

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

BIBLIOTECA ȘTIINȚIFICĂ CENTRALĂ „ANDREI LUPAN” (INSTITUT)

Enciclopedica

revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

nr. **1(8)**
ianuarie-iunie
2015

Chișinău, 2015

Redactor-șef:

Constantin Manolache, dr. hab., conf. univ.

Colegiul de redacție:

Mihai Adauge, cercet. șt.

Clara Agliullina, cercet. șt. (Başkortostan, Ufa)

Mircea Bologa, acad.

Mihai Cimpoi, acad.

Demir Dragnev, m.c.

Maria Duca, acad.

Teodor Furdui, acad.

Mitru Ghițiu, dr.

Chen Hui, dr. hab. (China, Wuhan)

Mikola Jelezneak, dr., conf. univ. (Ucraina, Kiev)

Boris Malițki, dr. hab., prof. (Ucraina, Kiev)

Eugen Nicolae, dr. (România, București)

Vladimir Popik, m.c. (Ucraina, Kiev)

Elena Prus, dr. hab., prof. univ.

Uildan Saitov, dr. (Başkortostan, Ufa)

Antonio Sandu, dr. (România, Iași)

Ion Valer Xenofontov, dr.

Liu Zaiqi, dr. hab., (China, Wuhan)

Lectori:

Vitalie Țurcanu, Elena Stati

Coperta:

Vitalie Pogolșa

Design, procesare computerizată și prepress:

Valeriu Oprea, Natalia Niș

Adresa redacției:

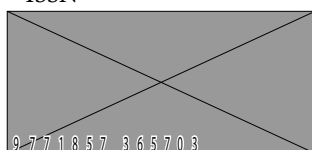
bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, biroul 506, Chișinău, Republica Moldova, MD-2001

Tel.: (+373 22) 277 269

Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.

Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

ISSN

ISTORIA ȘTIINȚEI

Mircea BOLOGA

Президенты бывшими не бывают 7

Ion PETRESCU

Creația științifică chimică în filosofia de viață a savantului Gheorghe Duca 14

Mircea DUȚU

Andrei Rădulescu – istoric al dreptului românesc din Basarabia 17

Constantin MANOLACHE, Daniela HADÎRCA

Academicianul Boris Melnic, părintele fiziologiei naționale 29

CERCETĂRI ENCICLOPEDICE

Vasile BAHNARU

O retrospectivă a cercetărilor enciclopedice 35

Didina ȚĂRUȘ

Dualismul antreprizei enciclopedice:
modelul ideatic *versus* conținutul reprezentativ și ofertant 54

INTER/TRANS/MULTI DISCIPLINARITATE

Anatolie BAJORA

Cine sunt găgăuzii și unde s-au format ei? Un punct de vedere 60

Victor GAICIUC, Vitalie N. CIOBANU

Relațiile bilaterale ale Armatei Naționale cu forțele armate
ale altor state și cooperarea în cadrul „parteneriatului pentru pace”..... 64

Наталья УШАКОВА

Когнитивно-деятельностные основы обучения интерпретации
и переводу иноязычного текста социокультурной сферы общения..... 73

Liudmila ANȚIBOR

Machiavelli *versus* machiavelism: psihologie, etică, politică..... 79

APARIȚII EDITORIALE

Ion VÂRȚANU

O minienciclopedie a viticulturii și vinificației în Republica Moldova 90

Dominique SHNAPPER

La nation impossible : Construction nationale en République de Moldova, et au-delà 92

Elena PRUS

Filologie, pedagogie și comunicare din perspectiva semio-intreculturală 95

Ion Valer XENOFONTOV

Foamea în memoria individuală și colectivă100

Dragoș VICOL„Proiecții interculturale în filologia modernă” –
o viziune paradigmatică a cercetării complexe și integrale103**Adrian ROȘCA**

Politica puterii.....106

SUMMARY**HISTORY OF SCIENCE****Mircea BOLOGA**

Presidents Cannot be the “Former One” 7

Ion PETRESCU

Chemistry Scientific Creation in Life Philosophy of the Scientist Gheorghe Duca 14

Mircea DUȚU

Andrei Radulescu – History of Romanian Law in Bessarabia 17

Constantin MANOLACHE, Daniela HADÎRCA

Academician Boris Melnic, the Father of National Physiology 29

ENCYCLOPEDICAL RESEARCHES**Vasile BAHNARU**

A Review Concerning Encyclopedic Research 35

Didina ȚĂRUȘA Dualisme of Encyclopedic Enterprise:
Ideatic Model *versus* Representative end Offering Content 54**INTER / TRANS / MULTIDISCIPLINARY****Anatolie BAJORA**

Who are Gagauz and Where they Were Formed? A Viewpoint..... 60

Victor GAICIUC, Vitalie N. CIOBANUBilateral Relations Between the National Army and Other
States Army Forces, Cooperation Within “Partnership for Peace” 64**Наталья УШАКОВА**Cognitive-Activity Bases Concerning the Interpretation and Foreign
Text Translation Training Process in Sociocultural Sphere of Communication 73**Liudmila ANȚIBOR**Machiavelli *versus* Machiavellianism: Psychology, Ethics, Politics79**NEW BOOKS****Ion VÂRȚANU**

Moldavian Viticulture and Winemaking Mini Encyclopedia 90

Dominique SHNAPPER La Nation impossible : construction nationale en République de Moldova, et au-delà	92
Elena PRUS Philology, Pedagogy and Communication from the Semio-Intercultural Perspective	95
Ion Valer XENOFONTOV Famine in Individual and Collective Memory	100
Dragoș VICOL "Intercultural Projections in Modern Philology" - a Paradigmatic Vision on Complex and Integrated Researchf	103
Adrian ROȘCA Politica puterii.....	106

ПРЕЗИДЕНТЫ БЫВШИМИ НЕ БЫВАЮТ
PRESIDENTS CANNOT BE THE "FORMER ONE"

Mircea BOLOGA ¹

REZUMAT

Materialul prezintă biografia științifică a primului Președinte al Academiei de Științe a Moldovei academicianul Iachim Grosul. Istoric, manager al științei, persoană publică, academicianul Iachim Grosul a lăsat o amprentă profundă în cercetarea științifică academică națională și internațională. Autorul l-a cunoscut personal pe reputatul savant, de aceea și imaginea primului Președinte al Academiei de Științe a Moldovei se prezintă din această perspectivă.

Cuvinte-cheie: savant, academician, președinte, Iachim Grosul, Academia de Științe a Moldovei.

RÉSUMÉ

Le matériel présente la biographie scientifique du premier Président de l'Académie des Sciences de Moldova l'académicien Iachim Grosul. Historien, manager de la science, personne publique, l'académicien Iachim Grosul a laissé une empreinte profonde sur la recherche scientifique nationale et internationale. L'auteur a connu personnellement le réputé homme de science, ainsi l'image du premier Président de l'Académie des Sciences de Moldova est présentée dans cette perspective.

Mots-clé: savant, académicien, président, Iachim Grosul, Académie des Sciences de Moldova.

Осень выдалась тёплой и солнечной – обычной для нашего благодатного края. Она была богата не только яркими красками, но и датами. Среди них для нас, служителей академической науки, особенным был 21 сентября 2012 – день 100-летия Якима Сергеевича Гросула, первого президента Академии наук Молдовы.

Эта дата вызывает много воспоминаний, признаний и признательностей, надежд и ожиданий. Среди них – горячее желание видеть Академию наук научной столицей, ведущим научным центром

страны: процветающим, успешно функционирующим, синхронизирующим образование, исследования и инновационную деятельность, с новыми начинаниями и перспективами, с блестящими достижениями и достойным будущим.

Судьбе было угодно, чтобы будущий президент родился именно осенью, богатой на волшебные и щедрые дары природы. Быть может, это предопределило насыщенную яркими событиями судьбу Якима Гросула и его предназначение – благодаря огромному трудолюбию, нестандартным взглядам и решениям,

¹ **Mircea Bologa**, academician, consultant la Institutul de Fizică Aplicată al AȘM.

плодотворной работе и достигнутым результатам, он стал талантливым руководителем, беспокойным и успешным, лучшим среди лучших, передовым среди передовых, победителем среди победителей. Заслуживают восхищения достигнутые результаты, перспективные видения и надежды, мотивирующие значимость президентских заслуг.

Юбилейные встречи, хорошо продуманные и организованные родными и близкими, коллегами по академической науке, прошли в Карагаше (ныне Слободзейский район), родном селе юбиляра, Тирасполе – городе студенческой юности и начала педагогической деятельности, и в Кишиневе – в Академии наук, созданию и становлению которой первый президент посвятил лучшие годы жизни, Центральный храм науки вместил представителей самых разных профессий и поколений – от лицеистов и студентов до опытной, убеленной сединой университетской профессуры и накопивших богатый жизненный опыт членов Академии наук. Верные профессиональному долгу люди, составляющие золотой фонд страны и науки, пришли на встречу с молодостью, чтобы вспомнить факты своей научной биографии, непосредственно связанные с деятельностью Якима Сергеевича.

Знаменательная встреча, сопровождавшаяся частыми аплодисментами в знак высоких заслуг и доброй памяти академика Гросула, прошла в приятной, торжественной, эмоциональной и дружественной атмосфере, подобно той, которую постоянно создавал наш первый президент.

Меня не оставляла мысль, что Яким Сергеевич находится в президиуме, около своих любимых детей – Людмилы и Владислава – его зять Иосиф Белоус, внучка Дорина, племянник Иван, внимательно наблюдают из зала за всем проис-

ходящим, а племянник Александр фотографирует, чтобы увековечить встречу.

Председательствующий – первый вице-президент, академик Федор Иванович Фурдуй тепло охарактеризовал значимость конференции и деятельности академика Якима Гросула – основателя и первого президента Академии наук Молдовы – в связи со 100-летием со дня его рождения. Коллеги – членкоры В. Царанов и Д. Драгнев рассказали о жизненном и трудовом пути Якима Сергеевича как организатора науки, ученого, человека; о проблемах современной истории в трудах академика.

Все мы испытывали чувство гордости за то, что нам посчастливилось быть современниками первого президента, что верой и правдой служили и продолжаем служить науке. Приятно было осознавать, что находились рядом с ним как в светлые, так и не очень радостные дни.

На встрече прозвучала приветственная телеграмма президента АН РМ, академика Георгия Дуки, высоко оценившего пройденный путь юбиляра и выразившего добрые чувства и надежды по поводу достойного академического будущего.

Выступавшие освещали разные аспекты пройденного пути первого президента Академии наук Молдовы. Множество мыслей и раздумий одолевало и автора этих строк. Однако в регламентированном времени выступления мне пришлось выделить только три памятные встречи с Якимом Сергеевичем. Они наполнены особым содержанием и смыслом, которые с высоты пройденного пути становятся более значимыми, очевидными и понятными.

В плане постановки задач и принимаемых решений академический корпус продемонстрировал верность научному профессионализму, воспринимаемому нами как цель и смысл жизни. Накоплен-

ный опыт во многом определяет уравновешенность, сознание, интуицию, дар предвидения представителей старшего поколения. В этой связи в самых различных областях деятельности обоснованным было бы руководствоваться народной мудростью: если кто-либо не имеет рядом представителя почетного возраста, то следует его отыскать. К счастью, Академия наук богата такими людьми. Большая часть академического корпуса – это талантливые ученые, известные личности, отличающиеся большим опытом и знаниями, которые охватывают практически все необходимые стране области науки и социальной жизни. Справедливо считается, что в науке нет старости, но есть генерация идей и знаний. Это великое богатство, и наш долг беречь накопленные и аккумулированные знания и передавать преемникам любовь к науке и инновациям. Это исключительно важно, поскольку именно общество, основанное на знаниях, становится критерием конкурентоспособности и успешности, требованием настоящего и, безусловно, призывом к будущему. Более того, независимо от сферы деятельности важно руководствоваться мудростью: где бы мы ни работали, делать так, чтобы было лучше чем раньше.

В академической системе тружусь с 1958 года. Мне тогда посчастливилось поступить в аспирантуру и влиться в семью ученых с мировым именем из Энергетического института им. Г.М. Кржижановского (г. Москва). Верность исследовательской работе вернула меня в Академию наук Молдовы в год ее создания – 1961-й. Я храню и передаю накопленные знания, опыт и традиции тем, кто меня окружает. Полагаю, что истинные традиции также отражают наши ожидания и надежды на будущее, а тайны науки и судьба страны являются магистральными задачами, фундамен-

тальными источниками достоинств человека.

Прибегнул к этим строкам с намерением выделить отдельные события, характеризующие и возвышающие Якима Сергеевича, основываясь именно на собственном опыте, поскольку, когда читаешь и воспроизводишь информацию – это одно, и совсем другое, когда жизнь проходит именно в этой научной среде и атмосфере.

В конце 40-х годов минувшего столетия в Молдове набирали темп академические исследования, росли их масштабы. Экспериментальную базу союзной академии сменил филиал. Все увереннее звучали голоса о необходимости создания своей Академии Наук. Считаю, что без участия Якима Сергеевича эта огромной значимости мечта не реализовалась бы. Среди многочисленных задач молдавской науки животрепещущей необходимостью стала подготовка научных кадров. Оптимальным решением была учёба в аспирантуре центральных научных институтов и институтов союзных республик. Среди этих счастливых случаев оказался и автор этих строк.

В 1958 году поступил в аспирантуру, выполнил все задания и требования, подготовил и защитил диссертацию. Был подключен к лабораторной тематике – космической, весьма перспективной и интересной. Получил очень заманчивое предложение остаться в Москве, ведь это был 1961-й – год рождения космонавтики. Казалось бы, перспективы сказочные. Но такое развитие событий следовало согласовать с Кишиневом.

К счастью, в Москву, на сессию Верховного Совета, приехал Яким Сергеевич. О встрече договорились заблаговременно, но проблематично было попасть в гостиницу “Москва”. Воспользовался красивым, внушающим доверие пропуском института, объяснив, что иду

на согласованную встречу с президентом Академии наук Молдовы, и вопрос решился неожиданно быстро. Встреча была очень теплой, я поведал об учебе в аспирантуре, о предстоящей защите диссертации. Яким Сергеевич слушал очень внимательно и в определенный момент включился в разговор. Рассказал об открытии Академии наук Молдовы, о состоянии дел, о перспективах, об отсутствии и необходимости подготовки научных кадров, подчеркнул, что меня очень ждут в академии. Я отдавал себе отчет, что это беседа президента и аспиранта, но чувствовал при этом особую теплоту. Ясно себе представлял, что таким образом проходит далеко не каждая встреча даже между сыном и отцом. Этот судьбоносный разговор развеял все мои мысли о том, чтобы остаться в Москве, и в 1961 году я вернулся в Кишинев.

Вернулся, чтобы остаться в академии на всю жизнь, без каких-либо перерывов, без какой-либо работы по совместительству, без перехода на настоятельно предлагаемые должности, в том числе весьма почетные и заманчивые. Кстати, в Институте прикладной физики я занимал все научные и руководящие должности.

Шел 1964 год. Однажды Анна Ивановна, секретарь президента, очень пунктуальная и ответственная женщина, сообщила мне о предстоящей встрече с Якимом Сергеевичем. В точно назначенное время, с боем часов, вошел в кабинет. Как сейчас помню, в дальнем углу были старинные часы, рядом стоял стол президента. Я присел, и состоялась беседа, на которой в основном говорил президент. Говорил о состоянии дел в академии, о нашем Институте прикладной физики. К слову, он был хорошо информирован о его работе. Особо подчеркнул необходимость подготовки инженерных кадров, сообщил что создается Политехнический институт, что есть намерение

назначить меня его ректором. Тем временем сотрудница отдела кадров – Прасковья Елисеевна – уточняла данные моего личного дела.

Вскоре меня пригласили в Центральный Комитет к секретарю ЦК Д.С. Корновану. В назначенное время состоялась встреча. На столе – мое личное дело. Дмитрий Семенович обрисовал по памяти мой пройденный путь, все охарактеризовал положительно и в заключение сказал, что предстоит мое утверждение ректором Политехнического института. Поблагодарив, я попросил некоторое время обдумать. Утром следующего дня была очередная встреча. Ровно в 9:00 открылась другая дверь кабинета – в неё дружно вошло около десяти ректоров университетов и директоров институтов. Корнован представил меня ректором Политехнического института. После приятных слов, улыбок, одобрений, поздравлений, приглашенные нас покинули. Оставшись наедине с секретарем ЦК, я отказался от высокого назначения, обосновав свой поступок страстным желанием работать в исследовательской академической сфере, что было встречено с недоумением. Беседа сопровождалась определенной нервозностью. После долгих обсуждений приняли решение удовлетворить мою просьбу. Не помню, были ли я таким счастливым еще когда-либо. Через три часа после нашей встречи ректором утвердили Сергея Ивановича Радауцана, наверняка при поддержке и участии Якима Сергеевича.

Тогда я подумал о масштабном, государственном подходе нашего президента ко всем жизненным ситуациям. Совсем недавно, при встрече в Москве, он убежденно говорил о крайней необходимости в кадрах, а сейчас во имя благородного и большого начала согласился, а возможно и инициировал мое новое назначение. Жизнь текла без каких-либо осложне-

ний. Академия развивалась, росли административные корпуса, жилой фонд академического городка, создавались экспериментальные базы – Опытный завод, опытные полевые станции, расширялось сотрудничество.

Наступил 1974 год. Директор Института прикладной физики (ИПФ) Б.Р. Лазаренко избирается вице-президентом Академии наук. На второй день после своего назначения Борис Романович приносит распоряжение о моем утверждении заместителем директора института. Никто не спрашивал моего согласия. Я воспринял это как свершившийся факт, совесть не позволила сказать мне «нет».

В 1976 году к нам приезжает легендарный президент Академии наук Украины Борис Евгеньевич Патон. К встрече в ИПФ подключился и Яким Сергеевич. Участвовал в обсуждениях, строил перспективы сотрудничества, одобрительно улыбался, и, казалось, что все идет своим чередом. Из дирекции гости и хозяйева спустились в лаборатории, и после какого-то времени наш президент стал прощаться. Я проводил его до выхода из корпуса, одной рукой он опирался на палочку, а другой держался за меня. Водитель Василий Григорьевич Пеннов, удивительно приятный и интеллигентный человек, подъехал к входу Вычислительного центра (ныне Центральная библиотека АНМ). Яким Сергеевич долго держал мою руку в своей, глядя мне в глаза, пожелал успехов, благополучия. Будто прощаясь, чувствуя, что это последняя наша встреча. Она действительно стала последней – с Якимом Сергеевичем, Человеком, Ученым, Организатором науки, который привнес в жизнь своих современников столько добра, теплоты и счастья. Впоследствии Яким Сергеевич попал в больницу и после тяжелой болезни 28 сентября 1976 года ушел из жизни.

О величии первого нашего президен-

та содержательно и убедительно сказали коллеги, которые, занимая высокие научно-административные должности, лучше и проницательнее могут характеризовать преданных науке личностей:

“Вспоминая о Якиме Сергеевиче Гросуле, я каждый раз прихожу к мысли, что именно такие люди, как он, составляют славу и гордость народа, из которого они вышли.” (Президент НАН Украины, академик Б.Е. Патон);

“28 сентября 1976 года скончался Яким Сергеевич Гросул. “Я потерял больше чем президента, – писал Борис Романович жене Наталье Иоасафовне. – Такие потери возместить трудно” (Вице-президент АН Молдовы, академик Б.Р. Лазаренко).

Было бы неправильно не коснуться хотя бы нескольких ярких достижений, характеризующих личность Якима Сергеевича. В то же время они послужат моделью служения науке (и не только), особенно для тех, кто пожелает пойти по пути талантливого руководителя.

Много усилий Я. С. Гросул приложил на посту заместителя, а фактически директора Молдавской научно-исследовательской базы Академии наук Союза (1947–1949 гг.), заместителя (1949–1954 гг.) и председателя (1954–1961 гг.) Президиума Молдавского филиала АН СССР. С его именем связано создание (1961 г.) Академии наук Молдовы. Яким Гросул уделял огромное внимание организационным мероприятиям, выбору приоритетных направлений, тематики, обеспечению кадрового и руководящего состава, что было особенно важно.

Научные институты стали известны благодаря своим достижениям и результатам работы, и не только в масштабах Европы. Под руководством и при непосредственном участии первого президента была создана солидная экспериментально-производственная база,

которая с годами окрепла и расширилась и соответствовала требованиям времени. Наладилось многостороннее сотрудничество и окрепли многочисленные творческие связи. Созывались и проводились научные конференции. Регулярно издавались «Известия Академии наук», журнал «Электронная обработка материалов», который вскоре получил международное признание и продолжает распространяться в мировом масштабе. Приятно подчеркнуть, что в то же время – это признание нашей научно-инновационной деятельности в области электро- и термофизики, процессов переноса электрофизико-химических технологий переработки материалов и пищевых продуктов. Роль журнала становится все более важной и значимой – он выполняет благородную миссию по консолидации усилий исследователей различных стран в части разработки электрических методов совершенствования технологических процессов и обработки материалов, которые были начаты и успешно развивались при всесторонней поддержке первого президента. Помнится, в непродолжительной беседе на перроне (в ожидании поезда) президента и вице-президента академика Б. Р. Лазаренко Яким Сергеевич обрисовал перспективы молдавской науки не на одно десятилетие.

Я. С. Гросул внес большой вклад в изучение истории Молдовы XIX века. По его инициативе увидели свет весьма ценные исторические издания. Он возглавил редколлегия Молдавской энциклопедии (1967–1974 гг.), вел большую общественную работу.

Память о первом президенте увековечена в современных исследовательских корпусах, в академическом городке, в испытательных полигонах, в базе отдыха сотрудников академии. На президентском пути много было и неожиданностей, трудностей, тревог. Опытному капитану

научного корабля удалось обойти, казалось бы, непреодолимые препятствия и рифы, и лишь тяжелая болезнь остановила кипучую деятельность нашего первого президента.

Более полную информацию о жизни и деятельности Якима Сергеевича читатель может получить, прочитав воспоминания его детей в журнале «Электронная обработка материалов» (№ 5 за 2012 год), которые заслуживают высокую благодарность редколлегии. В то же время мы хорошо понимаем, что жизнь первого президента Академии наук Молдовы столь интересна и богата на события, что рассказ о ней не вмещается в несколько статейных публикаций.

Яким Сергеевич любил жизнь и свою работу. Помогал всем и всегда, если это было возможно. В ответ получал признательность за свой труд, человечность и доброту. Ко всем относился одинаково ровно, внимательно, доброжелательно, был информирован о каждом сотруднике. Большой патриот науки, он продвигал специалистов обоснованно, проникая в суть и при необходимости вглубь исследовательских процессов самого различного профиля. Радовался успехам своих коллег, даже скромным. Старался слушать и слышать собеседника, обозначал приоритеты, исходя из пожеланий коллег, а также задач и требований времени. Все эти задачи решал благодаря постоянному титаническому (практически без перерыва) труду. При этом был удивительно пунктуальным, на редкость ответственным и постоянно стремился к совершенству. Таким и остался в памяти, наших сердцах первый президент.

Его жизнь оборвалась ранним утром, когда он перелистывал любимый роман. Невольно подумалось, как символично, что академик последние мгновения жизни провел с книгой в руках. Не менее символично и то, что у входа в Цен-

тральную библиотеку Академии наук установлен памятник – открытая книга. Ведь книга – самое великое чудо, источник знаний. И от всей души желаю читателям приятных мгновений при чтении и этой публикации.

Надеемся, что ученики и коллеги ещё напишут самые яркие страницы о Якиме Сергеевиче. И это благородное дело не следует откладывать, поскольку со временем, как воспроизведение результатов исследований, так и рассказы о самой личности становятся все более проблематичными. Мы искренне гордимся тем, что судьба одарила нас таким первым президентом. Яким Сергеевич зажег светоч нашей академии, вложил много труда и души в организацию и развитие академической науки, глубоко верил в неисчерпаемость научных поисков и их свершений. И очень важно, чтобы наши продолжатели упрочили, продолжили и развивали лучшие академические традиции.

Ныне центральный корпус АН РМ реставрирован, и особенно он величествен при ночном освещении. У его входа –

бюст Якима Сергеевича Гросула: каждого посетителя наш первый президент встречает и провожает. Всматриваясь в это произведение искусства, каждый раз вспоминаешь о чем-то добром и хорошем, осознаешь, что жизнь – это дорога, по которой проходим только один раз. Поэтому пройти её следует достойно, с искренним убеждением, что научный поиск – это неисчерпаемый источник новых знаний. И нам суждено вместе шагать по магистрали развития науки, ее совершенствования и процветания.

В знаменательный день 100-летия Якима Сергеевича Гросула очень хочется пожелать, чтобы мы и будущие поколения долгие, долгие годы жили с мыслью, что первый президент Академии наук Молдовы всегда с нами – ведь президенты бывшими не бывают.

БИБЛИОГРАФИЯ

Болога М. К. (К столетию со дня рождения Якима Сергеевича Гросула, статья приведена без иллюстраций), *Электронная обработка материалов*, 2012, 48(6), стр. 122–129.

CREAȚIA ȘTIINȚIFICĂ CHIMICĂ ÎN FILOSOFIA DE VIAȚĂ A SAVANTULUI GHEORGHE DUCA

CHEMISTRY SCIENTIFIC CREATION IN LIFE PHILOSOPHY OF THE SCIENTIST GHEORGHE DUCA

Ion PETRESCU¹

REZUMAT

Scopul anunțat prin titlu aprofundează analiza referitoare la locul creației științifice chimice în filosofia de viață a savantului Gheorghe Duca. Componenta filosofică ne oferă posibilitatea să surprindem trăsăturile esențiale ale gândirii sale, definindu-i imaginea în scurgerea implacabilă a timpului. În acest proces acționează dimensiunile sale morale, decizia, managementul și politicile impuse de conștiința cercetătorului științific sub dominanța bioeticii. Există cazuri exemplare și exemplul savantului Gheorghe Duca este mai mult decât evident, când cele două sfere de interes profesional, cercetarea științifică chimică și filosofia de viață, se întrepătrund și se completează.

Cuvinte-cheie: creație științifică, filozofie de viață, Gheorghe Duca, bioetică, managementul cercetării.

RÉSUMÉ

Le but annoncé par le titre approfondit l'analyse concernant la place de la création scientifique chimique dans la philosophie de vie de l'homme de science Gheorghe Duca. La composante philosophique nous offre la possibilité de surprendre les traits essentiels de sa pensée, identifiant son image dans le cours implacable du temps. On va retrouver dans ce processus s'addionner les dimensions morales, décisionnelles, de management et les politiques imposées par la conscience du chercheur scientifique sous la dominance de la bioétique. L'exemple du savant Gheorghe Duca est exemplaire pour illustrer l'entrecroisement de ces deux sphères d'intérêt professionnel, la recherche scioentifique chimique et la philosophie de la vie.

Mots-clés: création scientifique, philosophie de vie, Gheorghe Duca, bioétique, management de la recherche.

Atracția față de filosofie l-a călăuzit în permanență pe savantul Gheorghe Duca, și în momentele de satisfacție, ca și în cele de restriște, și-a fundamentat existența pe gândire pragmatică, ceea ce i-a oferit apoi o bază temeinică pentru abordarea problemelor de creație științifică chimică, academică, economică, socială și managerială. A înțeles în permanență rolul reflecției filosofice și finalitatea exercițiului filosofic și în felul aces-

ta și-a păstrat șansa de a practica filosofia ca mod de viață. Și tot în felul acesta trăiește și acționează pe măsura gândirii sale pentru binele individual, colectiv și societal.

Filosofia sa de viață i-a format dragostea de frumos. Cel care a bătut la poarta ei a trecut peste accentul care cade pe educația istorică, lingvistică și bibliografică și s-a orientat pe rolul natural al filosofiei de a se face atrăgătoare sieși. A reușit să înlătore unele

prejudecăți privitoare la rolul și utilitatea filosofiei și astfel a reușit în compania ei numeroase experiențe captivante.

A învățat să trateze filosofia ca „mod de viață” și „îngrijire de sine”. Nici un fel de argumentări de ordin cultural, istoric și chiar filosofic nu l-au abătut de la această convingere. S-a menținut pe această poziție și a acționat pentru convertirea doctrinei în practica de viață. Cu o asemenea filosofie de viață, cu o intensă putere de gândire, întreținută de o riguroasă și vastă informație științifică, o fericită îmbinare a însușirilor de profundă analiză și un spirit puternic de sinteză, a reușit să creeze o impecabilă simbioză între creația științifică chimică, discursivitatea științifică și analiza filosofică. Și tot cu o asemenea filosofie de viață savantul Gheorghe Duca a reușit să-și contureze o distinctă și complexă personalitate științifică care întrunește atributele excepționalității și ale singularității. Personalitatea sa ne apare ca o interrelație reușită dintre cercetarea chimică și filosofia de viață, având ca element central conexul uman dintre acestea.

Implicarea efectivă și complexă a savantului în cercetarea științifică chimică este imperios necesară pentru cunoașterea, informarea și, de ce nu, elucidarea unor semne de întrebare ridicate de practica chimiei propriu-zise.

Din studiul personalității savantului Gheorghe Duca se constată că în ecuația cercetarea științifică chimică – filosofia de viață există o biunivocă relație, fiecare dintre termeni având un rol important și trăsături particulare. Personalitatea savantului Gheorghe Duca ne apare ca un ansamblu structural de predispoziții innăscute (ereditate, constituție) și achiziționate (mediu, educație, reacții la influență), care determină o adaptare originală a academicianului la anturajul său. Facem și o altă subliniere, și anume că personalitatea este elementul stabil al conduitei cercetătorului științific, maniera sa obișnuită de a se comporta. Și cea

de-a treia: expresia esenței personalității este asigurată de originalitatea sa, care este dată prin caracterul unic al experienței trăite.

Pe acest fond investigațional-explicativ constatăm că însușirile fundamentale ale savantului Gheorghe Duca în poziția de cercetător științific sunt numeroase și deosebit de semnificative. Astfel, sub raport aptitudinal, creativitatea sa este capabilă să demonstreze o pregnantă originalitate. Pe această bază savantul a dezvoltat numeroase modele originale de produse creative de o evidentă noutate și semnificativă valoare. Creativitatea sa a fost generată de numeroși factori energizanți care l-au incitat la acțiune precum necesități, motive, înclinații, aspirații, convingeri și nevoia de progres societal al chimiei, dar nu numai. Pasiunea sa de cercetător științific este alimentată de curiozitatea epistemică și de sistemele investigaționale deschise, de tip euristic. Se cuvine să avem în vedere și inteligența cercetătorului Gheorghe Duca, care îi asigură eficiența conduitei, bazată pe un proces de sintetizare și prelucrare a informațiilor variabile și care îi facilitează adaptări optime.

Sub raport atitudinal, manifestările creative ale savantului Gheorghe Duca se bazează pe încrederea în forțele proprii și predispunerea puternică către realizarea de sine, interese cognitive și devotament față de cercetarea științifică inclusă în sensul și scopul filosofiei sale de viață. Atitudinea antirutinieră prezentă în activitatea de cercetare științifică îl incită pe savant la analiza critică a experienței și-i deschide calea unor noi experimentări, cutezanțe și asumarea riscurilor legate de abordarea unor proiecte dificile și curajoase. La acestea se adaugă și perseverența în căutarea de soluții și realizarea proiectelor asumate.

Se detașează calitățile etice ale savantului Gheorghe Duca: onestitatea față de sine însuși, autodisciplina spirituală sub forma menținerii sub control a gândirii până la

¹ Ion Petrescu, doctor în economie, membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei, Doctor Honoris Causa al Academiei de Studii Economice a Moldovei.

terminarea acțiunii efective, autodisciplina fizică, onestitatea științifică, impunerea unui mod de viață sănătos, recunoașterea și valorizarea colaboratorilor științifiți.

Impresionează și modul în care savantul Gheorghe Duca desfășoară contactul cu oamenii. Insistă pe cunoașterea profundă a echipei de cercetare și pe coexistența cu aceasta, reușește să creeze un climat creativ în colectivul de cercetare ca urmare a capacității sale de organizare și de convingere și mai ales de ascultare a colaboratorilor.

În întreaga muncă de cercetare științifică pe care o desfășoară, savantul Gheorghe Duca își demonstrează eficiența a numeroase calități cum sunt: entuziasmul pentru posibilitatea cercetării chimice, respectul față de activitatea și rezultatele obținute de alți cercetători, o mare capacitate de a scoate în evidență faptele importante, un pătrunzător spirit de observație, o autoimpusă disciplină de fier, o mare originalitate și imaginație însoțită de o atenție scrupuloasă la detaliile tehnicilor de laborator și ale evaluării rezultatelor. Nu este înfrânt de eșecuri și nici corupt de victorii.

Stilul său științific traduce calitatea sa funcțional-operativă, postura activă a

bogatei experiențe acumulate și a structurii personalității care se concentrează în modalități proprii de prelucrare a informației. Prin stilul său științific savantul Gheorghe Duca reușește să realizeze o interacțiune amplă dintre scopurile cercetării chimice, fazele demersului investigației științifice și propria personalitate cu valoare de unicat.

Adoptarea unei direcții preponderent aplicative implică în viziunea sa de cercetare, pe lângă obiective cu scopuri inovatoare, și o metodologie proprie cu caracter stimulator, ambele cu o orientare spre obținerea de rezultate științifice apte de a fi transpuse imediat în practica productivă. Această viziune pragmatică este însoțită de un ascuțit spirit de observație, atenție concentrată și distributivă, meticulozitate, capacitate evaluativă (analize, comparații, concretizări).

Creativitatea savantului Gheorghe Duca, influențată de factorii motivaționali, aptitudinali și atitudinali implicați în demersul științific, oferă originalitate stilului activității științifice ridicate la gradul de unicat. Să-l felicităm pentru că a reușit atât de fericit să așeze creația științifică chimică în filosofia sa de viață.

ANDREI RĂDULESCU – ISTORIC AL DREPTULUI ROMÂNESC DIN BASARABIA

ANDREI RADULESCU – HISTORY OF ROMANIAN LAW IN BESSARABIA

MIRCEA DUȚU¹

REZUMAT

Academicianul jurist Andrei Rădulescu este considerat fondatorul școlii științifice de cercetare a vechiului drept românesc (prin crearea Colectivului pentru vechiul drept românesc din 1951 și propunerea creării Institutului de Cercetări Juridice al Academiei Române în 1954) și istoric al dreptului românesc, preocupat de surprinderea și relevarea creațiilor juridice românești, de demonstrarea originii izvoarelor dreptului românesc și preexistența unui fond comun indo-european), de stabilirea bazelor statului român modern unificat (1858-1866), de cultura judiciară națională. Andrei Rădulescu a investigat istoria dreptului din toate ținuturile românești, inclusiv din Basarabia, împărțind-o în trei perioade distincte: cea de până în 1812, data anexării provinciei la Imperiul Rus, cea a ocupării rusești (1812-1918) și cea a unificării politico-juridice cu Regatul României (1918-1942), insistând asupra continuității filonului românesc care a persistat în viața juridică a republicii dintre Prut și Nistru.

Cuvinte-cheie: istoria dreptului românesc, dreptul românesc din Basarabia, Andrei Rădulescu, cultura juridică.

RÉSUMÉ

L'académicien juriste Andrei Rădulescu est considéré le fondateur de l'école scientifique de recherches du vieux droit roumain (par la création du Collectif du vieux droit roumain en 1951 et la proposition de la création de l'Institut de Recherches Juridiques de l'Académie Roumaine en 1954) et historien du droit roumain, préoccupé à surprendre et relever les créations juridiques roumaines, à démontrer les origines des sources du droit roumain et la préexistence du fond commun indo-européen), à établir les fondements de l'état roumain moderne unifié (1858-1866), de la culture judiciaire nationale. Andrei Rădulescu a investigué l'histoire du droit de toutes les provinces roumaines, y compris de la Bessarabie, la divisant en trois périodes distinctes: celle jusqu'en 1812, date quand la province a été annexée à l'Empire Russe, celle de l'occupation russe (1812-1918) et celle de l'unification politique et juridique avec le Royaume Roumain (1918-1942), en insistant sur la continuité du filon roumain qui a persisté dans la vie juridique de la république entre le Prut et le Dniestr.

Mots-clés: histoire du droit roumain, droit roumain de Bessarabie, Andrei Rădulescu, culture juridique.

¹ **Mircea Duțu**, doctor în drept, profesor universitar de Cercetări Juridice, „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române.

Andrei Rădulescu – creatorul Școlii românești de istorie a dreptului. În cadrul operei științifice vaste și variate a lui Andrei Rădulescu, formată din peste 200 de titluri – apărute în limbile română, franceză și italiană – și abordând ramuri diverse ale dreptului (civil, constituțional, internațional, public ș.a.), cele de istorie a dreptului românesc ocupă un loc important. După cursurile susținute la Facultatea de Drept din București, în perioada 1916-1920, ca suplinitor la Catedra de istoria dreptului privat românesc, devenit membru al Academiei Române (corespondent la 5 iunie 1919 și activ la 2 iunie 1920), a acordat o atenție deosebită studiului istoriei dreptului român și organizării cercetării științifice în domeniul juridic.

El este considerat, pe drept cuvânt, fondatorul școlii științifice de cercetare a vechiului drept românesc (elaborând normele privitoare la adunarea materialului pentru cunoașterea vechiului drept nescris și a izvoarelor dreptului românesc scris), prin crearea Colectivului pentru vechiul drept românesc (1951) și propunerea creării Institutului de Cercetări Juridice al Academiei Române (1954).

Aflat sub coordonarea Secției de științe istorice, filosofice și economico-juridice a Academiei R.P.R., *Colectivul pentru vechiul drept românesc* (în continuare – Colectivul) a urmărit ca obiectiv principal adunarea și publicarea izvoarelor „dreptului care a existat înainte de 1865 în țările române”.

Dreptul nescris reieșea, în special, din documente, din folclor, din cronici, din pravile și din ceea ce se mai păstrase prin tradiție, Colectivul trebuind astfel să adune „material pentru recunoașterea și reconstituirea acestei forme de drept”.

În această privință, cea mai importantă realizare a Colectivului rămâne *Chestionarul pentru adunarea obiceiurilor juridice ale poporului român* și constituie prima sa preocupare în timp și o continuare a unor

preocupări mai vechi ale lui Andrei Rădulescu [1]. Pornind de la premisa exprimată în „introducere” că „Obiceiurile juridice au o deosebită însemnătate pentru a cunoaște rânduielele de altădată, pentru a cunoaște izvoarele rânduielelor de astăzi, pentru a înțelege multe probleme istorice... precum și pentru a cunoaște felurite aspecte din viața popoarelor”, coordonatorul și îndrumătorul științific al proiectului, academicianul A. Rădulescu îl considera absolut necesar pentru cunoașterea unei părți importante a vechiului nostru drept.

Mai mult decât atât, pentru studiul evoluției în timp a normelor juridice se recomanda, pe lângă analiza folclorului, pravilelor sau cronicilor, și examinarea tradiției orale, transmisă din generație în generație.

Desigur, în această privință un model l-a constituit Chestionarul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, iar adunarea obiceiurilor juridice ale poporului român era preconizată ca o lucrare de mare anvergură în cunoașterea și valorificarea tradițiilor juridice naționale.

Cele 762 de întrebări ale Chestionarului se referă la probleme de drept civil – familia, căsătoria, filiația, proprietatea, proprietatea moșnenească, despre clăcași, iobagi, obligațiuni etc. –, de drept comercial, de procedură civilă și comercială, de drept penal și procedură penală, obiceiurile privitoare la cârmuirea țării, drept internațional.

„Lămuririle și îndrumările privitoare la Chestionarul pentru adunarea obiceiurilor juridice ale poporului român” cuprindeau considerații metodologice pentru cei care adunau răspunsurile la întrebări și transmiteau materialul brut colectivului de științe juridice în vederea prelucrării.

Considerată „o importantă contribuție la cunoașterea trecutului poporului român”, o asemenea lucrare, „deși înfăptuită târziu”, avea menirea „de a lumina multe părți din ceea ce a fost pe vremuri, răspândind raze și pentru viitor, și va fi mult folos pentru

cultura juridică românească”.

Referitor la dreptul scris existau numeroase și diverse izvoare: legi sau pravile, hrisoave, afișe, anaforale, circulare, jurisprudență și doctrină, toate necesare pentru cunoașterea și interpretarea textelor din punct de vedere strict juridic, precum și pentru aflarea originii, influențelor și transformărilor petrecute în dezvoltarea lor, sau „lămurirea multor probleme istorice, economice, sociale, culturale, pentru studiul limbii și întocmirea de dicționare, pentru înțelegerea exactă a unor instituții și, în general, a vieții din trecut a țărilor române”.

Justificarea proiectului pornea de la faptul că, parte din aceste izvoare scrise fuseseră publicate, dar se găseau rar sau deloc, multe dintre textele publicate conțineau erori, iar lipsa edițiilor exacte ale izvoarelor impunea o nouă publicare a lor, „alcătuiindu-se cu o riguroasă metodă o colecție, un corpus, cum s-a procedat și în alte țări”. Colecția a avut ca titlu „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris”.

Primele vor fi editate pravilele – numite astfel sau legiuri, condici și legi – ca fiind cele mai importante. Dintre acestea a fost publicată, mai întâi, *Legiuirea Caragea* [2].

Motivul acestei alegeri era acela că „între izvoarele vechi, la această legiuire avem manuscrise oficiale originale și întocmirea ediției poate fi model pentru celelalte” (Cuvânt-înainte). Reeditarea izvoarelor nu s-a făcut în ordinea apariției lor, din varii motive, ținând cel mai adesea de stadiul de prezentare a manuscriselor, iar acest fapt era considerat a nu reprezenta „o greutate prea mare la consultarea lor, ordinea cronologică fiind stabilită prin însăși data la care au fost întocmite și oricând ele pot fi rânduie, în cadrul colecției, după aceste date” [3].

Tot pentru această perioadă și ca expresie a acelorași preocupări de valorificare a trecutului nostru juridic, se cuvin menționate importante comunicări susținute în cadrul Academiei Române: *Privire generală*

asupra moșnenilor și răzeșilor, Organizarea judecătorească a Țării Românești în epoca Regulamentului organic, Probleme din vechiul drept românesc, Pagini despre Legiuirea Caragea.

Andrei Rădulescu – istoric al dreptului românesc. Obiectivul central al preocupărilor în domeniu ale lui A. Rădulescu l-a constituit surprinderea și relevarea creațiilor juridice românești, în frunte cu obiceiul pământului, sublinierea originalității și romanității dreptului nostru – ca elemente definitorii ale unei identități juridice românești – și continuitatea sa în spațiile geografice locuite de români.

O direcție principală a cercetărilor sale în acest context a reprezentat-o demonstrarea originii izvoarelor dreptului românesc, prin relevarea romanității complexe a acestuia. „Romanitatea și latinitatea – scria savantul jurist – sunt componentele hotărâtoare ale dreptului nostru; și – cu nici un preț – nu trebuie să pierdem aceste elemente așa de strâns legate de ființa neamului” [4, p. 23].

Valorificând și dezvoltând ideea, deja prezentă în lucrările specialiștilor români, că dreptul românesc este continuatorul dreptului roman, academicianul jurist reamintea și influențele elementelor traco-dace în spațiul carpato-danubian și utilizarea unor reguli asemănătoare celor juridice române. În concepția sa, preexistența unui fond comun indo-european, cu norme de drept comun ar explica adoptarea rapidă și integrarea deplină a dreptului roman în lumea dacă și, mai apoi, în civilizația românească. „Jus romanum a fost și a rămas al nostru, a trăit și trăiește în sufletul neamului, care, sigur, poartă pe lume numele Romei” [5, p. 21]. Explicația fenomenului că, deși ocupația romană pe teritoriul Daciei a fost de scurtă durată (106-271), poporul român este „cel mai latin dintre toate popoarele romanice”, ar consta într-o influență romană mult anterioară cuceririi militare

și chiar prin utilizarea de către geto-daci a alfabetului latin! Dacă organizarea Daciei ca provincie romană a însemnat introducerea dreptului public aplicabil la Roma, în privința dreptului privat, cel mai probabil, s-au aplicat „normele de drept roman care guvernau toate populațiile aflătoare sub stăpânirea Romei” [6, p. 33]. După retragerea autorităților romane, „populația rămasă aici a continuat să folosească normele de drept roman, dar sub formă de obicei” [6, p. 38].

Din această perspectivă, continuitatea etno-juridică a populației romanizate și apoi a românilor s-a manifestat atât prin păstrarea legăturilor și perpetuarea influenței Imperiului Roman, cât și prin limba de origine latină și normele de desfășurare a relațiilor dintre oameni, care s-au dezvoltat „numai sub formă de obiceiuri, pentru că nu mai exista autoritatea să le stabilească în alt chip” [5, p. 7]. Influența bizantină, accentuată în veacurile IV-VII prin politica și acțiunile împăraților de la Constantinopol, a consolidat esența romană a dreptului nostru și continuitatea sa, „ceea ce s-a petrecut pe terenul limbii s-a petrecut și pe terenul dreptului” [6, p. 7]. Concluziile sale în domeniu sunt deosebit de relevante și bazate pe cercetări solide, rezistând astfel timpului: „originile obiceiului pământului pentru cea mai mare parte din normele care îl compun trebuie căutate în lumea romană și în dreptul roman, mai cu seamă în forma răsăriteană, și că numai într-o slabă măsură am suferit și influențe străine” [7, p. 3]; migrația popoarelor a lăsat influențe limitate și regionale; la fel și influențele slavă, germană, ungară, rusească ș.a.

Într-un atare cadru general, romanitatea dreptului românesc nu a cunoscut decât secvențiale și palide împrumuturi străine, care nu au alterat niciodată fondul preexistent, în chip hotărâtor. Așa, de exemplu, analizând instituția țăranilor liberi („moșneni” sau „răzeși”), a subliniat asemănarea originară cu „gens” a romanilor și deriva-

tă ca „fratria” greacă, relevând deosebirea față de „mirul” slav. Tot așa, respingea cu argumente juridico-istorice teza similitudinii dintre organizarea familiei românești și „zadruga” slavă și dimpotrivă demonstra asemănarea sa cu familia romană, cu rezonanțe trace semnificative.

Romanitatea dreptului consuetudinar al neamului românesc, indiferent de ținuturile sale, a fost relevată de A. Rădulescu în urma unei cercetări comparative, la nivelul dreptului privat îndeosebi în materii precum: organizarea familiei, regimului general al bunurilor, obligațiilor și contractelor, succesiunilor etc., iar al celui public, în privința așezării fundamentale a țării, drepturilor locuitorilor, organizării serviciilor publice, a bisericii, precum și în planul dreptului penal. Originea romană dominantă este afirmată și referitor la izvoarele dreptului românesc scris, prin prezența obiceiului pământului în componența lor, a normelor juridice și bizantine ori utilizarea, începând din 1864, cu ocazia mării codificări moderne, a drepturilor romanice.

Așa cum s-a subliniat, pe bună dreptate, rezultatele cercetărilor întreprinse de Andrei Rădulescu asupra izvoarelor dreptului românesc au generat o teorie originală [8, p. 27] rezumată astfel de autorul său: „Dreptul român actual are încă o mare parte din drept roman și în tot cazul... are principiile și spiritul roman.

Indiferent de texte, care pot diferi și în drept, este ceva care poate fi asemănător cu sintaxa în materie de limbă. Acel ceva, ziceți-i spirit sau altfel, este spirit roman, este semnul latinității. Astfel fiind, cred că putem da dreptului nostru de astăzi și o calificare potrivită cu acest caracter. După cum din limba latină, romană au ieșit limbile romanice, tot așa din dreptul roman putem spune că au ieșit drepturile romanice. Dreptul unui popor latin, care are la bază dreptul roman, poate fi denumit drept romanic” [5, p. 20].

Procesul de formare a dreptului român, marca inconfundabilă a originalității sale, s-a caracterizat prin suprapunerea pe fondul roman și anteroman, de forme superioare latine, dar totul adaptat – în cea mai mare parte –, stărilor și ideilor de la noi [8, p. 27]. Analizând conceptul de originalitate în domeniul dreptului, unde însuși fondul comun juridic al omenirii generează similitudini, iar natura fenomenului asemănări inevitabile, savantul jurist remarca faptul că dreptul european și, parțial, cel aplicat pe alte continente are la bază dreptul roman și totuși, fiecărui popor i se recunoaște originalitatea în materie juridică, ajunge să conchidă „dreptul românesc este – aproape – tot așa de original ca și al celorlalte popoare latine” [4, p. 23].

Elementele originalității sale sunt, conform specificului domeniului deopotrivă, de formă și de fond, destul de numeroase, „cu idei la înălțimea vremurilor și cu principii înaintate, uneori, poate, chiar prea înaintate” [p. 22].

Din această perspectivă, în viziunea sa, Obiceiul pământului – „Jus valachicum” „are părți de diferențiere de dreptul neamurilor înconjurătoare” și avea să persiste, să trăiască „și azi, fără îndoială, pe tot întinsul neamului românesc, în sufletul mulțimilor de la țară, în care datina veche, originală, fără puțință de contestare, s-a transmis neîntrerupt de mii și mii de ani” [4, p. 13], iar o asemenea originalitate, cu particularitățile de rigoare, s-ar fi manifestat și în privința legiurilor, jurisprudenței și doctrinei românești.

În același registru al luptei, pe baze științifice, pentru evidențierea originalității vieții juridice românești, savantul jurist semnală și faptul că și cultura juridică, parte a culturii naționale, rămâne proprie poporului nostru, căci, deși există numeroase principii de drept comune tuturor popoarelor, „rămân destule părți speciale fiecărui popor pe terenul legiferării, interpretării,

înțelegerii și aplicării”, dintr-o asemenea situație născându-se datorită „să avem legi izvorâte din nevoile și sufletul neamului românesc, să avem doctrina și jurisprudența noastră, să avem cultura, care să poarte în toate manifestările ei pecetea românismului. Ea trebuie să fie contribuția noastră originală pentru cultura universală” [9, p. 13].

Pe baza unor atari considerații teoretice generale, A. Rădulescu a consacrat, în mai multe studii ale sale, evoluțiile istorice ale dreptului românesc.

După ce a consacrat cercetări aprofundate originii și conținutului dreptului cutumiar, constatând că „viața întregului neam românesc a fost stăpânită veacuri și veacuri de Obiceiul pământului” [7, p. 3], s-a preocupat și de studiul celor dintâi legiuri românești scrise, respectiv: *Cartea românească de învățătură* a lui Vasile Lupu (1646) și *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab (1652), subliniind valoarea acestora ca izvoare de drept și semnificațiile lor pentru cultura epocii aferente.

Pentru legiuirile aparținătoare veacului al XVIII-lea, cercetările sale au vizat cu precădere *Manualul de legi* al lui Mihai Fotino (1765), *Pravilniceasca condică* al lui Alexandru Ipsilanti (1780), și *Sobornicescul hrisov* a lui Alexandru Mavrocordat (1785) și ele monumente ale dreptului scris medieval, surprinzându-se prezenta în conținutul acestora a obiceiului pământului, dreptului romano-bizantin și relevându-se progresele pe care le reprezentau, din perspectiva contextului socio-politic de elaborare și aplicare.

O analiză aprofundată a fost consacrată legislației romano-bizantine, în special *Bazilicalele* și *Manualul lui Armenopol*, care au servit ca model și s-au aplicat în conținutul lor și în Evul Mediu românesc.

Relevând importanța moștenirii juridice bizantine, academicianul jurist remarca: „Noi am trăit strâns legați de civilizația bizantină. Tot trecutul nostru este legat de

această lume bizantină, fără de care civilizația occidentală nu ar fi fost posibilă.” [6, p. 44]

În lucrările de istoria dreptului românesc, cele trei legiuri aferente veacului al XIX-lea și modernității societății noastre: *Manualul lui Andronache Donici* (1814), *Codul Calimach* (1817) și *Legiuirea Caragea* (1818) ocupă un loc important; prima, avea meritul de a „fi fost prima legiuire mai mare scrisă în românește”, care se înscrisa „... între manifestările acestei redeșteptări naționale, alături de producțiile literare, de începuturile presei și de alte manifestări care dovedeau viața nouă a țărilor române” [10, p. 35]; cea de-a doua se distingea prin originalitatea sa specială, în sensul că, deși avusese, formal, ca model, Codul civil austriac din 1809, valorifica masiv „dreptul roman și greco-roman, în special din Bazinele cu utilizarea dreptului anterior al țării și în oarecare măsură și a noilor legi civile europenești...” [11, p. 22], constituind „un monument juridic vrednic de orice popor”; în fine, referitor la cea de-a treia, alcătuită în cea mai mare parte „din dreptul romano-bizantin, cu părți din dreptul apusean și din Obiceiul pământului”, se concluzionează că „a fost pentru timpul său o lege destul de bună.” [12, p. 8].

În același timp, cele trei legiuri de început de secol 19 reprezentau, dincolo de impactul lor asupra dreptului pozitiv, începutul epocii moderne pentru cultura juridică românească, care avea să fie marcat de influența italo-franceză pe calea juriștilor pregătiți la universități din aceste spații universitare și renașterea spirituală a țărilor române prin redescoperirea și revendicarea masivă a originilor și apartenenței latine.

Pentru Andrei Rădulescu, Regulamentele organice – introduse în 1831 în Țara Românească și în 1832 în Moldova de administrația rusească sub ocârmuirea generalului Pavel Kiseleff (1828-1834) – au reprezentat „primele constituții ale țărilor române în accepția modernă a cuvântu-

lui”, care introduceau principii și instituții moderne, europene și în privința cărora „dreptatea cere să dai vremii ceea ce este al ei și să înveți de acolo tot ceea ce îți poate folosi azi; și cel puțin să o judeci greșit și să ți-o amintești cu drag când e vorba de țara ta” [13, 4]. Reformele judiciare aferente procesului de stabilire a bazelor statului român modern unificat (1858-1866) au reprezentat o preocupare majoră a istoricului dreptului Andrei Rădulescu, pornind de la reliefaarea rolului Convenției de la Paris din 7/19 august 1858, care, chiar dacă „elaborată de străini pentru români” a avut o importanță specială pentru istoria modernă a românilor, prin caracterul constituțional, generând „urmări hotărâtoare pentru organizarea internă a Principatelor Române și pentru relațiile noastre internaționale.” [14, pp. 5-18]. Mai mult decât atât, Convenția de la Paris și apendicele său, Statul dezvoltator din 1864, au impus unificarea și modernizarea legislativă aferente actului de la 24 ianuarie 1859 și au reprezentat baza amplului proces de codificare din anii 1864-1865 și a marilor reforme legislative promovate în timpul domniei lui Alexandru I. Cuza (1859-1866). Academicianul jurist a acordat în cadrul acestei mari opere de legiferare o atenție deosebită Codului civil de la 1864 (care avea să dureze, în timp, drept „constituție civilă” a românilor până la 1 octombrie 2011), cercetând istoricul alcătuirii lui, a izvoarelor utilizate și a redactorilor săi.

Preocupat de a respinge teza detractorilor actului normativ, care îl considerau o simplă copie a Codului civil francez (napoleonian) din 1804, A. Rădulescu a subliniat faptul că alcătuirii lui au utilizat și proiectul italian de Cod civil din 1851 (la recomandarea expresă a lui Cuza-Vodă), legea belgiană din 16 decembrie 1851 pentru regimul ipotecilor, unele dispoziții din vechiul nostru drept românesc, iar în privința împrumuturilor din modelul francez

au căutat să rezolve controversele ținând seama de critici, de jurisprudență și de comentariile lui Marcadé.

Consecvent teoriei proprii a romanității și originalității dreptului nostru, el concluzionează: „Codul civil... produs latin se aplică tot unui popor latin și care rămăsese cu spirit juridic roman. Iată de ce a fost primit fără zguduiri, chiar cu entuziasm de cei luminați, iată de ce toți l-au urmat și nimeni nu s-a gândit să-l îndepărteze” [15, p. 9].

Tot așa, și Codul comercial din 1887 și legile comerciale ulterioare au fost

pătrunse de originea spiritului latin dintotdeauna al dreptului nostru [15, p. 18]. De aceeași perspectivă a originalității și romanității cu particularitățile inerte naturii lor s-au bucurat și aprecierile vizând doctrina și jurisprudența.

Nu în ultimul rând, activitatea de istoric al dreptului românesc și al culturii judiciare naționale a privit biografiile unor juriști de seamă, care au marcat evoluțiile vieții juridice românești, precum: Andronache Donici, Cristian Flechtenmacher, Nestor Craiovescu, Costache Moroiu, Eufrosin Poteca, Gheorghe Costaforu, Vasile Boerescu, Mihail Kogălniceanu, Alexandru D. Xenopol. Unuia dintre aceștia, basarabeanul Alexandru Donici (al cărui portret A. Rădulescu îl avea în biroul său de lucru), i-a consacrat două lucrări și l-a caracterizat drept „mare jurisconsult, om de cultură întinsă și folosință, ocupând cele mai înalte dregătorii în stat, părtaș la zbuciumatele mișcări politice și sociale ale timpului, fruntaș dacă nu șef al grupării care urmărea reînvierea națională, principalul colaborator la legiurile și la mai toate lucrările juridice ale vremii, autor al unei valoroase condici civile... judecător integru, suflet plin de avânt și încălzit de un înalt patriotism.” [16, p. 39]

Ca o concluzie din perspectiva studiului introductiv care ne interesează în cazul de față, în concepția lui Andrei Rădulescu vechiul drept românesc și dreptul modern

al tuturor țărilor și ținuturilor românești se caracterizează prin originea romană, puternice accente de originalitate, unitate de conținut și spirit, istoria noastră dovedind „că am fost foarte preocupați de a reglementa viața și de a asigura ordinea prin reguli de drept și că am izbutit să stabilim asemenea norme, care pot fi comparate cu ale altor popoare.” [17, p. 7]

Edițiile critice ale izvoarelor vechiului drept românesc publicate sub directă coordonare a marelui savant rămân și astăzi adevărate documente ale felului în care un grup de cercetători au înțeles să pună la îndemâna unui cititor atent texte reprezentative pentru un anumit fel de a gândi dreptul, caracteristic unui anumit fel de societate, mai precis: acelei societăți pe care regimul politic de inspirație marxist-leninistă o considera definitiv apusă. Faptul că astăzi aceste opere continuă să existe și chiar să mai fie când și când consultate de acei juriști români pentru care izvoarele dreptului nu sunt conținute fără rost în colecțiile Monitorului Oficial, în vreme ce regimul comunist și tipul de societate pe care acesta îl dorea instaurat au dispărut de pe scena istoriei, dă mărturie despre importanța asumării de către cercetarea științifică românească academică, în timpuri atât de potrivnice, a rolului de *depozitar al tradiției juridice naționale*. În texte precum cel dedicat *culturii juridice românești* ori, mai ales, cel privind *Romanitatea dreptului nostru*, Andrei Rădulescu mai lăsase o moștenire intelectuală, chiar dacă în forma unor raționamente neduse încă până la ultimele consecințe: era vorba acolo despre tensiunea existentă între vechiul drept românesc purtând sigiliul Romei ca expresie a matricii culturale a romanității orientale specifice sud-estului european (una dintre marile teme ale lui Nicolae Iorga) și dreptul românesc modern, receptat cu precădere prin intermediul culturii juridice franceze și reprezentând sinteza tipic occidentală dintre

romanitate și modernitate. Formele de gândire juridică specifice acestei modernități au fost reluate în cadrul cercetării științifice ulterioare într-o formulă care a dobândit rapid și nu întâmplător recunoaștere internațională: programul așa-numitor *constante ale dreptului*, așadar, al unor concepte și categorii juridice independente de tipul de societate și regim politic al unei anumite epoci; în plină dominație politică a unei „despoții orientale”, juriștii români erau din nou îndemnați să reflecteze la structuri raționale eterne ale oricărei cunoașteri juridice, sfidând astfel o corectitudine politică care ilustra atunci, mai bine decât oricare alta, ceea ce Karl R. Popper înțelegea prin mizeria historicismului. Ca orice program teoretic, historicismul avea și are în continuare propriile limite, iar radicalizarea lui conduce la tot atât de multă mizerie ca orice demers intelectual prin care un aspect al realității sociale este făcut să le absoarbă pe toate celelalte într-un conglomerat menit, în ultimă instanță, să asigure suport ideologic unor regimuri politice instaurate în disprețul realității și dovedite, tocmai din acest motiv, ca ilegite. Nu este deloc greu de observat că în această privință înțelegerea realităților prezente are numai de câștigat din experiența realităților din trecut, iar perspectivele unor evoluții politice sub semnul ilegitimității sunt tot atât de realamenințătoare, ca și cele ale unor discursuri teoretice (inclusiv și mai ales în domeniul dreptului) destinate a conferi o aură de legitimitate expresiilor juridice ieșite din aceste evoluții. Credem astfel că și în condițiile actuale, misiunea unui Institut dedicat cercetării juridice fundamentale ar putea consta tocmai în evidențierea *legitimității* reale a dreptului românesc ca drept al societății românești contemporane, în termenii și limitele categoriilor juridice ale dreptului nostru, mai precis: ale unor categorii derivând nu neapărat din *modernitatea*, cât din *romanitatea* acestui drept.

Dreptul românesc din Basarabia – parte a istoriei juridice naționale.

Autentic om de cultură, cercetător științific pătruns de spiritul adevărului istoric, dar și de datoria de a cunoaște, înainte de toate, tradițiile juridice ale neamului său, Andrei Rădulescu a încercat să investigheze istoria dreptului din toate ținuturile românești, cu deosebire a celor care au stat sub stăpâniri străine. Un atare demers era în măsură să ne ofere în concepția sa o imagine cât mai deplină despre firea și valorile juridice ale neamului nostru, mijloacele de a arăta „și străinilor nepărtinitori ce a fost și ce sântem”, iar, mai presus de toate, „ne ajută să apărăm drepturile noastre față de pretențiile străinilor răpitori”.

Cu o asemenea mărturie de credință, savantul jurist a susținut, la 3 iulie 1942, comunicarea *Dreptul românesc din Basarabia* [18], „de folos și pentru știință și pentru românism”. În această privință, lucrarea dobânda o semnificație deosebită având în vedere situația (tragică) excepțională a Moldovei dintre Prut și Nistru, răpită țării în 1812, revenită la trupul acesteia în 1918, victimă apoi a Pactului Ribbentrop-Molotov din 1939, fiind ocupată abuziv de trupele sovietice în iunie 1940, eliberată în timpul războiului din est și anexată abuziv de URSS după septembrie 1944. În perioada tensionată a anilor celei de-a doua conflagrații mondiale, când soarta provinciei românești de peste Prut era sub semnul îndoielii istorice, academicianul jurist a considerat de datoria sa să-și îndrepte atenția și asupra *Dreptului românesc din Basarabia*, spre a surprinde și releva adevărul istoric și a-l prezenta în adevărata lumină lumii științifice și opiniei publice. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, așa cum constata chiar A. Rădulescu în introducerea comunicării-studiu, „Cu privire la Basarabia, s-a cercetat și s-a publicat relativ puțin asupra domeniului juridic și mai cu seamă pentru timpul anterior unirii cu Patria Mamă”. Cu

precauțiile de rigoare, dar în mod suficient de transparent, studiul academicianului jurist se dorea, sau, cel puțin, se constituia și într-o replică la lucrări de genul celei a lui Leon Aristidovici Casso *Dreptul bizantin în Basarabia* [19], care, pe lângă părțile lor bune, „lăsau impresia că în Basarabia ar fi predominant dreptul bizantin și de aici s-ar putea trage concluzii defavorabile neamului românesc, întrucât ar fi fost numai un folositor al dreptului altora”.

Este astfel pusă în discuție o teorie cu implicații istorico-juridice importante, care a făcut obiectul preocupărilor specialiștilor de-a lungul timpului și ale cărei rezonanțe sunt perceptibile și astăzi.

Într-o lucrare din 1971, devenită între timp clasică, despre *Commonwealth-ul bizantin: Europa de Răsărit între 500 și 1453*, Sir Dimitri Obolensky, renumit istoric și exponent al inteligenței ruse emigrate în Occident în urma Revoluției bolșevice, din octombrie 1917, relua în capitolul despre *Religie și drept* problema receptării dreptului bizantin într-o lume situată în afara granițelor Imperiului Roman de Răsărit, dar aflată sub influența politică, economică, culturală și religioasă a acestuia [20, pp. 291-321]. Ca și în cazul particular al dreptului românesc studiat de istoricii români, Obolensky evidențiază libertatea asumată de toate națiunile acestui spațiu în adaptarea și mai ales în aplicarea compilațiilor bizantine. Din acest punct de vedere, ideea unui drept „pur” bizantin direct aplicabil în spațiul românesc poate fi la fel de puțin susținută ca și cea a unui drept „pur” izvorât dintr-un *Volksgeist* autohton. De altfel, cu câțiva ani înainte de apariția acestei cărți, într-un studiu publicat în 1966 în Revista Institutului de Studii Sud-Est Europene, Traian Ionașcu și Valentin Al. Georgescu reaprofundaseră și ei diferența, prezentă și la Obolensky, dintre reapproprierea savantă a unui drept roman mort ca *ius commune* în Europa Occidentală și supraviețuirea drep-

tului roman în societățile Europei de Sud-Est ca *drept viu* în forma culturală a dreptului bizantin [21, pp. 153-186], o diferență care permite în bună măsură explicarea și oarecum relativizarea criticii lui Andrei Rădulescu la adresa lui Leon Casso. Firește că în Basarabia, ca și pe întregul teritoriu românesc din orbita *Commonwealth*-ului bizantin – definit într-o formulă deosebit de inspirată de Nicolae Iorga ca spațiu în care „totul ne leagă fără voia noastră” [22, p. 14] –, într-un sens cultural, dreptul medieval în vigoare a fost un drept *bizantin*, adică un drept roman receptat pornind de la surse bizantine, ceea ce nu neagă, ci, dimpotrivă, explică mai bine specificul lui ca drept *românesc*. Aceasta cu atât mai mult cu cât polemica era mai puțin una istorică și mai mult una politică: legitimitatea dreptului bizantin rezidând în autoritatea imperială ca sursă a întregii legislații, este ușor să observăm implicațiile politice ale unei teze despre forța obligatorie a dreptului bizantin (și nu românesc) într-o Basarabie parte a Imperiului declarat succesori al celui bizantin (ca „a Treia Romă”) la vremea când scria Leon A. Casso. Ca și cel bizantin, acel Imperiu dispăruse în vremea lui Andrei Rădulescu sub loviturile unei istorii la fel de necruțătoare și față de „Bizanțul de după Bizanț” al domnitorilor români.

Dincolo de o atare provocare teoretică, în expunerea diferitelor aspecte ale problemei, autorul își propunea să analizeze mai întâi „dacă au existat legi sau altfel de rânduieli juridice la 1812”, când are loc primul rapt al Basarabiei, întrucât era nevoie a se risipi susținerile unor dregători ruși că în aceste ținuturi nu ar fi existat norme de drept și deci nicio apartenență statală!

Sub auspiciile unui atare context istoric, imbold patriotic și debateri doctrinare, Andrei Rădulescu va depune „mărturie științifico-istorică” asupra „situației adevărate” a problemei dreptului românesc și ținutului dintre Prut și Nistru, „de la

prima răpire a Basarabiei până astăzi” și, în consecință, își propunea „o privire asupra normelor de Drept care au cârmuit această parte a neamului nostru, în ce măsură se putea vorbi de un Drept românesc până la prima desrobire și apoi să schițăm ce s-a făcut după unire”.

Împărțind istoria dreptului românesc din Basarabia în trei perioade distincte: cea de până în 1812, data anexării provinciei la Imperiul Rus, cea a ocupării rusești (1812-1918) și apoi cea a unificării politico-juridice cu Regatul României (1918-1942), A. Rădulescu ajunge la concluzii pertinente, bine argumentate, valabile și astăzi.

Astfel, dreptul acestei provincii la momentul primei răpiri era Drept românesc, cuprins într-o pravilă, hrisoave și în cea mai mare parte obicei; numai în completare, cu titlu subsidiar, se aplica Dreptul greco-roman sau bizantin, de altfel și acesta socotit a fi al neamului nostru.

În ciuda eforturilor de deznaționalizare depuse de autoritățile țariste în Basarabia, sub stăpânirea rusească, a existat Drept românesc, care a fost intens aplicat, iar, în special în materie civilă, a ocupat locul prim față de alte norme juridice subsidiare. Acest Drept, recunoscut și la nivelul oficial, a fost păstrat în special de moldoveni, care nu au renunțat niciodată la obiceiurile lor juridice și le-au aplicat cu consecvență în raporturile dintre ei.

După revenirea la Patria-Mamă, în urma actului de la 27 martie 1918, Basarabia a cunoscut un amplu proces de reunificare la nivelul legislației oficiale, încheiat la 1 iunie 1928, când „a intrat definitiv în cadrul Dreptului românesc.”

Și conchide A. Rădulescu în studiul său, întotdeauna Basarabia rămase românească până atunci și pe terenul Dreptului, ca în toate formele vieții poporului său.

„Acest adevăr... trebuie să-l știm cu toții și este o datorie să-l facem cunoscut și străinilor, iar la nevoie să-l folosim pentru

apărarea neamului nostru, care respectă drepturile altora și nu cere pentru sine decât dreptate.”

Cunoaștem cu toții care a fost soarta Moldovei dintre Prut și Nistru după ce-l de-al Doilea Război Mondial. Reocupată de trupele sovietice în august 1944, va deveni Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, fiind integrată URSS, iar după destrămarea imperiului sovietic la 27 august 1991 își va proclama independența sub denumirea de Republica Moldova.

Limba română, a băștinașilor majoritari, a devenit așa-zisa „limba moldovenească”, iar dreptul românesc, modernizat și consolidat în perioada interbelică, a fost înlocuit forțat cu dreptul sovietic. Renașterea națională intervenită după 1990, odată cu dezintegrarea URSS și apariția noilor structuri statale s-a manifestat și în privința dreptului. După cum limba română a fost consacrată limbă de stat și dreptul român, cultura juridică românească revin treptat, deschiderea europeană a Republicii Moldova jucând un rol important în acest sens.

Din această perspectivă, studiul lui Andrei Rădulescu, *Dreptul românesc în Basarabia*, pe care îl republicăm, prezintă o excepțională importanță și profundă semnificație. Astfel, el constituie baza științifică pentru continuarea analizei filonului românesc care a persistat și formelor sale de manifestare în viața juridică a republicii dintre Prut și Nistru. În același timp, studiul transmite un mesaj peste timp, și formulează un veritabil testament științific, acela de a nu uita unitatea, originea latină și rolul dreptului în conservarea ființei naționale a tuturor românilor.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Rădulescu A., *Norme privitoare la adunarea materialului pentru cunoașterea vechiului drept nescris*, Academia Română, Buletin științific, I, 1949, p. 127-133; colec-

tivul de autori al Chestionarului, coordonat de A. Rădulescu, a fost compus din: Al. Costin, A. Sava, N. Dascovici, V. Gaftoescu, V. Grecu, C-tin Tegăneanu, I. Rosetti-Bălănescu, Vintilă Dongoroz, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Eug. Herovanu și Marian Clarian. Pentru text a se vedea : Chestionar pentru adunarea obiceiurilor juridice al poporului român, în vol. Andrei Rădulescu, *Pagini inedite din istoria dreptului vechi românesc*, Editura Academiei Române, București, 1991, p. 154-203.

2. *Legiuirea Caragea*, ediție critică, întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc, condus de acad. Andrei Rădulescu și format din: Al. Costin, Vasile Grecu, Nicolae Dascovici, Vintilă Gaftoescu, C-tin Tegăneanu, A. Sava, Editura Academiei R.P.R., 1955.

3. *Pravilniceasca condică 1870*, ediție critică, întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc, condus de acad. Andrei Rădulescu și format din : Al. Costin, V. Grecu, V. Gaftoescu, C-tin Tegăneanu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, A. Sava, Eug. Herovanu, N. Dascovici, Vintilă Dongoroz, I. Rosetti-Bălănescu, M. Clarian, Editura Academiei R.P.R., 1957; *Codul Calimach*, ediție critică, întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc, condus de acad. Andrei Rădulescu și format din : Al. Costin, V. Grecu, V. Gaftoescu, C-tin Tegăneanu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, A. Sava, E. Herovanu, N. Dascovici, Vintilă Dongoroz, I. Rosetti-Bălănescu, M. Clarian, Anibal Teodorescu, N. Cojan, Gh. Cronț, R. Dimiu, O. Sachelarie, Gh. Nicolăiasa, Editura Academiei R.P.R., București, 1958; *Sobornicescul hrisov 1785,1835,1839*, ediție critică, întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc, condus de acad. A. Rădulescu și format din: Al. Costin, V. Grecu, V. Gaftoescu, C-tin Tegăneanu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, E. Herovanu, Gh. Nicolăiasa, Editura Academiei R.P.R., București, 1958; *Manualul juridic al lui Andronache*

Donici, ediție critică întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc, condus de acad. Andrei Rădulescu și format din: Al. Costin, V. Grecu, V. Gaftoescu, C-tin Tegăneanu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Eug. Herovanu, Gh. Nicolăiasa, Editura Academiei R.P.R., 1954; *Carte românească de învățătură 1646*, ediție critică, întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc, condus de acad. A. Rădulescu și format din: Al. Costin, V. Grecu, Gh. Cronț, C-tin Tegăneanu, Anibal Teodorescu, Radu Dimiu, O. Sachelarie, Gh. Nicolăiasa, Editura Academiei R.P.R., București, 1961; *Îndreptarea legii 1952*, ediție critică întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc, condus de acad. Andrei Rădulescu și format din: V. Grecu, Gh. Cronț, C-tin Tegăneanu, Anibal Teodorescu, Radu Dimiu, O. Sachelarie, Gh. Nicolăiasa, Al. Costin, Vintilă Gaftoescu, A. Popescu, Mircea M. Sadoveanu, Gh. Vlădescu-Răcoasa, Editura Academiei R.P.R., București, 1962.

4. Rădulescu A., *Originalitatea dreptului român*, Ed. „Curierul Judiciar”, București, 1933

5. Rădulescu A., *Romanitatea dreptului nostru*, Academia Română, 1939.

6. Rădulescu A., *Curs de drept civil*, 1973.

7. Rădulescu A., *Note privitoare la obiceiul pământului*, București, 1934

8. Rădulescu-Valasoglu I., *Studiu introductiv*, la vol. Rădulescu A., *Pagini din istoria dreptului românesc*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970

9. Rădulescu A., *Cultura juridică românească în ultimul secol*, Ed. Cultura Națională, București, 1923, p. 4.

10. Rădulescu A., *Juristul Andronache Donici*, Academia Română, 1930, p. 35.

11. Rădulescu A., *Izvoarele Colului Calimach*, Academia Română, 1927, p. 22.

12. Rădulescu A., *Izvoarele dreptului civil și comercial român*, Ed. „Curierul Judiciar”, București, 1932, p. 8.

13. Rădulescu A., *Centenarul Reglementului Organic al Țării Românești*, Ed. „Curierul Judiciar”, București, 1933, p. 4.
14. Rădulescu A., *Organizarea statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*, Ed. Cartea Românească, București, 1932, p. 5-18.
15. Rădulescu A., *Șaizeci de ani de cod civil*, Academia Română, 1923, p. 9.
16. Rădulescu A., *Juristul Andronache Donici*, Academia Română, București, 1930, p. 39.
17. Rădulescu A., *Cultura juridică românească*, Monitorul Oficial, București, 1942, p. 7.
18. Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom XXV, Mem.

- 13; studiu publicat și în franceză sub titlul *Le droit roumain en Bessarabie*, extras, 943.
19. Casso L.A., *Dreptul bizantin în Bessarabia*, traducere de St. Gr. Berechet, București, 1940, p. 59 și urm.
20. Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*, Praeger, New York In Washington, 1971, pp. 291-321.
21. Ionașcu T. și Georgescu V. Al., *Unité et diversité des formes de la réception du droit romain en Occident et du droit byzantin en Orient*, Revue des études sud-est européennes 1-2/1964, pp. 153-186.
22. Iorga N., *Ce este sud-estul european* (f.ed., București, 1940), p. 14.

**ACADEMICANUL BORIS MELNIC,
PĂRINTELE FIZIOLOGIEI NAȚIONALE
ACADEMICIAN BORIS MELNIC,
THE FATHER OF NATIONAL PHYSIOLOGY**

Constantin MANOLACHE¹,
Daniela HADÎRCA²

REZUMAT

Academicianul Boris Melnic este un nume consacrat în știința națională, părintele fiziologiei moldovenești și fondatorul unui nou domeniu științific - Școala de Neuro-endocrinologie și Homologie. De asemenea, cariera sa managerială a cunoscut o dinamică remarcabilă, evoluând de la funcția de lector, conferențiar, profesor universitar - la cea de decan, pro-rector și rector al Universității de Stat din Moldova. Contribuțiile sale științifice și manageriale au influențat dezvoltarea științei și învățământului universitar din Moldova.

Cuvinte-cheie: fiziologie, homologie, Boris Melnic, școala de neuro-endocrinologie, melanotropina.

RÉSUMÉ

L'académicien Boris Melnic est un nom consacré de la science nationale, le parent de la physiologie moldave et le fondateur d'un nouveau domaine scientifique - l'Ecole de Neuro-endocrinologie et Homologie. Sa carrière managériale a connu de même une dynamique remarquable, évoluant de la position d'enseignant, de maître de conférences, de professeur universitaire - à celle de doyen, vice-recteur et recteur de l'Université d'Etat de Moldavie. Ses contributions scientifiques et manageriales ont influencé l'ascendance de la science et de l'enseignement universitaire moldave.

Mots-clés: physiologie, homologie, Boris Melnic, école nationale de neuro-endocrinologie, mélanotropine.

Boris Melnic, părintele fiziologiei naționale și întemeietor al unei noi ramuri în știință - școala științifică în domeniul neuro-endocrinologiei și homologiei - în parcursul său a străbătut toate treptele științei, dar și a ierarhiei manageriale.

Boris Melnic este născut în familia unui agricultor, la 11 februarie 1928, în satul Briceni. După ce face școala primară în satul natal (1935-1940), sârguinciosul elev urmează cursurile școlii de meserii

și arte din satul Corbu, r-nul Dondușeni (1942-1945). Remarcându-se prin râvnă și dorință de cunoaștere, Boris Melnic este îndemnat de către șeful secției raionale de învățământ din Dondușeni să se înscrie la secția de pregătire a viitoarelor cadre de către Institutul Pedagogic de Stat „Ion Creangă”, unde și este admis în toamna anului 1945. În cadrul acestor cursuri preparatoare, timp de 24 luni, elevii înscriși trebuiau să însușească materia de studiu pentru trei

¹ **Constantin Manolache**, doctor habilitat în politologie, conferențiar universitar, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan” (Institut) a AȘM.

² **Daniela Hadîrca**, cercetător științific, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan” (Institut) a AȘM.

ani (clasele VIII, IX și X ale școlii medii). Despre primii ani în Chișinău, viitorul academician își amintea cu nostalgie vicisitudinile perioadei imediate după cel de-al Doilea Război Mondial, când locuiau câte 15-20 în camerele reci de cămin și cum improvizau din uși stricate și scânduri un pat, iar ca saltele le serveau saci mari de pânză umpluți cu paie sau fân [2, p. 23]. În pofida acestor greutăți, absolvește cu brio Secția de pregătire și se înscrie la Facultatea de Biologie și Chimie a Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă”. Anii la facultate nu au fost mai ușori pentru studentul Melnic, întrucât au coincis cu seceta și foamea din anii '46-'47, când alimentele erau distribuite prin sistemul de cartele, iar condițiile în cămine erau la fel de precare. În ciuda tuturor greutăților a continuat cu stoicism procesul de studiu și a aspirat spre noi cunoștințe în permanență. Facultatea o absolvă în 1951, fiind *primus inter pares* grație rezultatelor obținute [2, p. 34]. În 1952 se înscrie la aspirantură, unde îl are ca conducător științific pe doctorul în științe biologice Nicolai Iliin, profesor și șef la Catedra Biologie Generală la Institutul de Medicină din Chișinău. După cum mărturisea însuși Boris Melnic, pregătirea sa din anii de studenție s-a dovedit a fi insuficientă pentru activitatea științifică, de aceea profesorul Iliin a depus eforturi pentru a-l instrui pe protejatul său. În paralel cu aspirantura, Boris Melnic a cumulat și funcția de lector la Catedra de Anatomie și Fiziologie la Institutul Pedagogic, unde după susținerea tezei va fi lector superior, apoi conferențiar universitar. În 1955 este numit în calitate de decan al Facultății de Educație Fizică la Institutul Pedagogic, funcție ce o va deține până în 1960. Teza de doctor o susține în 1957 la Moscova, cu tema „Funcțiile hipofizei la acțiunile unor stupefiante și somnifere”. În septembrie 1960 este numit decan al Facultății de Educație Fizică la Universitatea de Stat din Moldova, iar peste patru

ani devine prorector pentru activitatea didactică. În condițiile propagandei sovietice, în calitatea sa de prorector a demarat procesul de creare a grupelor cu predare în limba română, acțiuni riscante pentru acele timpuri. Prorectorul a organizat întâlniri în acest scop cu decanii, profesorii, dar și cu studenții universității pentru a-i pregăti pe toți de eventualele schimbări [5, p. 65]. De asemenea, Boris Melnic a organizat întruniri cu potențialii candidați în procesul predării lecțiilor în limba română, pentru a-i convinge, dar și a analiza nivelul de pregătire a acestora în vederea antrenării în schimbările ce urmau [5, p. 66]. Datorită activităților cu caracter național, în 1967 Melnic este numit în funcția de prorector pentru activitatea științifică, dar de fapt este înlocuit. Pentru a fi demis, rectorul Alexei Medvedev nu avea nici motive, nici susținerea colectivului, care aprecia profesionalismul viitorului academician. Deși a fost transferat la altă funcție, nu-i era străină munca științifică și a reușit să obțină succese importante și în acest domeniu. Noul prorector pentru activitatea științifică a acordat o atenție deosebită organizării muncii științifice a profesorilor și studenților, și-a concentrat eforturile întru selectarea și pregătirea cadrelor pentru doctorat. Cu suportul prorectorului pentru știință au fost deschise unele laboratoare științifice în cadrul Universității de Stat, organizate conferințe naționale și internaționale sub patronajul instituției în care activa, precum și stabilirea relațiilor de colaborare cu universități din alte state. La inițiativa sa, în 1967 a fost înființată Secția de Informație Tehnico-Științifică, care avea ca scop coordonarea lucrărilor de cercetare științifică efectuate prin contract cu diferite instituții și întreprinderi și prestarea serviciilor de patente și invenții. În aceeași perioadă a fost înființat Sectorul pentru Știință, care în 1972 va fi redenumit în Secția pentru Știință, ce avea ca sarcină perfecționarea

și dirijarea activității științifice universitare. În același timp, Boris Melnic și-a manifestat preocupările privind teza sa de habilitat [4, p. 24]. În intervalul 12 mai–30 august 1968, Melnic a exercitat funcția de rector interimar. În 1968 vine în fruntea Catedrei de Fiziologie Umană și Animală, pe care o va conduce timp de 30 de ani. Sub auspiciul cărmuirii sale în anii '70 la catedră a debutat studierea problemelor relațiilor hipotalamo-endocrine în diferite stări ale organismului. În cadrul aceleiași catedre s-a studiat amplu rolul biologic al intermediinei, iar pe baza datelor obținute Boris Melnic și-a susținut teza de doctor habilitat. În anii '70-'80, Catedra Fiziologia Umană și Animală devine un centru important de cercetare complexă a hormonului hipofizar melanotropina. Rezultatele cercetărilor privind proprietatea melanotropinei de a servi drept fotoprotector al retinei ochiului au fost Patentate de Comitetul pentru patente al Federației Ruse ca descoperire a Universității de Stat din Moldova (patenta nr. RU2028128 din 09.02.1995). În cadrul catedrei au fost susținute 40 de teze de doctor și doctor habilitat [3, p. 45].

În aprilie 1974, Boris Melnic este numit rector al Universității de Stat din Moldova, funcție deținută până în 1992, perioadă în care a transformat instituția în cel mai important for universitar din țară și a propulsat-o în rândul universităților cu renume în cadrul URSS. Obiectivul primordial al noului rector a fost perfecționarea structurii și a bazei tehnico-materiale a USM, crearea oportunităților de colaborare cu centre universitare străine, realizarea unor noi direcții în activitatea de cercetare. Pentru rezultatele înregistrate în știință în 1984 Adunarea Generală a AȘM decide alegerea lui Melnic în calitate de membru titular al celui mai înalt for științific din Moldova [5, p. 34].

Perioada dezghețului gorbaciovist a creat condiții propice pentru descentrali-

zarea științei și învățământului universitar. Boris Melnic a sesizat oportunitățile create de contextul politic al epocii și în calitatea sa de manager al USM a căutat să realizeze restructurări în instituția sa, pornind de la schimbarea formelor, metodelor, mijloacelor de învățare. De asemenea, a fost deschis pentru implementarea noilor tehnologii și introducerea calculatorului în procesul de învățare, fără a neglija însă vechile metode și mijloace. Individualizarea pregătirii specialiștilor, adică învățarea pe sectoare mici, a consolidat relația student-profesor în cadrul instituției. În 1975, cu susținerea rectorului a fost înființat Consiliul Catedrelor Științe Sociale, care patrona și coordona soluționarea problemelor metodice din cadrul universității, precum predarea lecțiilor, modul de organizare a seminarelor, examenelor și colocviilor [2, p. 47]. În atribuțiile Consiliului intrau și stabilirea direcțiilor în activitatea de cercetare științifică a fiecărei catedre. Tot în cadrul acestui Consiliu se discutau și se recomandau spre editare lucrările de referință ale catedrelor, precum și participarea la elaborarea și realizarea planurilor de studii.

Procesul de modernizare a vieții universitare a fost accelerat de susținerea continuă a rectorului. La sfârșitul anilor '80, USM participa la trei proiecte tehnico-științifice unionale și trei republicane. În același timp, volumul și potențialul de investigații științifice impuneau restructurarea Secției pentru Știință a universității, de aceea rectorul a susținut înființarea Serviciului pentru Știință (1987), în frunte cu prorectorul pentru știință Alexei Sîcirov. Serviciul avea menirea de a coordona investigațiile științifice efectuate de catedre, în laboratoare și alte subdiviziuni științifice universitare [1, p. 57].

Meritul deosebit în calitatea sa de rector a fost de a continua procesul de promovare în mediul universitar a predării limbii române, inițiat în timpul mandatului său

de prorector pentru activitatea didactică. În condițiile politicii național-lingvistice a URSS, Melnic a reușit să aducă importanța și necesitatea predării în limba română la nivelul celei ruse [5, p. 87].

În perioada 1985–1992, Universitatea de Stat din Moldova a înregistrat colaborări cu numeroase centre universitare din alte state, cum ar fi: SUA, Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia, România, Franța, RFG și RDG, Anglia ș.a. Au fost întreprinse chiar și vizite ale unui număr de profesori și studenți de la USM la Colegiul american Lafayette, iar la finele anului 1990, 14 studenți americani vin în Moldova [5, p. 98].

În cei 18 ani și jumătate cât a deținut funcția de rector a sporit prestigiul Universității de Stat în țară și peste hotare, dar și a inițiat reformarea și modernizarea sistemului universitar național.

În 1992 este numit în fruntea Comisiei Superioare de Atestare a cadrelor științifice și didactico-științifice, care era o instituție nouă pentru spațiul basarabean. Pentru câteva luni (aprilie–octombrie 1992), academicianul a ocupat atât postul de președinte al Comisiei, cât și cel de rector al USM. La 23 octombrie 1992, Boris Melnic se eliberează din funcția de rector al instituției în care a activat peste 30 de ani [1, p. 78].

Comisia Superioară de Atestare a fost condusă de strălucitul savant timp de un deceniu, punând astfel temelile sistemului național de atestare, întrucât până în 1992 pregătirea cadrelor științifice se făcea numai la Moscova. După obținerea independenței Moldovei, o problemă a societății științifice în țară era susținerea tezelor de către savanți, precum și oferirea și confirmarea în grad a cercetătorilor. De fapt, ideea înființării unui astfel de organ în Moldova a fost a academicianului Petru Soltan, care i-a prezentat această opinie lui Anatol Rotaru, ce deținea funcția de consilier principal pentru cercetarea științifică și învățământ al Parlamentului. Cele două

personalități au convenit că pentru realizarea acestui plan este necesară organizarea unei comisii de lucru cu oameni de știință din cadrul AȘM. După ce s-a întrunit grupul de lucru într-o primă ședință la Parlament s-a hotărât formularea principiilor de formare a noii instituții, dar și identificarea unei personalități cu aptitudini, însușiri deosebite, cu autoritate și prestigiu, care să fie numită în fruntea Comisiei de Atestare. Petru Soltan a propus persoana lui Boris Melnic, iar președintele republicii, Mircea Snegur, a căzut de acord. Fiind contactat pentru a i se propune noua funcție, Boris Melnic inițial a ezitat, ca mai apoi să se învoiască, cu condiția că i se va da mână liberă în alegerea persoanelor cu care va activa [2, p. 76]. Astfel, la 25 martie 1992 a fost emis decretul Președintelui Republicii Moldova cu privire la instituirea Comisiei Superioare de Atestare, iar la 23 aprilie decretul privind numirea în calitate de președinte a academicianului Boris Melnic. Din primele luni de creare a Comisiei, academicianul a întâmpinat greutăți în implementarea obiectivelor. Un prim obstacol a fost tratamentul special ce trebuia aplicat pentru cei ce și-au luat doctoratul în istoria partidului, comunismul și ateismul științific, aceștia fiind nevoiți să treacă o nouă atestare, ceea ce a stârnit nu numai nemulțumiri, dar și păreri ce opinau pentru ideea că Moscova trebuie în continuare să elibereze diplome și atestate de calificare. Însă președintele Comisiei, prin autoritate și tenacitate, a reușit temperarea spiritelor și prin acțiuni a demonstrat importanța unui sistem unic național de acreditare [2, p. 77-78]. O altă problemă a fost de ordin financiar. Cu resurse minime și în condițiile inflației naționale, Boris Melnic a demonstrat încă o dată capacitățile sale manageriale.

Meritul academicianului este indubitabil în știință, remarcându-se ca întemeietor al școlii științifice în domeniul neuro-endocrinologiei și homologiei. Domeniul de

cercetare îl constituie formarea reacțiilor adaptive protectoare și sporirea dirijată a rezistenței organismului. De asemenea, omul de știință a stabilit în urma experimentelor că melanotropina – un hormon hipotalamo-hipofizar – intensifică procesele adaptive emoționale și sporește rezistența organismului față de factorii nefavorabili ai mediului înconjurător. Doctul Boris Melnic s-a orientat și spre alte căi de cercetare, cum ar fi studiul complex al omului, al multiplelor aspecte psihofiziologice, creative, sociale, morale, de perfecționare și securitate în condițiile progresului științifico-tehnic care duc la morbiditatea neuropsihică. Datorită efectuării unui studiu complex asupra omului de către savantul Melnic, s-a inițiat și ideea creării Societății Științifice „Omul și Universul”, care a fost constituită oficial la 21 martie 1999, iar domnia sa a fost numit în calitate de președinte. În cadrul aceleiași societăți a fost organizat și Laboratorul de homologie. Tot cu concursul academicianului Melnic a fost inclus cursul de homologie la Universitatea de Științe Umanistice din Moldova, la Facultatea de Biologie a Universității de Stat din Moldova, dar și ca curs opțional în anii 2003-2004 la liceele „Spiru Haret”, „Mihail Sadoveanu”, „Gheorghe Asachi” și la școala nr. 39 din Chișinău [3, p. 105].

Printre cele 400 de lucrări științifice se înscriu 9 monografii, cum ar fi: *Spre tainele creierului* (1985), *Chimia, stresul și tumoarea* (1997, în colab.), *Noutăți ale științei despre om și natură* (1999), *Omul-enigma Universului* (2005); 8 manuale: *Practica de fiziologie a sistemului nervos* (1996), *Cunoașterea conștiinței umane* (2002) ș.a. [3, p. 106].

De-a lungul anilor, Boris Melnic a luat parte la un șir de conferințe și simpozioane naționale și internaționale, care aveau ca tematică problemele actuale ale fiziologiei umane, desfășurate la București, Kiev, Timișoara, Moscova, Atena, Minsk ș.a.

Datorită cunoștințelor și cercetărilor sale a fost invitat să țină prelegeri la Colegiul Lafayette (SUA), universitățile din Grenoble (Franța), Plovdiv (Bulgaria), Iași (România) [2, p. 43].

În 2003, Boris Melnic este numit în calitate de președinte al Consiliului științific care se ocupa de aprobarea și conferirea titlurilor științifice de doctor și doctor habilitat în domeniul științelor biologice, specialitatea „Fiziologia umană și animală”.

În cariera sa a reușit să fie și mentor a 32 de doctori și doctori habilitați, dintre care 7 de peste hotare (Germania, Mali, Vietnam, Iordania). De altfel, împreună cu doctorandul său vietnamezul Mai Thi Cam Tu, au făcut cercetări comune și au demonstrat că melanotropina intensifică activitatea bastonașelor retinei și stimulează acomodarea ochiului în întuneric. Au stabilit de asemenea că melanotropina poate fi aplicată în calitate de fotoprotector la acțiunea luminii orbitoare [2, p. 30].

Boris Melnic a fost apreciat ca specialist și peste hotare, reușind să fie ales în calitate de membru titular al Academiei Internaționale de Științe ale Naturii și Societății, al Academiei Internaționale de Științe Ecologice și Securitate a Vieții din Sankt Petersburg, al Academiei Central-Europene de Științe și Arte, membru al Comitetului științific al Asociației Internaționale pentru Problemele Științei, Educației și Culturii a Uniunii Europene „Dimensiune Europeană” din Roma. Pentru verticalitatea și vrednicia sa a fost numit președinte de onoare al Societății „Pentru demnitatea umană”, organizație non guvernamentală care avea ca scop reînvierea și propagarea valorilor general umane în Republica Moldova, iar academicianul și omul Boris Melnic era exponentul ideal de personificare a acestora [3, p. 106].

Considerațiile pentru Boris Melnic au fost materializate de multe universități din țară prin acordarea titlului de *doctor*

honoris causa, printre care se numără Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „N. Testemițeanu”, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Academia de Studii Economice, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Institutul Național de Economie și Drept [3, p. 106].

În 1976 Boris Melnic primește titlul de „Om Emerit”, ulterior se mai învrednicește cu Premiul de Stat. În perioada sovietică a fost distins cu ordinele „Drapelul Roșu în Muncă” și „Prietenia Popoarelor”, iar odată cu obținerea independenței Moldovei, conducerea statului îi acordă bine meritatul „Ordinul Republicii” (1996). În ultimii ani din viață a fost director al Consiliului Consultativ de Expertiză al AȘM. La 27 aprilie 2012 se stinge din viață academicianul Boris Melnic. Doi ani mai târziu (29 aprilie 2014) a fost dezvelită placa comemorativă dedicată Măriei Sale, pe blocul din str. Serghei Lazo 26, unde a locuit [6].

Cercetările fundamentale și aplicative, studiile de sinteză în domeniul fiziologiei, contribuțiile manageriale ale savantului Boris Melnic vin să confirme, în totalitatea lor, aportul acestei personalități în dezvoltarea științei în Moldova, dar și a evoluției învățământului național. Ca promotor al

valorilor morale și un riguros animator al schimbărilor în știință și educație, prin realizările sale marele academician s-a străduit să lase țării o bogată moștenire, ce justifică numai recunoștința și apreciere.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Melnic B. *Formarea modelului național al științei*. In Akademos. Revistă de știință, inovare, cultură și artă, nr. 2 (3), iunie 2006, p. 57.
2. Cozma V., *Academicianul Boris Melnic: tainele științei*. Chișinău, CE-USM, 2008.
3. *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar 1961–2006*. Chișinău: Știința, 2006.
4. Rusnac G., Cozma V., *Academicianul Boris Melnic*. Chișinău, CE-USM, 1998.
5. Rusnac G., Cozma V., *Rectorii Universității de Stat din Moldova*. Chișinău: CE-USM 2005.
6. http://www.asm.md/?go=noutati_detalii&n=6160&new_language=0 (vizitat la 22.10.2015)

O RETROSPECTIVĂ A CERCETĂRILOR ENCICLOPEDICE

A REVIEW CONCERNING ENCYCLOPEDIA RESEARCH

*„Prima înghițitură din paharul științelor te face ateu.
La fundul paharului, însă, te așteaptă Dumnezeu”
Werner Karl Heisenberg (1901–1976),
fizician, laureat al Premiului Nobel).*

Vasile BAHNARU¹

REZUMAT

Articolul reprezintă un compendiu de cercetare a apariției, evoluției și situației actuale de elaborare a operelor enciclopedice. Beneficiind de studiile unor lingviști cu renume în istoria lexicografiei în genere și a enciclopedismului în particular, se formulează definiția substantivului enciclopedie, se examinează primele tentative de elaborare a enciclopediilor în antichitatea elenă, romană și chineză, se stăruie asupra realizărilor enciclopedice din Evul Mediu, Renaștere și din Epoca Modernă, insistându-se în mod special asupra operelor enciclopedice elaborate în Franța, Marea Britanie, Italia, Spania, Rusia etc. O atenție deosebită se acordă Enciclopediei Franceze care a servit în calitate de prototip, animator și de model pentru majoritatea enciclopediilor europene. În fine, se examinează detaliat principiile și metodele utilizate în procesul de elaborare și redactare a operelor enciclopedice.

RÉSUMÉ

L'article représente un compendium de recherche de l'apparition, de l'évolution et de la situation actuelle de l'élaboration des oeuvres encyclopédiques. Bénéficiant des études de certains linguistes à renommé mondiale dans l'histoire de la lexicographie en général et de l'encyclopédisme en particulier, on formule la définition du nom "encyclopédie", on examine les premières tentatives d'élaboration des encyclopédies dans l'antiquité élaïne, romaine et chinoise, on insiste sur les réalisations encyclopédiques du Moyen Âge, de la Renaissance et de l'Époque Moderne et surtout sur les oeuvres encyclopédiques élaborées en France, Grande Bretagne, Italie, Espagne, Russie etc. Une attention à part est accordée à l'Encyclopédie Française qui a servi en qualité de prototype, animateur et de modèle pour la majorité d'encyclopédies européennes. Finalement, on examine d'une manière détaillée les principes et méthodes utilisés dans le procès d'élaboration et rédaction des oeuvres encyclopédiques.

¹ Vasile Bahnaru, doctor habilitat în filologie, profesor universitar. Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei.

Argument

0. În mod tradițional, enciclopediile se consideră opere științifice de natură lexicografică, având forma și conținutul unui compendiu care prezintă, de cele mai multe ori în ordine alfabetică, universul natural, științific, economic, cultural și spiritual al omenirii, al unui popor sau al unui anumit domeniu de activitate umană. Termenul *encyclopaedia* este un cuvânt neolatin - *encyclopaedia*, apărut în sec. XVI, și vine din sintagma greacă *εγκύκλιος παιδεία = enkylios paideia* „într-un cerc al cunoașterii”, iar termenul *enkyklopaidea* însemna inițial un sistem integral de învățare, creat pentru a-i asigura unui student o educație completă în domeniul matematicii, științei, filozofiei și literaturii. În prezent, o enciclopedie este o lucrare de referință de mari dimensiuni sau în mai multe volume, ce conține definiția unor noțiuni, hărți, ilustrații și grafice, fiind mai curând consultată decât studiată. Tot în această ordine de idei este necesar să amintim că substantivul *encyclopaedia* apare pentru prima oară în limba franceză - de unde a pătruns în română și în alte limbi europene - în anul 1532, fiind introdus de F. Rabelais, care îl împrumută din latina epocii *encyclopaedia*.

Prin urmare, enciclopedia este o varietate de lucrare lexicografică, de diferite proporții, care tratează sistematic termeni, noțiuni sau nume proprii din toate domeniile de activitate sau dintr-un singur domeniu, fie în ordine alfabetică, fie pe probleme sau pe ramuri (enciclopedie tematică). În funcție de concepție și de consemnarea noțiunilor și realităților, enciclopediile pot avea în caracter **universal**, cuprinzând informații generale, sau **național**, conținând referiri exclusive la cultura și civilizația unei țări sau ale unui popor. Opere cu caracter enciclopedic au apărut, încă din cele mai vechi timpuri, la chinezi, egipteni, greci, romani, arabi.

Fie conștient, fie intuitiv, chiar de la în-

ceput, lucrările enciclopedice au fost concepute în calitate de opere lexicografice care prezintă în mod sistematic toate domeniile cunoașterii umane sau un ansamblu de domenii, care, luate în totalitatea lor, constituie o bransă distinctă a cunoașterii. De asemenea, sunt numite enciclopedii și dicționarele cu caracter informativ care prezintă situația din anumite științe sau discipline (de exemplu, enciclopedia militară, științelor exacte, artelor, literară etc.).

Așadar, enciclopedia este, în primul rând, o lucrare de referință care conține informații din toate domeniile cunoașterii sau care se ocupă pe larg de un anumit sector al cunoașterii. În al doilea rând, ea este o lucrare autonomă și oferă explicații mai amănunțite decât cele oferite de dicționar, prezentând informațiile în așa fel încât să fie mai ușor de consultat și mai accesibile pentru nespecialiști. Deși în general sunt redactate sub forma mai multor articole separate, enciclopediile diferă mult între ele, în privința structurii și conținutului. Prototipul în general recunoscut al enciclopediilor este *Cyclopaedia* (1728) lui Ephraim Chamber, iar prima enciclopedie modernă este cea apărută în Franța (1751-1765) și, în fine, cea mai mare enciclopedie generală în limba engleză este *Encyclopaedia Britannica*.

De altfel, scopul implicit al oricărui tip de enciclopedie constă în acumularea de cunoștințe existente la o anumită etapă de evoluție a civilizației umane, în prezentarea lor în sistem și în mod accesibil pentru oameni și în transmiterea cunoștințelor respective pentru generațiile viitoare, astfel încât cunoștințele acumulate anterior de omenire să fie accesibile și utile posterității. Configurația sau aspectul din prezent al enciclopediilor s-a consacrat și s-a impus în secolul al XVIII-lea, prototipul lor fiind dicționarul. În timp ce dicționarele prezintă cuvintele și definițiile sau traducerea acestora în alte limbi, oferind destinatarului un volum minim de informație, fără a

permite comprehensiunea sensului și modalitatea de utilizare a unității respective în cele mai variate domenii ale cunoașterii, enciclopediile elimină această deficiență a dicționarelor și explică referentul respectiv în baza tuturor cunoștințelor acumulate de umanitate.

Secolul XXI a debutat și se desfășoară — ceea ce nu se mai cere demonstrat — sub zodia informațiilor, care, evident, domină Universul uman. Astăzi, putem declara, fără nicio ezitare, că cea mai mare parte a omenirii se află sub imperiul informațiilor, iar cea mai sigură și mai accesibilă sursă de informare sunt enciclopediile și dicționarele. Rostul enciclopediilor în formarea și afirmarea unui individ multilateral dezvoltat a fost și rămâne fundamental. Incontestabil, acesta este motivul pentru care, mai ales în epocile modernă și contemporană, informațiile au ajuns să domine într-atât domeniul cărților - astăzi și al Internetului - încât, cu tot temeiul, se recunoaște că o cultură națională lipsită de asemenea instrumente complexe de informare - fiecare, la rândul său, veritabil tezaur al cunoștințelor acumulate de-a lungul timpului și despre toate locurile - ar fi *insignifiantă* și chiar *inexistentă*. În atare condiții, sunt justificate eforturile savanților de oriunde și de oricând, dar îndeosebi ale celor de la începutul erei creștine, de-a reuni și sistematiza informațiile existente despre lume și viață, în lucrări speciale reprezentând, într-un stadiu incipient, atât modelul cât și fundamentul enciclopediilor clasice din secolele XVIII-XXI.

În fine, este necesar să amintim, fără a ne impacienta că am putea fi culpabilizați de afirmații categorice, că istoria științelor, inclusiv a cunoașterii umane, este, în cea mai mare parte, istoria elaborării operelor enciclopedice.

0.1. În timp ce *dicționarele explicative*, filologice prin excelență, se particularizează

prin prezentarea semnificațiilor semnului verbal, având ca bază teoretică *semasiologia*, *dicționarele enciclopedice*, ca și cele ideografice, se realizează pe baza studiilor denominațiilor, beneficiind, prin urmare, de principiile teoretice ale *onomasiologiei*. Se știe că lingviștii germani - Franz Dornseiff, Karl Vossler și Leo Weisgerber - au impus opoziția dintre semasiologie și onomasiologie, pronunțându-se împotriva studiului semnificațiilor pornind de la semn (*semasiologia*) și propunând în loc studiul denominațiilor (*onomasiologia*) și, ca urmare, a apărut opoziția: „dicționare de cuvinte” - „dicționare de lucruri”. Așadar, enciclopediile, spre deosebire de dicționarele explicative, analizează noțiunile și nu cuvintele, din care cauză ele prezintă faptele, obiectele, evenimentele, atât cele contemporane, cât și cele anterioare lucrării. În felul acesta, enciclopediile pot fi calificate drept lucrări lexicografice deosebite, într-o anumită măsură, de dicționare, deosebirea constând în faptul că într-o enciclopedie se pornește de la *noțiuni*, care sunt analizate și exemplificate cu diferitele lor accepțiuni, urmate de informații istorice, geografice etc. Tot în acest context amintim că unii specialiști (de exemplu, A. Potebnea) susțin că dicționarele de limbă au drept obiect de analiză noțiunile naive, așa cum sunt ele concepute și interpretate de omul cu un nivel mediu de cultură, în timp ce enciclopediile examinează noțiunile științifice. Tocmai din teama de a nu aluneca în infantilism conceptual, alcătuirii de dicționare explicative „sunt urmăriți în permanență de pericolul de a se îndepărta de definirea lingvistică a structurii semantice a cuvântului și a conținutului lui lexical, antrenând în orbita de definire a elementelor lexicale... unele fragmente ale semanticii extralingvistice, alunecând astfel în enciclopedism și terminologism” [1]. Cu alte cuvinte, dicționarele filologice au drept obiectiv principal să ajute consumatorii de dicționare să-și perfecționeze resursele de

limbă, iar enciclopediile servesc la difuzarea cunoștințelor, ambele având o finalitate comună: facilitarea comunicării [2].

0.2. Lexicografii au intuit de timpuriu necesitatea unei distincții între dicționarele limbii și dicționarele enciclopedice, dar această distincție niciodată nu a ajuns a fi suficient de riguroasă încât să poată fi realizată, de aici provine caracterul ambiguu al majorității marilor dicționare. Cu alte cuvinte, nu putem realiza o distincție tranșantă între *dicționarele filologice* și *cele enciclopedice*, cel puțin în epoca modernă. Totuși, o distincție peremptorie între dicționarele filologice și cele enciclopedice ar consta în faptul că în dicționarul enciclopedic nu vom atesta nici caracteristicile gramaticale ale cuvintelor, nici indicații privind utilizarea și originea lor, nici ilustrații de utilizare a cuvântului în context - în centrul atenției se află semnificatul cuvântului, în timp ce în dicționarul filologic, dimpotrivă, explicațiile enciclopedice pentru sensul cuvântului sunt folosite foarte rar, atenția principală fiind orientată asupra cuvântului: se indică tipul cuvântului, categoria gramaticală, apartenența sa la substantivele indeclinabile etc., se menționează prima fixare în dicționare și sunt prezentate ilustrații de utilizare în discurs etc., etc.

De altfel, sute sau poate mii de ani după apariția scrisului, oamenii continuau să vorbească fără a recurge la lucrări de referință, cu destinația să le explice sensul unui cuvânt sau modul în care acesta trebuia folosit. Dat fiind că inițial exista o comunicare limitată între localitățile plasate la distanțe mari în cadrul aceleiași stat antic, lipsa unor standarde lingvistice unice a creat confuzii destul de importante în procesul de comunicare, întrucât diversele grupuri de vorbitori au ajuns să folosească același cuvânt cu sensuri diferite. În condițiile acestui haos lingvistic, ce se accentua pe măsură ce popoarele se răspândeau în Asia

și Europa, căzând victime diferitelor triburi cuceritoare ce utilizau cuvinte și expresii proprii, a apărut necesitatea dicționarelor.

1.0. În urma cercetării istoriei lexicografiei generale, putem ajunge la concluzia că istoria acesteia este, în mare măsură, și istoria elaborării operelor enciclopedice. Practica lexicografică își trage originea din activitatea savanților antichității universale, iar afirmația respectivă nu este gratuită, ci este susținută atât de raționamente de orientare pragmatică, cât și de cele de natură teoretică, cel puțin parțial. Astfel, dacă am avea în vedere că unele limbi sunt diferențiate sub aspect dialectal în așa măsură încât unicul mijloc și, respectiv, unica posibilitate de comunicare și de comprehensiune între membrii unei comunități naționale este limba literară, atunci tocmai din aceste considerente gramatica și dicționarul explicativ al limbii literare sunt acel suport teoretic și practic de importanță majoră pentru a depăși barierele dialectale, de aceea se impune ca o necesitate stringentă cercetarea realizărilor practice și teoretice ale lexicografiei din cele mai vechi timpuri și până în momentul de față. În baza acestei constatări, în continuare vom insista succint asupra istoricului apariției și evoluției lexicografiei universale în genere și românești în parte din raționamente mai ales pragmatice, întrucât numai cunoscând bine trecutul lexicografiei, vom putea mai lesne determina, pronostica și identifica căile viitoare de constituire și de dezvoltare a enciclopediilor.

Dat fiind spațiul limitat, nu vom face decât să enumerăm cele mai importante lucrări de natură enciclopedică din Antichitate și până în epoca contemporană, informația fiind spicuită din studiile elaborate de G. Matoré, R.-L. Wagner, Ana Canarache, Mircea Seche, Gheorghe Buzatu [3] etc., fiind conștienți în permanență de faptul că apariția, devenirea și constituirea

enciclopediilor s-au produs în paralel cu formarea lexicografiei.

1.1. Examinând sub aspect cronologic apariția primelor lucrări de lingvistică, savanții au ajuns la concluzia că acestea au fost, în primul rând, de natură lexicografică, așa cum „...încă din antichitate s-a resimțit nevoia de a redacta liste de cuvinte în așa fel încât fiecare cuvânt să fie urmat de o traducere sau de o explicație” [4]. În această ordine de idei este concludent faptul că „arheologii au descoperit un fel de glosare sumeriene bilingve sau chiar trilingve, pe care le atribuie mileniului 3 î. Hr.” [5]. Istoria apariției primelor dicționare monolingve și enciclopedice ține de primul mileniu î.Hr. și este determinată de necesitatea explicării și comentării unor texte antice sacre din China, India, Egipt, Grecia și Roma.

Este cunoscut faptul că antichitatea se datorăm elaborarea primelor opere de orientare enciclopedică. Astfel, încă în Egiptul antic (mileniul al II-lea î. Hr.) au fost elaborate primele dicționare terminologice. Compendii de informații științifice s-au alcătuit și în China antică (secolul XII-X î. Hr.).

Cea mai veche lucrare elenă de orientare enciclopedică pare să fie *Onomasticonul* lui Iulius Pollux (secolul II î.Hr.), care include termeni din arta oratoriei, fiind practic o enciclopedie cu explicații interesante și cu citate prețioase. Tot în categoria primelor opere enciclopedice elene urmează să fie incluse lucrările lui Calimah *Lexicul*, structurat pe materii: insule, orașe, vânturi, păsări; volumele *Pinakes* „Tabele” (astăzi pierdut) și volumul care indică nume de scriitori, biografiile și titlul operelor lor, cât și multe informații prețioase (secolul III î. Hr.).

Prima încercare de a elabora o operă enciclopedică exhaustivă, care ar conține informații din toate domeniile cunoașterii umane și care a supraviețuit doar într-o formă fragmentată, a fost realizată

prin eforturile susținute ale nepotului lui Platon, Speusippus, care a reunit, în anul 350 î. Hr., conceptele de istorie naturală, matematică și filozofie ale lui Pitagora sub forma unei serii de articole. Dar și aceasta a fost precedată de o altă lucrare care includea multe dintre cursurile lui Aristotel, predate la Lyceum, asigurându-le studenților un fundament cultural substanțial. Ulterior, aceste cursuri au fost adunate sub forma unor volume care, datorită diversității domeniilor acoperite, se pot încadra în definiția modernă de enciclopedie.

De la apariția primei enciclopedii grecești, în întreaga lume au fost publicate peste 2000 de enciclopedii; multe dintre acestea s-au pierdut sau nu se mai publică, însă altele, fiind revizuite periodic, sunt disponibile în continuare.

În raport cu grecii, romanii și-au manifestat predilecția pentru cărți cât mai cuprinzătoare sub aspectul cunoașterii. Cea mai cunoscută enciclopedie elaborată de romani, *Historia naturalis*, scrisă în anul 59 d.Hr. de către naturalistul Pliniu cel Bătrân, îngloba toate faptele, miturile și tendințele acelor vremuri. Deși nu reușea întotdeauna să distingă adevărul de lucrurile imaginate, enciclopedia lui Pliniu s-a bucurat de o popularitate extraordinară și de o influență remarcabilă în întregul Imperiu Roman. În pofida lacunelor sale, *Historia naturalis* a reprezentat sursa standard pentru enciclopediile europene timp de peste 1500 de ani, rămânând până în zilele noastre o cronică importantă pentru cei ce studiază sculptura și pictura romană, domenii tratate cu multă acuratețe în lucrare. Lucrarea lui Pliniu cel Bătrân este cea mai completă enciclopedie antică. Fiind definitivată a în anul 77 d.Hr. în 37 de volume, ea conținea 2500 de capitole și 20.000 de articole, redactate în baza informației preluate din 2.000 de lucrări aparținând unui număr de mai bine de 100 de autori.

Un compendiu enciclopedic de referință este și *Lüshi Ciunqui* (Primăvara și vara. Cronică), elaborat în anul 239 î.Hr. sub îndrumarea și cu sprijinul financiar al lui Lü Buwei (291–235 î.Hr.), om politic, cancelar, regent și cărturar din statul Qin al Chinei antice. Pentru scrierea acestei opere monumentale, el a concentrat din toată China în Xianyang, capitala dinastiei Qin, pe cei mai înzestrați oameni de știință. Lü Buwei era atât de sigur că a înmagazinat în lucrarea sa toate cunoștințele umane existente, încât a promis 1 kg de aur celui care va putea adăuga sau va putea contesta cel puțin un cuvânt din această enciclopedie.

Dacă facem un scurt bilanț al realizărilor enciclopedice din antichitate, vom reține unele exemple remarcabile - de la Pliniu cel Bătrân cu a sa *Naturalis Historiae* (37 volume, 77-79), la Flavius Cassiodorus cu *Institutiones Divinarum et Saecularium Litterarum* (560) ori la Issidor din Sevilla cu *Etymologiae* (636), iar de la Hrabamus Maurus (*De Rerum Naturis*, 842) și Bartholomaeus Anglicus (*De proprietatibus Rerum*, 1240) la Theodor Zwinger (*Theatrum Humanae Vitae*, mai multe ediții succesive, 1565, 1571, 1586, 1604) și Louis Moreri (*Le Grand Dictionnaire Historique ou le Mélange Curieux de l'Histoire Sacrée et Profane*, 1676).

1.2. Evul Mediu cuprinde perioada de la sfârșitul Imperiului roman de Apus (anul 476 d.Hr.) până la căderea Constantinopolului (1453) sau descoperirea Americii (1492), adică de la sfârșitul lumii antice până la începutul epocii moderne. În spațiul european, Evul Mediu este dominat de opere monumentale, cu caracter enciclopedic, uneori greoaie, în câte douăzeci de volume, de glosări din latina cultă în latina vulgară. Abia odată cu deschiderea oferită de Renaștere (după 1417) și cu înființarea tiparului (Guttenberg, 1455), revigorarea schimburilor comer-

ale și facilitarea călătoriilor, consecințe ale perceperii omului ca fiind bun, liber și pe deplin responsabil, devine posibilă difuzarea, la nivel de mase, a dicționarelor monolingve, plurilingve și enciclopedice.

Examinând lucrările lexicografice de orientare enciclopedică din Evul Mediu, putem constata că în această perioadă enciclopedii veritabile nu au fost elaborate. Tematica și "profilul" lucrărilor se reduc la dicționarul geografic de mari proporții, elaborat în sec. V d.Hr. de Stefanos din Bizanț, din care s-au păstrat câteva fragmente. Tot de perioada Evului Mediu timpuriu ține prima enciclopedie agricolă chineză *Qi Min Yao Shu* „Tehnici principale pentru bunăstarea oamenilor”, scrisă de Jia Sixie (aproximativ 533 d.Hr.), agronom remarcabil din dinastia Wei de Nord. Lucrarea cuprinde numeroase cunoștințe tradiționale de agricultură, precum și experiența pragmatică a autorului, observații și experimente, în scopul de a îmbogăți națiunea chineză și a contribui la instalarea păcii între oameni. Autorul acesteia demonstrează că agricultura din acele vremuri era bine dezvoltată, iar multe dintre tehnicile și practicile înregistrate în carte sunt încă folosite în zilele noastre. *Qi Min Yao Shu* este cea mai veche și mai cuprinzătoare carte de agronomie din istoria Chinei și este compusă din 92 de volume și aproximativ 1,1 milioane de cuvinte, incluzând agronomie, horticultură (legume și pomi fructiferi), silvicultură, păsări de curte și creșterea animalelor, pescuit, prepararea hranei și a băuturilor, precum și alte informații despre agricultură și meșteșuguri etc. Capitolele dedicate agriculturii și horticulturii reprezintă cele mai importante părți ale cărții.

Pe la anul 600, episcopul spaniol Isidorus alcătuieste o vastă enciclopedie, intitulată *Etymologicum libri*, care cuprinde prețioase informații enciclopedice asupra întregii științe clasice și contemporane. Prin sec. IX, arabii au elaborat mai multe dicționare

renumite, s-a păstrat și un lexic ebraic, din sec. XI, alcătuit de Juda Huig, dar acestea nu erau opere de largă circulație, pentru marele public, ci numai pentru erudiți.

Din epoca bizantină vom aminti *Lexicul* compilat în secolul al X-lea d.Hr. și atribuit, ca urmare a unei lecturi eronate a titlului *Suda*, unui oarecare Suidas, care nu a existat niciodată, deși numele acestuia figurează în numeroase enciclopedii din secolul următor. Acest *Lexic*, elaborat în general în ordine alfabetică, este o culegere de dimensiuni considerabile, cuprinzând termeni curenți, nume de persoane și extrase din scriitorii greci. În pofida deficiențelor (erori, lacune, defecte, interpolări care desfigurează originalul pe parcursul remanielilor pe care le-a suferit), a suscitat interesul umanștilor, întrucât el menționează detalii curioase și citează numeroase pasaje din autori în prezent pierduți; el a fost publicat frecvent, cu sau fără comentarii, de la 1499 până în zilele noastre. *Lexicul* lui Suidas este totodată un glosar, o enciclopedie și un dicționar biografic. Rămâne să amintim că după *Lexicul* lui Suidas a apărut *Etymologicum magnum*, un glosar grec, care conține și observații gramaticale și citate din autori antici.

Prin urmare, lucrările lexicografice cu conținut enciclopedic beneficiau de popularitate încă în perioada Evului Mediu timpuriu, în Occident impunându-se creațiile lui Isidor din Sevilla cu lucrarea *Etymologiae*, o operă de bază a întregului Ev Mediu, redactată în latina medievală, care reprezintă un gen de enciclopedie care cuprindea întreaga cunoaștere profană și religioasă a timpului, iatr în orientul bizantin - *Lexicul* lui Suidas.

Oamenii de știință din Occident elaborează mai multe tipuri de dicționare enciclopedice: *oglină* (lat. *specula*), *compendiu* (lat. *compendium*), *sume* (lat. *summæ*), care serveau în calitate de manuale pentru studenți. Este edificatoare în acest sens

lucrarea monahului Vincent Bovet *Bibliotheca Mundi* „Biblioteca universală” sau *Speculum majus* în 80 de volume. Până în sec. XIII toate edițiile similare erau scrise în latină, treptat însă au început să apară unele glosare de cuvinte și expresii rare.

În acest context urmează să menționăm că prima enciclopedie elaborată în întregime de către o femeie a fost lucrarea *Hortus deliciarum* „Grădina deliciilor” a stareței Herrad, ce a murit în anul 1195. Manuscrisul este ilustrat cu 636 desene miniaturale, care completează textul pentru edificarea călugărițelor din subordinea stareței.

Să reținem că o realizare enciclopedică excepțională constatăm în China prin elaborarea între 1403 și 1408, sub dinastia Ming, a celei mai vaste lucrări enciclopedice de până atunci (reunind 11 095 volume, circa 370 milioane caractere).

1.3. Renașterea occidentală cuprinde secolele XIV-XVI. Realizările cele mai spectaculoase din această perioadă țin de lexicografia explicativă, situație datorată în întregime Academiei franceze, fondată în 1615, la inițiativa lui Richelieu. Academia franceză urmărea să realizeze un mare dicționar, redactorii lui fiind toți membri ai Academiei. Început prin 1638, dicționarul Academiei era urmărit cu viu interes de marele public și apare abia în 1694, adică după mai bine de 50 de ani de la inițiere. Cu acest prilej, urmează să constatăm că, în prima ediție, cuvintele sunt grupate pe “cap de familie” sau, cum se spune, pe “cuiburi”, iar începând de la ediția a doua, din 1718, se introduce ordinea alfabetică, perfectată apoi în ediția din 1740. Registrul de cuvinte este destul de redus, academicienii fiind extrem de rezervați față de termenii arhaici sau învechiți și față de cuvintele noi, de neologisme. O rezervă similară au manifestat academicienii față de termenii specifici diverselor meserii, artelor sau științelor și față de termenii triviali sau

vulgari. Cât privește ilustrarea definițiilor, dicționarul Academiei nu utilizează citate din scriitori, ci se servește de fraze fabricate de redactori. Această situație se datorează faptului, așa cum se menționează în prefața dicționarului, că “Dicționarul Academiei a fost început în secolul cel mai înfloritor al limbii franceze și de aceea nu dă citate, căci au lucrat asupra lui mulți dintre cei mai celebri oratori și cei mai mari poeți ai noștri”.

Dicționarul Academiei franceze, care a avut o influență decisivă asupra modalităților, criteriilor și principiilor teoretice de elaborare a dicționarului ulterioare din toate statele europene. De asemenea, un factor determinant pentru prosperitatea culturii lexicografice din perioada Renașterii din sec. XIV-XVI a fost inventarea tiparului de Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg (1398– 1468) . Tot acum apare termenul *enciclopedie* cu varianta *ciclopedia*.

Tot de epoca Renașterii ține și apariția operelor enciclopedice moderne care tindeau să descrie nu atât realitatea propriuzisă, cât cunoștințele cele mai necesare acumulate de umanitate despre realitatea respectivă și obligativitatea evaluării corecte pe baza unor criterii obiective a realității date, din care cauză enciclopediile au început să varieze foarte mult după conținut și volum. Au apărut ca urmare enciclopedii despre normele morale. O deosebită influență asupra enciclopedismului european a avut lucrarea filosofului și medicului englez Thomas Browne (1605–1682) *Pseudodoxia Epidemica* „Epidemia falselor opinii” (1646) care conține judecăți antrenante despre știință, antichități și istorie și care a avut, până în 1672, 5 ediții, fiind tradusă în latină, franceză, germană și olandeză. În *Prefață*, autorul își autointitulează lucrarea *enciclopedie* și se confesează că aspiră să spulbere toate erorile și prejudecățile din conștiința contemporanilor săi. Thomas Browne nu a prezentat, în această lucrare,

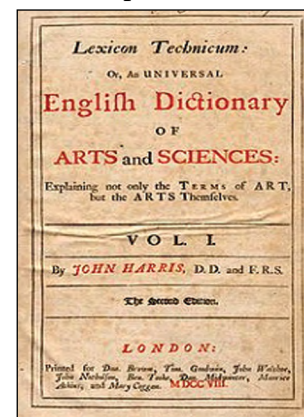
termenii în ordine alfabetică, ci în modul tradițional practicat în Evul Mediu – sistematizare și ierarhizare pe clase și categorii: floră, faună, universul uman, corpurile cerești și reprezentări cosmologice. Așadar, în perioada Renașterii (sec. XIV-XVI) a apărut termenul *enciclopedie* cu varianta *ciclopedia*.

1.4.0. Epoca modernă (sec. XVII-XVIII) înseamnă o nouă treaptă de dezvoltare, de diversificare și, mai ales, de fundamentare științifică a activității enciclopedice. Astfel, în 1670 la Oxford se publică un dicționar de orientare enciclopedică, cuprinzând termeni istorici, geografici și poetici, nume de popoare și de personae, iar în 1677 la Londra apare un dicționar cu termeni de teologie, economie casnică, fizică, filozofie, drept, navigație, matematică etc. În sec. XVII apare și dicționarul istoric și critic al lui Bayle, cu profil mai mult enciclopedic, prevăzută cu un extins adaos de comentarii, inaugurând, practic, drumul spre Enciclopedia lui Didero.

Anul 1701 a marcat, mai mult decât modificarea unei date în calendar, debutul „Marelui Secol” (Jules Michelet), aflat „sub semnul Rațiunii triumfante și al Luminilor, secolul marii crize de conștiință în care s-a născut vestita *Declarație a drepturilor omului* și în care au izbucnit marile revoluții ale lumii moderne” [6]. Un rol esențial a revenit enciclopediilor. Mai întâi, Vincenzo Coronelli a editat prima enciclopedie din lume cu articolele dispuse în ordine alfabetică — *Biblioteca Universale Sacro-Profana* (6 volume, 1701-1706), fiind succedată curând de Ephraim Chambers, care, cu a sa *Cyclopaedia, or Universal Dictionary of Arts and Sciences* (2 volume, 1728), a oferit prototipul tuturor realizărilor moderne ulterioare în materie - celebrele *Enciclopedii franceză* (17 volume, 1751-1765/1772) și *britanică* (3 volume, 1768-1771).

În 1704, în Marea Britanie vede lumina tiparului *Lexiconul tehnic* al lui John Harris, reprezentând, în funcție de conținut și titlu, un „Dicționar englez universal al artelor și științelor”, care explica nu numai termenii de artă, dar inclusiv artele. De altfel, *Lexiconul tehnic* al lui John Harris, fiind un prototip al enciclopediilor, prezintă unitățile din registru în ordine alfabetică și include nu numai termeni de știință și de artă, dar și termeni referitori la tehnologiile vremii, inclusiv numeroși termeni din științele umanistice, din jurisprudență, muzică, comerț, heraldică etc.

Renumitul fizician Isaac Newton a publicat, în volumul al II-lea al *Lexiconului tehnic* al lui John Harris (1710), unicul său articol consacrat problemelor de chimie.

Foaia de titlu a *Lexiconului tehnic* al lui John Harris (ediția a II-a, 1708)

Este necesar să avem în vedere că *Lexiconul tehnic* al lui John Harris este predecesorul unui alt dicționar cu profil enciclopedic, *Cyclopaedia or the Dictionary of arts and sciences* (1728) al lui Ephraim Chambers (1680 – 15 May 1740), care, în multe privințe, a servit drept model pentru redactorii *Enciclopediei Franceze*. *Cyclopaedia* în două volume a lui Ephraim Chambers, alături de prezentarea termenilor în ordine alfabetică, a mai introdus o inovație: trimiterile interioare de la un articol la altul.

În ceea ce privește Germania, aici con-

stată ieșirea de sub tipar a dicționarului lui Adelung *Grammatisch-Kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart* (1774-1786 și 1793 -1801), în timp ce în Italia apare în 1797 lucrarea lui F. Alberti, *Dizionario universale critico enciclopedico della lingua italiana*.

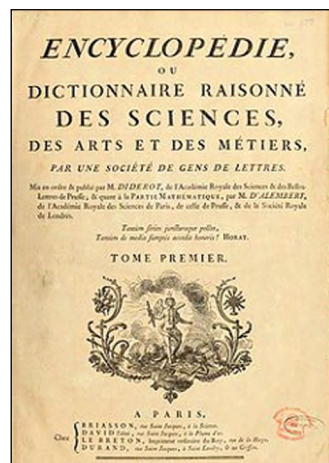
1.4.1. Totuși, realizarea remarcabilă a acestei perioade este enciclopedia franceză intitulată *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* „Enciclopedie sau Dicționar rațional al științelor, artelor și meseriilor” (1751-1780), care inițial a fost concepută ca o traducere în franceză a operei lui E. Chambers *Cyclopaedia*. Editorul parizian A. Breton, după mai multe încercări de a identifica un director potrivit, l-a numit director al enciclopediei preconizate pe Denis Diderot, care a exercitat această funcție pe parcursul a 25 de ani, fiind organizatorul, redactorul responsabil, autorul proiectului și al celor mai multe articole referitoare la științele exacte. Astfel, din inițiativa primului ei director, abatele De Gua de Malves, iar din 1747 a lui D. Diderot, enciclopedia a devenit o operă originală, editată de către Jean Baptiste le Rond d’Alembert și Denis Diderot, fiind terminată în 1772, constând din 28 de volume, 71.818 articole și 2.885 de ilustrații. Cele 28 de volume (17 volume de text cu 60.000 de articole și 11 volume de ilustrații) au fost publicate în perioada anilor 1751-1766 și au fost redactate de D. Diderot, chiar dacă unele volume de ilustrații încă nu ieșiseră de sub tipar până la 1772, când acesta a abandonat activitatea la enciclopedie, pentru a pleca în Rusia (1773-1775). Din 1775, dreptul de editare a *Enciclopediei Franceze* l-a preluat scriitorul și editorul Charles-Joseph Panckoucke, care a editat, în 1777, 5 volume de enciclopedie cu materiale suplimentare și 2 volume de ilustrații, în 1780. Unii istorici ai *Enciclopediei Franceze* includ aceste 5 volume în

prima ediție, aceasta ajungând astfel să fie constituită din 35 de volume, deși la elaborarea celor din urmă volume nu au participat personalități de talia celor care au elaborat volumele de bază. În anii 1782-1832, Charles-Joseph Panckoucke, discipolii și succesorii lui (presonalul antrenat în elaborarea lucrării incluzând mii de muncitori și 2250 de savanți, care scriau articolele) au extins dimensiunile enciclopediei până la 166 de volume, denumind-o *Encyclopédie méthodique* „Enciclopedie metodică”.

La prima ediție au colaborat personalități celebre ale culturii franceze: Denis Diderot – articole de economie, mecanică, filozofie, politică, religie, Jean Baptiste le Rond d'Alembert – articole de matematică, filozofie, religie, științe, Voltaire (pseudonimul lui François-Marie Arouet) – articole de istorie, literatură și filozofie, Montesquieu (sau Charles-Louis de Secondat) – parțial articolul despre gust, Jean Jacques Rousseau – articole de muzică și teorie politică, Claude Adrien Helvétius – articole de filozofie, literatură și religie, Étienne Bonnot de Condillac – articole de filozofie, Paul Henri Thiry d'Holbach – articole de chimie și mineralogie, politică și religie, Louis Jean-Marie Daubenton – articole de istorie naturală, Jean-François Marmontel – articole de istorie, literatură, gramatică și filozofie, César Chesneau Dumarsais – articole de filozofie, poetică, religie, gramatică, François Quesnay – articole despre țărani și despre cereale, Anne Robert Jacques Turgot – articole de economie, etimologie, filozofie, fizică, Georges-Louis Leclerc de Buffon – articole de istorie naturală și Louis de Jaucourt, cel mai productiv autor, din 1759 până în 1765 scriind 17266 de articole de economie, literatură, medicină și politică, adică câte 8 articole pe zi.

Enciclopedia Franceză este cea mai cunoscută enciclopedie din lume, un adevărat manifest al iluminismului francez, fiind considerată, totodată, drept unul

din principalii factori care au condus la declanșarea revoluției franceze.

Foaia de titlu a *Enciclopediei Franceze*

Autorii *Enciclopediei Franceze* considerau această operă de mare anvergură națională drept un mijloc important prin care se va contribui în mod decisiv la combaterea și eliminarea din conștiința oamenilor a superstițiilor religioase, oferind totodată populației accesul la cunoștințele științifice acumulate de civilizația umană. De altfel, acest scop al *Enciclopediei Franceze* constituia chintesența iluminismului. Tocmai din acest motiv enciclopedia a fost supusă unei critici vehemente și mai ales pentru modalitatea de interpretare a problemelor religioase, incriminându-i-se că produce grave prejudicii religiei și moralei publice și, ca urmare, editarea ei a fost sistată de mai multe ori. Mai mult decât atât, pronunțându-se în favoarea protestantismului și manifestând rezerve față de dogmele religioase, ea a ajuns să fie aspru criticată de reprezentanții clerului și mai ales pentru faptul că religia era tratată în calitate de subcapitol al filozofiei, fără a i se acorda statutul de știință superioară care reprezintă apogeul cuceririlor cunoașterii și ale moralei umane. Enciclopedia a servit pentru generațiile posterioare drept o operă de referință și un veritabil compendiu asupra tuturor tehnologiilor existente. Adepții

enciclopedismului și-au argumentat solid și își promovau cu succes opiniile și cultul lor pentru omnipotența rațiunii umane. Ei au propagat cunoștințele acumulate în rândurile concetățenilor în scopul eliberării conștiinței umane din prizonieratul obscurantismului și al ignoranței și au concentrat atenția asupra acelor probleme sociale și politice care ulterior au constituit suportul teoretic al Revoluției Franceze. Rolul nedeclarat al enciclopediei în procesul de preparare și de realizare a Revoluției Franceze este indiscutabil. În această ordine de idei, *Enciclopedia Britanică* (ediția clasică din 1911), vorbind despre importanța *Enciclopediei Franceze*, afirmă: „Nu a existat niciodată enciclopedia de o importanță politică atât de mare, inclusiv enciclopedia care ar fi jucat un rol atât de considerabil în viața societății, în istoria și în literatura epocii sale. Ea nu numai oferea informație, ci și impunea o anumită opinie”.

În fine, autorii *Enciclopediei Franceze* au beneficiat de susținerea și protecția unor personaje influente din epoca respectivă, inclusiv a dnei Jeanne-Antoinette Poisson, supranumită marchiza de Pompadour, fapt ce le-a permis autorilor să definitiveze cu succes acest proiect grandios.

Enciclopedia propune o schemă de clasificare a cunoștințelor umane și distinge trei domenii principale: „Memoria”/istoria, „Rațiunea”/filozofia și „Imaginația”/poezia, teologia fiind inclusă în filozofie.

Importanța istorică a *Enciclopediei Franceze* constă, mai întâi de toate, în faptul că ea prezintă în mod sistematic o viziune de ansamblu a ideilor iluminismului francez, această viziune fiind elaborată în enciclopedie chiar de corifeii acestui iluminism. D. Diderot și-a expus opiniile despre enciclopedie chiar în articolul consacrat acestei noțiuni, lansând ideea că enciclopedia necesită să fie mai mult decât un ansamblu constituit din elementele ei componente. Pentru a exclude o astfel de situație, D. Di-

dero pledează pentru identificarea relațiilor existente între noțiuni. Fiind conștient de faptul că este imposibil să prezinți într-o singură lucrare tot ansamblul de cunoștințe umane, el se pronunță pentru a identifica, cel puțin, interdependența dintre acestea.

1.4.2. Cu timpul, enciclopediile au obținut o difuzare generală în cele mai multe state din lume. Astfel, în 1772 la Edinburgh începe editarea *Enciclopediei Britanice*, iar de la începutul sec. al XIX-lea enciclopedii se editează în Germania, Spania, Rusia etc., toate acestea fiind elaborate sub influența benefică a *Enciclopediei Franceze*.

Enciclopedia franceză a servit drept model pentru elaborarea celor mai multe enciclopedii naționale din statele europene. Ecourile și impulsurile *Marii Enciclopedii Franceze* s-au resimțit oneros pe planurile spiritual și social, dar mai ales în privința conceperii, editării și difuzării operelor de referință, așa precum s-au remarcat în ultimele două veacuri: *Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Kunst* „Marele lexicon universal complet al tuturor științelor și artelor” (1732—1754), editat de Johann Heinrich Zeller (1684 - 1756) la Leipzig; *Encyclopaedia Britannica* (29 volume, 1910-1911) sau *The Encyclopedia Americana* (13 volume, 1829-1833, 30 volume, 1960); *Chambers Encyclopaedia* (15 volume, 1959); *Britannica's Concise Pictured Encyclopedia* (15 volume, 1963); *Encyclopaedia Britannica. A New Survey of Universal Knowledge* (24 volume, 1951); *Encyclopedia Universalis* (20 volume + Atlas, 1968); *The McGraw-Hill Encyclopedia of World Biography. An International Reference Work* în 12 volume (1973); A. F. Frangulis, ed., *Dictionnaire Diplomatique. Biographies des diplomates du Moyen-Age a nos jours* (7 volume, 1933-1968); A. A. Gromâko, ed., *Diplomatieski slovar v treh tomah* (1960-1964); Ernest R. and Trevor N. Dupuy, *The Encyclopedia of*

Military History (1970, 1977); *Enciclopedia Catolica* (12 volume, 1948- 1954); *Enciclopedia Italiana* (35 volume, 1929-1933) sau *Meyers Lexikon* (52 volume, 1839-1855) și *Brockhaus* (14 volume, 1900) și *Der Grosse Brockhaus* (edilia a 16-a, 12 volume, 1952-1964), Pierre Larousse, editor, *Grand Dictionnaire Universeldu XIX-e siècle* (17 volume, 1866-1888); *La Grande Encyclopédie* (31 volume, 1886-1902) și Michel Mourre, *Dictionnaire Encyclopédique d 'Histoire* (8 volume, 1987); Mircea Eliade, editor șef, *The Encyclopedia of Religion* (16 volume, 1987); *Bolșaiia Sovetskaia Entiklopediia* (51 volume, 1949-1958; 30 volume, 1970-1979) și *Encyclopaedia Judaica* (16 volume. 1971); *Polski Słownik Biograficzny* (19 volume, 1959-1974) și *Uj Idök Lexikona* (24 volume, 1936-1942), *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* (4 volume, 1974-1981) etc., etc.

În perioada anilor 1732—1754, în Germania a fost elaborată o enciclopedie în 68 de volume cu 750.000 de articole lexicografice *Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste* „Marele lexicon universal complet al tuturor științelor și artelor”, editat de Johann Heinrich Zeller (1684 - 1756) la Leipzig.

*Lexiconul universal al lui
Johann Heinrich Zeller*

În general, lexiconul în cauză, ca și multe alte dicționare și enciclopedii germane, era,

în principiu, o traducere din franceză sau engleză, extinsă și completată pentru a satisface necesitățile publicului german.

În raport cu *Lexiconul universal* al lui Johann Heinrich Zeller, *Dicționarul enciclopedic* al lui Friedrich Arnold Brockhaus (1772 – 1823), de asemenea editat la Leipzig în perioada anilor 1796—1808, avea un volum relativ mic, constând doar din 6 volume. Anume acest dicționar constituie prototipul viitoarei enciclopedii germane.

Deși pe parcursul anilor enciclopedia germană a avut diferite denumiri, titlul ei neoficial - *Enciclopedia Brockhaus* - s-a păstrat. *Enciclopedia Brockhaus*, ca și alte enciclopedii europene din vremea respectivă, se impune, în primul rând, prin aspectul suficient de contemporan, prin stilul accesibil de prezentare a materialului și conținutul profund științific, în fine prin eșalonarea sistematică și previzibilă a materiei. De altfel, *Enciclopedia Brockhaus* nu-și pune scopul să substituie manualele, dar să prezinte în limbaj popular rezultatele cercetărilor, invențiilor și descoperirilor din epoca respectivă, așa încât s-a renunțat la articolele de prezentare generală și detaliată a noțiunilor în favoarea articolelor strict informative. O atare modalitate de redactare a articolelor enciclopedice este opusă completamente stilului *Enciclopediei Britanice*, modalitatea respectivă fiind preluată ulterior de majoritatea enciclopediilor din sec. XIX, atât europene, cât și americane. În prezent, *Enciclopedia Brockhaus* a ajuns la ediția XXI, fiind cea mai importantă și mai voluminoasă realizare enciclopedică germană. Ea cuprinde circa 300.000 de articole și peste 40.000 de hârti, scheme și tabele, având 24.500 de pagini. Ultima ediție, a XXI-a, din 30 de volume, terminată în 2006, a beneficiat de contribuția a 70 de redactori și a 1000 de autori de articole.

În februarie 2008, editura *Brockhaus* a anunțat că renunță la editarea enciclopediei în format tradițional de carte și

intenționează să elaboreze versiunea online a enciclopediei, iar la finele aceluiași an 2008, compania *Bertelsmann* a comunicat că a obținut dreptul de editare a *Enciclopediei Brockhaus*, angajându-se să elaboreze ediția a XXII-a.

În noiembrie 2002, editura *Brockhaus* a lansat versiunea electronică cuprinzând ediția a XX-a a enciclopediei, iar în 2005 a apărut versiunea electronică cu ediția a XXI-a a enciclopediei, având 260.000 de articole, 25.000 de imagini, 280 de videoclipuri și 3000 de audiofile-uri.

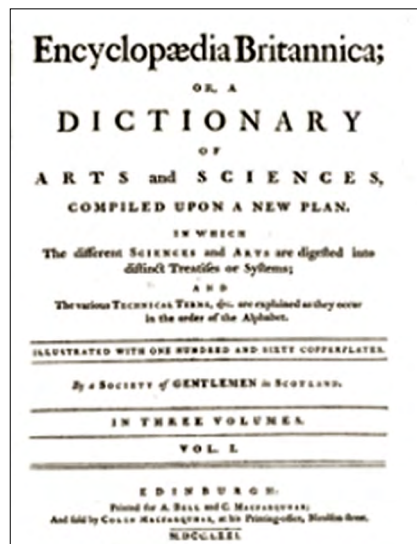
Enciclopedia Brockhaus se bucură de o înaltă apreciere și popularitate, impunându-se mai ales prin simplitatea și accesibilitatea informației prezentate, fără a face uz de detalii superflue, a descoperirilor și cercetărilor. O probă concludentă a acestei afirmații servește faptul că mai mulți editori de enciclopedii au împrumutat această modalitate de redactare a operelor respective. Astfel, ediția a VII-a a servit drept model pentru elaborarea *Enciclopediei Americane* (1829—1833), prima enciclopedie americană de valoare, iar ediția a XIII-a a constituit prototipul pentru *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* „Dicționarul enciclopedic Brockhaus și Efron” în 86 de volume, inclusiv 4 volume suplimentare (1890-1907), pentru enciclopedia olandeză - *Winkler Prins Geïllustreerde Encyclopaedie*, pentru cea suedeză - *Svenskt Konversations-Lexikon*. În această ordine de idei ediția a XI-a a *Enciclopediei Britanice* susține că „nici o altă lucrare de referință nu este mai utilă și mai reușită, mai copiată, mai imitată și mai tradusă decât *Enciclopedia Brockhaus*”. Mai mult decât atât, *Enciclopedia Brockhaus* a eliminat din conținutul ei orice opinie subiectivă de partid sau corporativă, conducându-se de un singur imperativ – claritate, corectitudine și scrupulozitatea expunerii.

1.4.3. *Enciclopedia Franceză* a fost pro-

totipul și animatorul, care a avut în calitate de model *Cyclopedia* lui Ephraim Chambers, pentru faimoasa *Enciclopedie Britanică sau Dicționarul artelor și științelor, elaborat după o nouă concepție*, considerată cea mai veche enciclopedie în limba engleză și cea mai importantă lucrare de referință a lumii occidentale, care a avut un început modest, întrucât prima ediție (1768 – 1771), apărută în orașul Edinburgh din Scoția, - operă a trei scoțieni: Andrew Bell, Colin Macfarquhar și William Smellie - avea doar trei volume cu 2391 de pagini, în timp ce ediția a III-a din 1797 cuprindea 18 volume, redactate de remarcabile personalități științifice și culturale.

Enciclopedia Britanică a fost revizuită periodic de atunci, ediția apărută pe la mijlocul anilor 1970 conține un impresionant număr de 19 volume de text, 6 volume consacrate unor importante articole, prezentate în detaliu, și un volum de abrevieri ale cunoștințelor, prezentate în întreaga serie, iar ultima ediție (a XV-a) din 2010 include 32 de volume.

Enciclopedia Britanică este considerată în universul spiritual internațional drept autoritate superioară, dat fiind că ea oferă consumatorilor o informație exactă, corectă, adevărată, sigură, prezentată într-un limbaj accesibil și fluent. Ediția a XI-a din 1910-1911, elaborată de circa 4000 de autori din diferite țări ale lumii, inclusiv 110 de laureați ai premiului Nobel, conține 40.000 de articole și este accesibilă gratuit pe Internet. După 244 de ani de existență, editorul *Enciclopediei Britanice* a ajuns la concluzia că nu mai este rentabil din punct de vedere economic să tipărească cărți în format tradițional și din 2012 a renunțat la versiunea editării în formă de carte și ca urmare s-a limitat la elaborarea versiunii electronice a enciclopediei, situație determinată de crearea enciclopediei libere *Wikipedia* cu acces gratuit, ceea ce a condus la stagnarea completă a vânzărilor.

Foaia de titlu a *Enciclopediei Britanice*

Pentru spațiul est-romanic (Republica Moldova și România) *Enciclopedia Britannică* a devenit accesibilă și în limba română și acest privilegiu l-a oferit românilor editura *Litera, Jurnalul Național* și *Encyclopedia Britannica, Inc.* care au elaborat în comun versiunea românească a *Enciclopediei Universale Britanice* în 16 volume, destinată celor avizi de informații ample și corecte. *Enciclopedia Universală Britanică* în versiune românească este rezultatul efortului comun al unui colectiv de traducători, redactori și consultanți de specialitate și dispune de peste 5500 de pagini și include mii de articole esențiale și relevante cu informații actualizate de cultură generală, dar și evenimente de ultimă oră, preluate în mare parte din *Britannica Concise Encyclopedia* și cu detalii exacte și bine documentate din cele mai variate domenii (artă, filosofie, literatură, religie, știință etc.), extrase din *Britannica Global Edition*. Totodată, această versiune include cele mai recente hărți ale statelor lumii, un tabel cu laureații Premiului Nobel, un număr impunător de planșe și ilustrații semnificative și peste 1000 de articole care vizează realitățile românești.

1.5.0. În epoca contemporană (sec. XIX-XXI), dicționarele și enciclopediile se înmulțesc și se diversifică în proporții uluitoare. "Explozia" lexicografică în acest "secol al dicționarelor și al enciclopediilor" se manșetă prin elaborarea și editarea unor opera prestigioase pentru cele mai variate limbi europene. Acum atestăm apariția unor opere de importanță majoră pentru limbile naționale în Cehia și Slovacia (până la începutul secolului al XX-lea, se aflau în componența Imperiului Austro-Ungar), în Olanda, Suedia și Norvegia, Danemarca, în țările sud-slave (Serbia, Croația, Bulgaria etc.), în România etc.

În continuare vom enumera cele mai cunoscute dicționare și ediții enciclopedice apărute în sec. XIX, XX și XXI în diferite state europene.

1.5.1. Analizând situația enciclopediilor din Franța, urmează să amintim că renumita Enciclopedie franceză a continuat, în această perioadă, să beneficieze de condescendența tradițională a srelui public și de reputația de mare opera științifică, constituin un model entru toate realizările enciclopedice atât franceze, cât din alte țări ale lumii. Dintre creațiile franceze de natură enciclopedică, fără să exagerăm, putem afirma că cel mai cunoscut marelui public din Franța și din străinătate este dicționarul *Larousse*, destinat maselor largi de cititori. Pierre Larousse (1817-1875), fiu al unui fierar dintr-un oraș de provincie, lexicograf și editor francez, a întemeiat în 1852, împreună cu Augustin Boyer, Librăria Larousse, librărie-editură, care poartă și astăzi numele lui. Începând din 1866, el publică *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*, operă monumentală în 15 volume, de format mare (1866-1876), urmată de două suplimente, unul din 1878, iar altul din 1888. Dicționarul Larousse este de natură mixtă: explicativ și enciclopedic, drept dovadă în această ordine de idei servind faptul că după ce

se definește cuvântul și se aduc, eventual, exemple din literatură, urmează, de la caz la caz, note, uneori foarte bogate, enciclopedice. Tot în acest context este necesar să amintim și dicționarul lui Quillet, într-un fel un concurent al dicționarelor Larousse, evidențiându-se prin profilul său mai special. Lucrarea, intitulată *Dictionnaire encyclopédique*, conține un mare număr de termeni tehnici și științifici și nume proprii, urmate de ample date cenciclopedice.

1.5.2. Un loc distinct în mișcarea enciclopedică deține *l'Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti* „Enciclopedia italiană de științe, literatură și arte”. Prima ediție datează din perioada anilor 1925-1936 și era constituită din 35 de volume și un volum referențial, fiecare volum având în medie 1015 pagini. Această ediție avea un registru de circa 60.000 de cuvinte și în perioada 1938-2006 au fost editate încă 26 de volue suplimentare. Elaborarea *Enciclopediei Italiene* a demarat în 1925, când senatorul, omul politic și mecenatul italian **Giovanni Treccani degli Alfieri** (1877-1961) a fondat Institutul Enciclopediei Italiene (*Istituto dell'Enciclopedia Italiana*), centru științific și organizațional, instituit în scopul de a elabora, pentru prima dată în istoria spirituală a Italiei, propria operă fundamentală a cunoștințelor umane. Evident, până la elaborarea *Enciclopediei Italiene*, în Italia au fost traduse, adaptate și tipărite unele enciclopedii străine. Redactorul și editorul *Enciclopediei Italiene* a fost **Calogero Tumminelli** (1886 - 1945), iar **Giovanni Gentile** (1875 - 1944) a deținut funcția de conducător științific al *Enciclopediei Italiene*. Fondatorii Institutului Enciclopediei Italiene au fost: **Giovanni Treccani**, președinte, **Giovanni Gentile**, filosof, director științific, **Calogero Tumminelli**, director și editor, **Gian Alberto Blanc** (1879 - 1966) savant, specialist în fizică, geochimie și paleontologie, **Pietro Bonfante** (1864 - 1932), profesor universitar, istoric

și specialist remarcabil în dreptul roman, **Luigi Cadorna** (1850 - 1928), conte și mareșal italian, **Alberto De Stefani** (1879 - 1969), economist, om politic, ministru de finanțe, **Gaetano De Sanctis** (1870 - 1957), istoric, om politic, senator, **Luigi Einaudi** (1874 - 1961), economist, jurnalist, politician, președinte al Italiei, **Vittorio Grassi** (1878 - 1958), pictor, grafician, profesor, **Ettore Marchiafava** (1847 - 1935), medic, politician, senator, **Silvio Longhi** (1865 - 1937), magistrat, jurist și senator, **Ferdinando Martini** (1841 - 1928), scriitor, poet, dramaturg și om politic, **Ugo Ojetti** (1871 - 1946), jurnalist, scriitor, critic de artă, academician, **Antonino Pagliaro** (1898 - 1973), filolog, lingvist, iranist, filosof al limbajului, redactor-șef, **Francesco Salata** (1876 - 1944), istoric, senator și om politic, **Vittorio Scialoja** (1856 - 1933), profesor, om politic, ministru de justiție și de externe, **Angelo Sraffa** (1865 - 1937), economist, academician, **Paolo Emilio Thaon di Revel** (1859 - 1948), amiral și om politic, erou național al Italiei, **Tommaso Tittoni** (1855 - 1931), om politic și de stat, diplomat, președinte al Senatului.

Filosoful Giovanni Centile, primul director științific al enciclopediei, a fost animatorul primei ediții a *Enciclopediei Italiene*, lui datorându-se, în cea mai mare parte, nivelul cultural înalt și vastitatea operei. El a invitat să colaboreze la acest proiect grandios 3266 de savanți și specialiști din toate domeniile, reprezentând elita științei și spiritualității naționale a Italiei.

Materialul informativ este bine structurat și se evidențiază prin nivelul avansat de structurare și de lejeritate în utilizare, iar articolele enciclopedice se impun prin claritatea, eleganța, laconismul expunerii și prin valoarea științifică superioară. Toate articolele sunt semnate, în mod tradițional, cu inițialele autorului. Totodată, *Enciclopedia Italiană* este în permanență actualizată. Astfel, prima ediție a fost completată în

1938 de un volum suplimentar, iar ultima actualizare din sec. XXI cuprinde 5 volume suplimentare și ca urmare *Enciclopedia Italiană* înglobează în prezent 62 de volume cu 56.000 de pagini, care sunt puse la dispoziția consumatorilor și în varianta electronică.

1.5.3. Enciclopedia spaniolă *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* „Enciclopedia universală ilustrată europo-americană” sau *Enciclopedia Espasa*, sau *Espasa-Calpe* este cea mai voluminoasă și mai importantă enciclopedie de limbă spaniolă, fiind elaborată și tipărită în prima jumătate a sec. al XX-lea (1908-1930). Elaborarea acestei enciclopedii a fost inițiată de editura Espasa, care în 1926 își schimbă proprietarul și a început a se numi Espasa-Calpe, din care cauză enciclopedia poartă fie denumirea primei editurii – Espasa, fie și a celei de-a doua – Espasa-Calpe. Enciclopedia spaniolă apare la Barcelona și conține 70 de volume, volumul 18 și 28 având câte două cărți. În perioada anilor 1930-1933, a fost elaborat un supliment de 10 volume, care actualizează unele articole din ediția inițială. În funcție de numărul de pagini (105.000) și de numărul de cuvinte (165.200.000), în 1986 *Enciclopedia Espasa* a fost inclusă în Guinness Book of Records ca cea mai voluminoasă enciclopedie, așa încât împreună cu *Enciclopedia italiană* și cu ediția a XI-a a *Enciclopediei Britanice* ea face parte din categoria celor mai grandioase enciclopedii din lume.

Desigur, și *Enciclopedia Espasa* a cunoscut unele experimente anterioare. Mai întâi, amintim *Enciclopedia modernă* (1851-1855), inițiată de savantul, scriitorul, jurnalistul și editorul spaniol Francisco de Paula Mellado (1810 – 1876), deși enciclopedia lui Mellado era lipsită de originalitate, fiind o adaptare a *Enciclopediei Franceze* în 30 de volume.

Volumul excepțional al *Enciclopediei*

Espasa este explicabil prin faptul că Spania, ca veche autoritate colonială, a impus limba spaniolă ca limbă de stat în cele mai multe ex-colonii spaniole și mai ales în America Latină. Tocmai din aceste considerente redactorii *Enciclopediei Espasa* nu au insistat asupra caracterului național – ispanic, dar pe caracterul internațional al volumului de informații referitoare la toate țările care au fost colonii spaniole și care continuă să-și dezvolte cultura națională în limba spaniolă.

În același timp, *Enciclopedia Espasa* este de natură dublă: pe de o parte, ea reprezintă o enciclopedie universală autentică care conține informații ample din domeniul științei și tehnologiei, din istorie, geografie, arte, biografia oamenilor celebri etc., iar pe de altă parte, ea se impune, fie și parțial, ca un dicționar explicativ și cu elemente de traducere. Astfel, termenii, cu excepția numelor proprii, sunt însoțiți de echivalentele lor engleze, franceze, germane, esperanto etc. În plus, *Enciclopedia Espasa* prezintă mult mai detaliat, în raport cu alte enciclopedii universale, informația despre literatură și artă, acestea ținând nu numai de Spania, ci și de toate țările hispanofone. În acest context este necesar să avem în vedere că editorul nu limitează dimensiunile articolelor în funcție de importanța termenilor și permite autorilor să examineze noțiunea respectivă din diferite puncte de vedere. În fine, *Enciclopedia Espasa* se evidențiază prin abundența de ilustrații, reproduceri și referințe bibliografice. Urmează să amintim că editorul *Enciclopediei Espasa* este în permanență preocupat de actualizarea informației. Astfel, în anul 2000 această enciclopedie avea 113 volume cu 116 cărți. Coform informației oferite de editură, ultima ediție are peste 175.000 de pagini, 200.000.000 de cuvinte, 197.000 de ilustrații alb-negru și 4.500 de ilustrații color, 5.000.000 de referințe bibliografice și circa 100.000 de biografii.

De altfel, de curând a fost elaborată ver-

siunea electronică a *Enciclopediei Espasa*.

1.5.3. O mențiune specială merită să facem în privința lexicografiei rusești. În spațiul ex-sovietic s-a impus *Marea Enciclopedie Sovietică*, una dintre cele mai grandioase și mai autoritare enciclopedii universale. Pe parcursul a 50 de ani au văzut lumina tiparului trei ediții ale acestei enciclopedii. Toate problemele referitoare la elaborarea enciclopediei sovietice – identificarea conținutului ei propriu-zis și a orientării ei ideologice, inclusiv realizarea tipografică – erau discutate și soluționate de conducerea superioară de partid și de stat. În 1925, prin hotărârea Comitetului Central al Partidului Comunist (al bolșevicilor) din Uniunea Sovietică și a Comitetului Executiv Central al URSS, a fost fondată Societatea pe Acțiuni „editura științifică de stat *Marea Enciclopedie Sovietică*” (Большая советская энциклопедия), numită ulterior *Enciclopedie sovietică* (Советская энциклопедия), iar în prezent – *Marea Enciclopedie Rusă* (Большая Российская энциклопедия). În perioada 1926–1947, a fost elaborată *Marea Enciclopedie Sovietică* în 65 de volume. Pentru a scrie articolele enciclopediei au fost antrenate personalități marcante ale științei și artei sovietice. Prima ediție a enciclopediei sovietice a fost elaborată sub conducerea și participarea directă a lui N.I. Buharin și a altor activiști de partid și de stat, care foarte curând au fost lichidați sau deportați ca „dușmani ai poporului”, așa încât este justificată afirmația lui A. Gorkin, actualul redactor-șef al *Marii Enciclopedii Ruse*: „Prima ediție a MES (=Marii Enciclopedii Sovietice) au scris-o oportuniștii”. Indiscutabil, acesta este motivul principal care a determinat conducerea sovietică să inițieze elaborarea celei de-a doua ediții imediat după încheierea editării primei ediții. Primele volume ale celei de a doua ediții au început să apară în 1950, ca în 1958 să vadă lumina tiparu-

lui 50 de volume și un volum suplimentar care conținea și biografiile personalităților supuse represaliilor și deportărilor staliniste. Ediția a III-a a *Marii Enciclopedii Sovietice* (1969-1978), elaborată sub conducerea academicianului Aleksandr Prohorov, are 30 de volume (volumul 24 a apărut în două cărți, din care cartea a doua este consacrată integral URSS), tirajul ultimelor volume fiind de 600.000 de exemplare. Ultima ediție este, în raport cu edițiile precedente, mai puțin afectată de dogmatismul ideologic sovietic.

Totodată, este necesar să amintim și faptul că a fost elaborată și o variantă condensată a enciclopediei sovietice – *Mica enciclopedie sovietică*, aceasta cunoscând, în perioada 1928-1960, trei ediții: I-a ediție din 1928-1931 de 10 volume (30.000 de articole), a II-a ediție din 1933-1947 de 11 volume și a III-a ediție din 1958-1960 de 10 volume (circa 50.000 de articole).

Redactorii și autorii *Marii Enciclopedii Sovietice* au izbutit să elaboreze o operă care cuprinde toată varietatea de cunoștințe acumulate de umanitate pe parcursul istoriei sale. În spațiul sovietic, închis prin excelență, persoanele interesate dispuneau de unica sursă sigură de informare asupra celor mai diferite probleme de știință, politică, economie, artă, evenimente și personalități moderne, reprezentând în felul acesta un fenomen cultural de mare anvergură pentru perioada sovietică. Astfel, enciclopedia sovietică continuă să-și mențină actualitatea pentru majoritatea informației oferite, iar ceea ce este depășit prezintă un interes istoric incontestabil. O probă concludentă în această ordine de idei poate servi faptul că în perioada 1973-1983 editura anglo-americană Macmillan a realizat traducerea și editarea ultimei ediții a *Marii Enciclopedii Sovietice* în limba engleză, apariția versiunii engleze realizându-se în paralel cu elaborarea variantei originale în limba rusă.

În fine, este necesar să menționăm că, după dispariția URSS în 1991, odată cu reorganizarea *Marii Enciclopedii Sovietice* în *Marea Enciclopedie Rusă*, s-au produs modificări serioase de natură conceptuală și structurală. În paralel cu elaborarea unei noi ediții enciclopedice, redacția enciclopediei ruse, împreună cu compania Autopan au inițiat în 2001 elaborarea versiunii electronice a *Marii Enciclopedii Sovietice*, proiect de care sperăm ca în curând vor putea beneficia toate persoanele interesate.

În prezent, se lucrează asupra primei ediții a *Marii enciclopedii ruse*, care se elaborează în cadrul editurii științifice „Marea enciclopedie rusă”, înființată în 1991. Până în prezent a fost editat volumul introductiv *Россия „Rusia”* (2004) și 23 de volume numerotate ale enciclopediei, pe foaia de titlu a volumului 21 indicându-se că enciclopedia va include 30 de volume, iar pe foaia de titlu a celui de-al 22 volum – 35 de volume. Volumele editate conțin circa 87.000 de articole, fără a fi recenzate din punct de vedere ideologic. La elaborarea *Marii Enciclopedii Ruse* își aduc contribuția mulți savanți de valoare națională și internațională în frunte cu redactorul-șef și președintele consiliului științific-redacțional academicianul Iuri Osipov, președinte al Academiei de Științe a Rusiei (1991 – 2013). Enciclopedia rusă este succesoarea de drept a *Marii Enciclopedii Sovietice* și, în paralel cu editarea enciclopediilor propriu-zise, a continuat elaborarea și tipărirea dicționarilor enciclopedice. Astfel, în 1992 apare prima ediție a *Marelui Dicționar enciclopedic* (a II-a ediție datează din 1997), *Dicționar Enciclopedic Universal* (1999), *Dicționar Enciclopedic Popular* (1999), *Dicționar Enciclopedic Rus* (2001), *Dicționar Enciclopedic Ilustrat* (ediția I-a în 1995 și ediția a II-a în 2003), *Noul Dicționar Enciclopedic Ilustrat* (1999, 2003), *Noul Dicționar Enciclopedic* (2004) și *Marele Dicționar Enciclopedic Rus* (2008), iar în 2003 apare *Mica Enciclopedie*

Rusă în trei volume.

În contextul enciclopediei sovietice, nu putem să nu amintim încă o realizare importantă a lexicografiei sovietice. Este vorba despre *Dicționarul Enciclopedic Sovietic*, elaborat de aceeași editură a *Marii Enciclopedii Sovietice*, avându-l în frunte, în calitate de redactor-șef, pe academicianul Aleksand Prohorov, și pus la dispoziția cititorilor în 1979 cu un volum de 1600 de pagini. După prima ediție, au urmat ediția a II-a din 1980-1983 cu 1600 de pagini, ediția a III din 1984-1985 cu 1599 de pagini, ediția a IV-a din 1987-1988 cu 1632 de pagini, ediția a V-a din 1989-1990 cu 1632 de pagini. *Dicționarul Enciclopedic Sovietic* este elaborat în baza *Marii Enciclopedii Sovietice*, are un caracter universal și include circa 80.000 de articole dispuse în ordine alfabetică și conținând o informație condensată din toate domeniile de cunoaștere. Dicționarul respectiv a fost și în multe privințe continuă să fie o sursă sigură și indispensabilă de informare cotidiană în cele mai variate domenii ale cunoașterii.

Dicționar enciclopedic sovietic

1.6. În același timp, perioada respectivă se impune printr-o tendință accentuată de a obține profit cu orice preț și pe orice cale, dicționarele și enciclopediile devenind o importantă sursă de venit mai ales pen-

tru edituri și mai puțin pentru autori. În această activitate se aventurează persoane chemate și mai ales nechemate, ghidate de dorința de a obține un venit ușor și rapid, fără a depune eforturi deosebite și, în special, fără a cunoaște principiile elementare de elaborare a dicționarilor și enciclopediilor, adică fără a dispune de cunoștințele teoretice necesare. În condițiile de azi, elaborarea și apariția dicționarilor și enciclopediilor au devenit o inițiativă personală a unor persoane sau editori, de aceea calitatea sau deficiențele dicționarilor se află în relație directă de cauze și interese private.

Cu toate acestea, tot acum constatăm creșterea interesului pentru aspectul teoretic al lexicografiei: problema registrului în funcție de tipul și destinația dicționarilor și enciclopediilor, modalitățile de definire a unităților lexicale, stilistica dicționarului, prezentarea relațiilor lexico-semantice și a categoriilor gramaticale în dicționar, indentificarea relațiilor paradigmatică și sintagmatică în dicționare, ilustrarea sensurilor lexicale cu exemple din literatură, metalimbajul operelor lexicografice etc., etc. Lingviștii au ajuns în definitiv la concluzia că elaborarea dicționarilor și enciclopediilor urmează să aibă un caracter științific și că o operă de referință poate să se bucure de o recunoaștere generală numai în cazul în care alcătuitorul ei este în același timp și lexicolog, având concomitent cunoștințe profunde de gramatică și stilistică.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Бережан С. *О лингвистической и отражательной семантике*. In Исследования по семантике. Уфа, 1979, p. 8.
2. *Préface*. In Larousse. Dictionnaire en I volume. Paris, 1988, p. V.
3. Matoré Georges, *La méthode en lexicologie*. Paris, 1953; Canarache, Ana, *Lexicografia de-a lungul veacurilor*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1970; Seche, Mircea, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*. Vol. I. București: Editura științifică, 1966; Seche, Mircea, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*. Vol.II. București: Editura științifică, 1969; Wagner, R.-L. *Les vocabulaires français. I. Définitions. Les dictionnaires*. Paris: Didier, 1967; Wagner, R.-L. *Les vocabulaires français. II. Les tâches de la lexicologie synchronique. Glossaires et dépouillements. Analyse lexicale*. Paris: Didier, 1970; Buzatu Gheorghe. *Marea enciclopedie a României, pentru România tuturor românilor*. In *Istorie și istoriografie*. Colecția „Românii în istoria universală”, vol. 350, Iași: Editura Mica Valahie, 2013, p.7-18; Buzatu Gheorghe. *Splendoarea colecțiilor – operele majore și enciclopediile*. In *Istorie și istoriografie*. Colecția „Românii în istoria universală”, vol. 350, Iași: Editura Mica Valahie, 2013, p. 193-204.
4. Matoré, Georges, *Op. cit.*, p. 39.
5. Wagner, R.-L. *Les vocabulaires français. I. Définitions. Les dictionnaires*. Paris: Didier, 1967, p. 91.
6. Buzatu, Gheorghe. *Marea enciclopedie a României, pentru România tuturor românilor*. In *Istorie și istoriografie*. Colecția Români în istoria universală, vol. 350, Iași: Editura Mica Valahie, 2013, p.7.

DUALISMUL ANTREPRIZEI ENCICLOPEDICE: MODELUL IDEATIC VERSUS CONȚINUTUL REPREZENTATIV ȘI OFERTANT

A DUALISME OF ENCYCLOPEDIA ENTREPRISE: IDEATIC MODEL VERSUS REPRESENTATIVE END OFFERING CONTENT

Didina ȚĂRUȘ¹

REZUMAT

Sunt tratate aspecte ale procesului de elaborare a Enciclopediei Moldovei ancorate între două paliere: cel al modelului ideatic al sistemului de cunoștințe generate de științe/arte și cel al corpusului de conținuturi, fiecare implicând anumite asumări, rigori de natură teoretică și practică. Sunt punctate premise și oportunități de abordare interdisciplinară a problematicii ce vizează selectarea și organizarea rezultatelor științifice din diverse ramuri în articole enciclopedice precum și accesul/oferta de cunoștințe intercorelate. Se accentuează că doar realizarea asumărilor în integralitatea lor deschide posibilități pentru construirea și „închiderea” unor circuite hermeneutice, accesarea și cunoașterea nu doar a unor subiecte/teme punctuale, dar și a celor asociate/înrudite, în acest mod enciclopedia apropiindu-se de ceea ce ar trebui să constituie în esență – un corpus de conținuturi, cunoștințe „înlanțuite”.

Cuvinte-cheie: cunoștințe științifice, interpretare, clasificare a științelor/artelor, termeni științifici, referințe, reprezentativitate, selecție, conținut enciclopedic.

ABSTARCT

Several aspects of the elaboration process of the Encyclopedia of Moldova are covered, anchored between two bearings: the ideatic model of the knowledge system generated by sciences/arts, and the corpus of content, each of them implying certain assumptions, rigors of theoretical and practical nature. Multiple premises and opportunities of interdisciplinary approach are pointed out, in regard to the issue of selecting and organizing scientific results from diverse branches into encyclopedic articles as well as access/offer of inter-correlated knowledge. It is stressed that only the realization of assumptions in their entirety opens up possibilities for the construction and the “closing” of hermeneutic circuits, the accessing and acquaintance with not only some punctual subjects/themes, but also with those which are associated/related, the encyclopedia thus approaching to what it should, in essence, constitute – a body of contents, “chained” knowledge.

Key words: scientific knowledge, interpretation, classification of sciences/arts, scientific terms, references, representativeness, selection, encyclopedic content.

1. Enciclopedia Moldovei (EM, în 10 volume) care se va lansa în curând cu primul volum prezintă un proiect laborios ce va încorpora realizările comunității științifice și artistice naționale și internaționale. Lucrarea are menirea de a prezenta sistemul de cunoștințe umane intercorelate, „înlanțuite”, sarcina proiectului constând în colec-

tarea/selectarea și organizarea/diseminarea cunoștințelor, demersul având la bază următoarele premise: asumarea paradigmei *ordine enciclopedică*, ce are în calitate de elemente diverse modele de organizare a cunoștințelor, aplicate pe parcurs de practica enciclopedică; adoptarea conceptului *enciclopedism*, ca „sistem al enciclopediș-

tilor” francezi iluminiști ce și-au asumat pentru prima dată un proiect de propagare a cunoștințelor științifice, de acumulare și totalizare a cunoașterii, cu sensul căpătat ulterior de „tendință de acumulare sistematică a cunoștințelor din diverse ramuri ale științelor” [1]; dezvoltarea unei abordări interdisciplinare pornind de la teza lui F. Schlegel: *enciclopedia este filosofie+filologie* [2], privită ca o prefigurare a viziunii multi/transdisciplinare actuale ce evidențiază tipurile de interdisciplinaritate [3, p.44]: a) epistemologică, cu referire la procesul cunoașterii în cadrul științelor; b) aplicativă (în cazul nostru, transfer de metode și elemente teoretice din filosofie, lexicografie, analiza discursului ș.a.); c) generatoare de noi discipline (de ex., o eventuală știință/domeniu în curs de apariție: enciclopedica = filosofie+filologie+istoria științei+analiza discursului+socioterminologie+...). Pe o astfel de platformă multidisciplinară, EM, al cărei corpus va îngloba conținuturi cu rădăcini adânci în cultura națională, ca parte organică din cea universală, poate fi privită ca o interfață între științe/arte și cunoaștere, cu un rol prezumat de model cultural. Antrepriza realizării acestui conținut polivalent este marcată de tensiuni, dualisme: între două planuri/paliere – a) al unei idealități (model) enciclopedice orientative și b) altul complex, al practicii pregătirii conținuturilor, al confruntării cu dificultățile reale; între a) conceperea, modul de concentrare/organizare a conținuturilor (omul percepe și înțelege lumea reală doar construind-o) și b) diseminarea (dispersia) ulterioară a acestora (prin acces și generație progresivă de noi cunoștințe). În ultimă instanță, calitățile și defectele lucrării sunt determinate de potențialitățile de soluționare a acestor tensiuni, de diverși factori de natură științifică și extraștiințifică.

2. Realizarea unei enciclopedii universale în condițiile unei generări explozive de cunoștințe se confruntă cu o dilemă care se

punea și acum câteva secole: încorporare de cunoștințe *exhaustive* sau cunoștințe *reprezentative*, însă care în prezent pare să-și găsească rezolvarea în favoarea reprezentativității, cuprinderea exhaustivă fiind o intenție utopică. Or, în perspectivă filosofică, reprezentativitatea cunoștințelor impune un exercițiu comprehensiv, de interpretare a realizărilor științifice și artistice, urmat de o selecție și o tematizare care să configureze un conținut, un model ancorat în istoricitate. Anume o astfel de componentă de cercetare și interpretare în amonte, cu o infinitate potențială de puncte de vedere, sisteme de cunoaștere a realității prin intermediul științelor și artelor precede configurarea corpusului EM. Respectiv, pentru economia lucrării în cauză este relevantă preocuparea filosofiei, începând cu epoca modernă, de idei, științe și ulterior de cuvânt, cu delimitarea componentei de *interpretare* a realității de către științe (în structuri arborescente; paradigmă centrată pe idei) și componentei *textuale*, corpusului de *texte* [4] (în termeni contemporani, paradigmă postmodernă a discursului). La originile acestui demers se află „gândirea instrumentală” care, spre deosebire de gândirea antică, contemplativă, nu se limitează doar la decelarea raporturilor dintre lucruri, ci tinde să le utilizeze. Noua viziune asupra realului ce a avut drept consecință, după Max Weber, „dezvrăjirea lumii”, marchează trecerea de la mit la concept, fenomen ce răspunde unui dualism al omului și se asociază cu orientarea hermeneuticii europene ca *hermeneutică sacră*, pe de o parte, și *hermeneutică profană*, pe de altă parte. „Dezvrăjirea” lumii a deschis calea pentru un nou concept de enciclopedie, laică, cu accente pe raționalitate [5]. Însuși termenul enciclopedie, definit de D. Diderot ca înlanțuire de cunoștințe (din gr. *kuklios* – cerc, *paideia* – cunoștințe) ce evidențiază simbolul cercului în cunoașterea umană, nu reprezenta *ab initio* un cerc perfect

al cunoașterii în care se ordonează logic toate cunoștințele, ci o pânză de păianjen care se țese *progresiv*. Într-o astfel de viziune, în centrul universului care poate fi reprezentat printr-o infinitate de puncte de vedere este plasat omul, în calitate de cercetător/autor, dar și de cititor/utilizator, înzestrat cu capacități comprehensive, cu curiozitate, necesități, iar divizarea fundamentală a cunoștințelor, puternic inspirată din F. Bacon și din teoriile epistemologice, corespunde diferitor tipuri de cunoaștere, înțelegere umană: *memorie* (prin intermediul *imaginii și cuvântului*), *rațiune, imaginație*.

3. Conceptul EM se înscrie pe acest culoar asumat și conturează un model cu o structură triplă de organizare: *arborele* clasificării științelor/artelor; *registru* al articolelor; sistemul *referințelor*, ce prezintă legăturile dintre materiile clasificate în cadrul arborelui. Potrivit acestui mod de abordare, clasificarea-cadru a științelor/ar-

telor, implicat a termenilor/temelor prezintă aria tematică a EM sub formă de structură arborescentă de sinteză, în bază de structuri ierarhice, nomenclatoare și clasificări aplicate la nivel național și internațional (nomenclatorul specialităților științifice, nomenclatorul domeniilor de formare profesională, nomenclatorul activităților din economia națională, clasificarea domeniilor complexe ale activității de cercetare-dezvoltare aplicată de OCDE – Manualul Frascati etc.). La nivelul superior sunt delimitate 6 domenii/rubrici complexe: științe exacte și naturale; științe inginerești și tehnologice; științe medicale; științe agricole; științe sociale; științe umaniste. Registrul alfabetic al termenilor (titluri de articole) este derivat din clasificarea în cadrul fiecărei științe/artes și constituie un ghid de acces pentru utilizator. Sistemul referințelor fixează interconexiunile dintre noțiunile/temele din cadrul unei ramuri a științei sau din ramuri diferite, pe verticală sau pe orizontală și îl

ghidează pe utilizator prin această rețea. Raportat la conținutul integrat al EM, un exercițiu de interpretare și valorizare a informației se asociază cu trasarea/parcurerea de la obiect la obiect, de la o temă la alta a unei multitudini de „cercuri hermeneutice” în câmpurile științelor/artelor, ca spațiu desemnat de totalitatea obiectelor. Rolul referințelor poate fi asimilat cu funcția de „închidere” a cercului cunoașterii: pornind de la anumite elemente (concepte/teme) și navigând pe traiectoriile referințelor dintr-un articol în altul, cititorul este ajutat să-și aprofundeze/extindă cunoștințele despre obiectul inițial și cele asociate.

4. Proiectarea și realizarea corpusului de texte al EM ca ansamblu de conținuturi specifice câmpurilor științelor/artelor generează o problemă complexă ce ține de: respectarea unor cerințe și metode de *selecție* a termenilor (cuvinte-titluri) pe criteriul *reprezentativității* domeniilor; ordonarea alfabetică a termenilor/temelor și relaționarea lor prin intermediul referințelor; considerarea varietății limbajelor specializate și a nivelurilor de accesibilitate a utilizatorilor/interlocutorilor; adoptarea tipurilor adecvate de definiții, tratarea polisemiei, sinonimiei ș.a. Anumite premise teoretice și metodologice în soluționarea acestora, pe lângă filosofie, filologie, istoria științelor, creează noile discipline – semiotica, analiza discursului, pragmatica, socioterminologia etc. – care își au originea în abordările filosofiei legate de texte, ca ipostaze ale hermeneuticii. Astfel, pornind de la distincția de către J. Ernesti între arta înțelegerii („*subtilitas intelligendi*”) ce corespunde sensului obiectiv al textului (intenției autorului) și arta interpretării („*subtilitas explicandi*”) ca variații de interpretare determinate istoric, de particularitățile cititorului, completate de către J. Rambach cu arta aplicării („*subtilitas applicandi*”), legată de situația psihologică și socială concretă a cititorului, până la extinderea de către F. Schleiermacher

[6] a obiectului hermeneuticii la *tot ceea ce înseamnă comunicare pe calea discursului*, indiferent de formă (orală sau scrisă), de conținutul domeniului (artă, știință, istorie) pe care îl ilustrează textul, se constată o arie de posibilități pentru o perspectivă hermeneutică asupra textului enciclopedic. Într-o optică discursivă, se constată existența unor elemente ce permit calificarea EM drept univers discursiv [7] – ca ansamblu din: *câmpuri referențiale/discursive* distincte (domenii/ramuri, curente, școli etc.), ce reflectă interrelații între componente pe verticală și orizontală, în sincronie și diacronie; *practică discursivă*, cu aplicare de reguli și criterii în construirea corpusului de texte; *discurs*, ca o construcție progresivă a unei memorii intertextuale (preluare de definiții, lanț de referințe la diverse tipuri/genuri de enunțuri/discursuri, surse etc.). Totodată, în planul practic, al decriptării și tratării obiectului diferitor clase de științe, numeroase provocări decurg din delimitarea științelor comprehensiv-hermeneutice (umaniste) ca științe speculative în raport cu științele descriptiv-explicative (tehnice), în baza unor argumente extrase din specificul limbii. Totodată, scientizarea, triumful pozitivismului la începutul sec. XX în gândirea și cunoașterea ce vizează creația omului au contribuit la denaturarea vocației și sensului științelor umaniste.

5. Necesitatea reflectării cunoștințelor umane prin prismă *istorică* este recunoscută printr-un consens general, cunoașterea științifică fiind relevantă ca rezultat al unui parcurs uman. Sunt semnificate schimbarea nu doar a cunoștințelor factologice, ci și a metodelor și criteriilor de evaluare, precum și existența diferitor practici științifice. În această ordine de idei, valorizarea dimensiunii istorice a cunoștințelor servește unui imperativ de asigurare a caracterului științific veridic al conținuturilor EM specifice etapei istorice recente, ajustate la progresul accelerat al științelor, în condițiile emer-

Științe exacte și naturale (19,7)	Științe inginerești și tehnologice (7)	Științe medicale (5,9)	Științe agricole (0,6)	Științe sociale (30)	Științe umaniste (36,8)
Matematici	Inginerie civilă	Medicină primară/fundam.	Agronomie	Drept și instituții	Științe istorice
Informatică	Inginerie electrică	Medicină clinică	Agropedologie	Economie	Limbi, științe lingvistice
Calculatoare și automată	Inginerie electronică	Științele sănătății	Agrochimie	Educație, pedagogie, psihol.	Literatură
Științe fizice	Ingineria informației și telecomunic.	Medicină neconvențională	Ameliorarea și producerea semințelor	Etnologie, antropologie	Filosofie și etică
Științe chimice	Inginerie mecanică	Biotehnologie medicală	Zootehnie	Științe politice	Arte și culturologie
Științele pământului	Inginerie agrară	Sanocreatologie	Medicină veterinară	Geografie soc./umană/econ.	Mitologie, religie
Științele vieții	Inginerie în transporturi	Medicină legală	Silvicultură	Urbanism și habitat	Alte șt.(ist. șt.)

Fragment din clasificarea-cadru a științelor/artelor în *Enciclopedia Moldovei*

(între paranteze, cota procentuală a termenilor selectați)

genței societății cunoașterii relevate prin specializare, explozia terminologiilor, comunicare și migrație extra/interdomenială a termenilor etc. Așa cum istoricitatea vizează pătrunderea naturii cunoașterii științifice prin prisma conceptelor, ideilor/teoriilor științifice, orice mutații, reconsiderări în acest sens implică variații sincronice și diacronice ale termenilor corespunzători. Selecția/reprezentativitatea termenilor-concepte ce influențează conținuturile EM este determinată de criteriile: fiecare termen este reprezentativ pentru domeniul său prin semnificația conferită de *definiție* și de *raporturile* din cadrul câmpului conceptual, precum și de capacitatea de prezentare sincronică și diacronică a acestuia. Aici se impune menționarea unor tensiuni generate de dualismul percepției istorice a științelor (*convențională* și *neconvențională*). Se constată că prin prisma istoriei convenționale, care presupune o raționalitate științifică ce se constituie *progresiv, continuu*, prin acumulare de date, prin dezvăluirea adevărului despre obiect, reflectarea progresului științific corelează cu apariția/reconsiderarea în mod inevitabil a termenilor speciali în fiecare domeniu/știință. Respectiv, presiunea dinamismului cunoașterii impune o reflectare cât mai clară a noțiunilor/conceptelor de către terminologiile care le desemnează, o diseminare de cunoștințe mereu actualizate. La rândul ei, istoria (analiza arheologică) neconvențională (foucaultiană) se interesează de relațiile care duc, în interiorul unui câmp discursiv, spre formarea de obiecte. Raportate la problema reprezentativității, aceste tipuri de abordare istorică a științei pot fi considerate complementare și, deci, sinergice: istoria convențională vizează aspecte ale *dinamicii* progresive a cunoștințelor; istoria neconvențională tratează aspecte *structurale*, raporturi de ordine care fac posibilă formarea de cunoștințe în cadrul configurației epistemice

a unei epoci, dar și fracturile între epistemele unor epoci diferite. Astfel, prin prisma istoriei neconvenționale pot fi relevate *corelațiile* dintre diverse științe (domenii)/arte în cadrul configurației epistemice (de ex: medicină-politici de sănătate publică; științe-tehnologii; habitat-sănătate publică etc.) și generarea de conținuturi de sinteză; apariția în cadrul societății cunoașterii, ca și configurație epistemică actuală, a unor noi domenii/ramuri interdisciplinare de activitate (de ex., *enciclopedica*).

6. În aceeași ordine de idei, în tratarea fenomenelor actuale de *specializare/hiperspecializare* (aparitia de noi domenii care își impun termenii proprii), *determinologizare* (trecerea unor termeni în comunicarea obișnuită), *migrație* extra/interdomenială, *modernizare* a terminologiilor trebuie căutate elemente de suport în cadrul *socioterminologiei* (modalități de tratare a difuzării sociale a termenilor, inclusiv legate de *analiza semnificațiilor și conceptualizărilor*, evidențierea *funcțiilor discursivă și socială* etc.).

Atare tipuri de analize se impun în contextul organizării conținutului EM în cadrul volumelor, ordonării alfabetică a lexicului integrat. La această fază se evidențiază un lexic științific interdisciplinar, compus din termeni care se utilizează în mai mult decât un singur limbaj științific. La lit. A, de ex., se constată prezența a cca 280 de termeni interdisciplinari (din totalul de peste 3 600 selectați). O analiză sumară a definițiilor relevă predominanța termenilor omonimi care au corespondenți polisemantici în dicționarele explicative ale limbii române (cuvinte, sintagme), caracterul polisemantic al acestora coroborând cu varietatea de semnificații ale termenilor. De ex., termenii ABLAȚIE, aplicat în patru domenii (*med., astr., fiz., meteorol.*), ABSORBȚIE cu aplicații de asemenea în 4 domenii (*fiz., fotogr., econ., jur.*) au definiții care se pliază pe semnificațiile acestor cuvinte fixate în DEX, cu adaptări și precizări corespunzătoare în

domeniile de aplicație. Aprofundarea cercetărilor terminologiei științifice interdisciplinare, ca direcție ce derivă din studiile ocazionate de elaborarea EM, face posibilă și oportună sistematizarea în cadrul unui dicționar a termenilor interdisciplinari identificați, implicând studii de lingvistică, terminologie, lexicografie etc.

În *concluzie*, periplusul pe care îl presupune pregătirea EM, a oricărei enciclopedii generale/universale sau de specialitate, parcursul de la modelul ideatic la conținuturile reprezentative, ar putea să se soldeze cu oferirea de cunoștințe preponderent *punctuale*, la anumite tematici, dacă asumările menționate nu se consideră în integralitatea lor. Lucrările în cauză ar constitui mai degrabă dicționare enciclopedice care, oricât de cuprinzătoare n-ar fi, prezintă diferențe și limitări *în comparație* cu o enciclopedie ofertantă pentru utilizatorul care este „cealaltă parte a comunicării”. Este vorba de posibilitățile de acces pe care le oferă o enciclopedie la cunoștințele *asociate/corelate*, suplimentare sau complementare la un anumit subiect/temă, ce permit construirea de circuite de la o temă la alta, de „cercuri” cât mai vaste în spațiul desemnat de „totalitatea obiectelor”. Cu cât mai dezvoltat este instrumentul care asigură astfel de posibilități – sistemul de referințe, – cu atât mai aproape este enciclopedia de ea însăși – un corpus de cunoștințe „înălțuite”. În cadrul EM, rolul referințelor, conceput a fi de „închidere a cercului hermeneutic”, este analogic cu cel din enciclopediile moderne (cele virtuale având sisteme dezvoltate de *linq-uri*). În corespundere cu funcțiile ce li se atribuie, se impune ca acestea să fie utilizate cât mai generos în „arhitectura” conținuturilor, esențiale fiind categoriile de referințe: *etimologice* (integrează în conținutul articolului explicațiile de ordin lingvistic privitoare la origine și semnificație); *gnoseologice* (indică articolele unde pot fi găsite informații la teme netratate autonom,

sau articolele de sinteză ce tratează termeni mai generali din aceeași rubrică tematică); *euristice* (construiesc trasee de aprofundare a cunoștințelor, spre articole cu informații complementare, corelate); *semantice* (indică raporturi de sinonimie, definiții ale unor noțiuni/concepte prezentate în alte articole, conduc la abrevierea termenului); *biografice* (duc la articole despre autori/inventatori, fondatori și reprezentanți notorii ai științelor, școlilor științifice, la articole consacrate persoanelor care au/au avut un rol definitoriu în epocă).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. *Encyclopedisme et savoir. Du papier au numérique*. Institut National de Recherche Pédagogique. Avril 2006, p. 6; 8. <http://www.inrp.fr/vst> ; DEXI. Chișinău: ARC: GUNIVAS, 2007.
2. Schlegel, Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. XIX, Paderborn/Munchen/Wien/Zurich, F. Schöningh Thomas-Verlag, 1967, p. 18, n° 184.
3. Militaru P., *Ce este transdisciplinaritatea?* http://www.romaniaculturala.ro/images/articole/Vatra6-7_2013. Transdisciplinaritate. p.60-130.pdf
4. Țăbrea D., R. G. *Collingwood și Michel Foucault. Exerciții de lectură alternativă*. Hermeneia, 4 (2003–2004) : 117.
5. Olivier C. *Despre secularizare*. Trad. Cojocariu, Daniela, Contacts, anul LI (1999) : 14-38. www.bor-zh.ch/index_htm.../secularizare.doc
6. Moldovan V. , *Orizontul ideatic al hermeneuticii lui F. D. E. Schleiermacher*, p. 73-74. [http://www.romanian-philosophy.ro/newsletter/pages/08_05_mai/\[articol\]moldovan.pdf](http://www.romanian-philosophy.ro/newsletter/pages/08_05_mai/[articol]moldovan.pdf)
7. Țăruș D., *Enciclopedia ca univers discursiv*, In *Akademios*, nr. 4 (31), 2013.

CINE SUNT GĂGĂUZII ȘI UNDE S-AU FORMAT EI? UN PUNCT DE VEDERE

WHO ARE GAGAUZ AND WHERE THEY WERE FORMED? A VIEWPOINT

Anatolie BAJORA¹

REZUMAT

Găgăuzii sunt un popor vorbitor de limbă turcă, de religie creștină, care a emigrat spre Moldova (cunoscută ca Basarabia) din diferite regiuni ale Peninsulei Balcanice. Nu există un punct de vedere unitar asupra originilor găgăuzilor. Un lucru este sigur: lingvistic, găgăuzii aparțin familiei limbilor turcice, iar genetic țin de populațiile indo-europene balcanice.

Odată stabiliți în Basarabia, comunitatea găgăuză și-a creat propria identitate și conștiința etnică, iar politica etnică a Rusiei țariste a avut un rol decisiv în acest proces. Drept urmare, găgăuzii au deveni cei mai apropiați aliați ai rușilor pe pământul românesc.

ABSTRACT

The Gagauz are a Christian Turkish people, who emigrated to Moldova (known then as Bessarabia) from the different regions of the Balkan Peninsula. There is no agreement on the history and origins of the Gagauz. One thing is certain, linguistically they belong to Turkish family languages and genetically to local Indo-European Balkan populations.

Once established in Bessarabia, the Gagauz will create their own identity and ethnic consciousness, where Russian tsarist policy had a decisive role in this process. After that the Gagauz will become Russian closest ally on the Romanian land.

Key words: Gagauz, Turkish, Budjak, Bessarabia, ethnos, identity

Găgăuzii sunt un popor vorbitor de limbă turcă, de religie creștină, fenomen rar întâlnit printre turci. La moment, în lume mai sunt în jur de 200000 mii de găgăuzi, majoritatea dintre ei locuiesc în Republica Moldova – 147500 de persoane [1].

Interesul pentru cultura și istoria găgăuzilor a sporit considerabil pe la sfârșitul anilor '80-începutul anilor '90 ai secolului XX, odată cu începuturile mișcării renașterii naționale din RSSM, culminând cu crearea UTA Găgăuzia în anul 1994 [2].

Referitor la originea găgăuzilor, actualmente avem circa douăzeci de ipoteze, iar cele mai cunoscute dintre ele sunt: ipoteza bulgară, care susține că găgăuzii sunt bulgari turcizați [3, p. 73-85], fiindcă în Bulga-

ria găgăuzii se consideră băștinași („Erlî”). Iar sub numele de găgăuz se subînțelege un creștin, al cărui limbă maternă este turca [4, p. 195]. Ipoteza este criticată, din considerentul că turcii otomani nu forțau popoarele supuse să le accepte limba, ci doar îi obligau să se convertească la islam. Ca exemple îi avem pe pomaci în Bulgaria, bosniaci în Serbia, meglenoromâni (vlahi) în Grecia și pe albanezi în Albania și Kosovo [5, p. 22].

De asemenea, nu toți găgăuzii se considerau bulgari, mai exista un grup distinct cunoscut sub numele de „gagauz hasâl” [6, p. 13], care se traduce „găgăuzi adevărați”. Ei locuiau prin împrejurimile orașului Primorsk și erau puternic influențați de greci.

Altă ipoteză cunoscută susține că gă-

găuzii ar fi urmașii triburilor turanice din stepile nord-pontice ale oguzilor [7, p. 18], pecenegilor sau cumaniilor [8, p. 224], care, din cauza războaielor fratricide și a deselor deplasări au ajuns și în Balcani, unde mulți vor pieri în luptele cu Bizanțul și de epidemii groaznice [9, p. 246], majoritatea fiind asimilați datorită culturii superioare a localnicilor și nu este exclus ca o mică parte dintre ei să fi rămas și creștinați sub influența Bizanțului, în perioada secolelor IX-XI [10, p. 3].

Genetic însă găgăuzii nu prea au nimic turcesc în ei și sunt mai apropiați vecinilor moldoveni și bulgari [11, p. 314-315].

Cea de-a treia ipoteză, mai însemnată, a fost înaintată de englezul Paul Wittek în anii '50 ai secolului XX și este susținută în mare parte de savanții turci și occidentali. Ideea de bază ar fi că găgăuzii provin de la turcii selgiucizi musulmani stabiliți în Dobrogea împreună cu conducătorul lor fugar Izzedin Kaikauz [12, p. 12-24], numele căruia, ce-i drept, se aseamănă cu etnonimul găgăuz. Însă nici ipoteza respectivă nu pare foarte solidă, deoarece descoperirile arheologice nu confirmă o prezență seculară și compactă a selgiucizilor pe aceste teritorii. La fel de absurdă este și ideea precum că selgiucizii musulmani s-ar fi convertit la creștinism atunci când semenii lor, tătarii musulmani, dominau la nord [13, p. 43].

Așadar, constatăm o situație interesantă: lingvistic și parțial cultural, găgăuzii aparțin mării familii a popoarelor turcice, iar genetic sunt indo-europeni, ca și majoritatea balcanicilor. Cum și când s-a produs această simbioză? Noi nu știm, din cauza lipsei izvoarelor. Cunoaștem doar că triburile migratoare ale turanicilor au dominat stepile eurasiatice mai mult de jumătate de mileniu (550-1200 d.Hr.) [14, p. 43], până la marea invazie mongolă. Iar din uniunea aristocrației turanice și celei locale vor lua naștere primele formațiuni statale la est și sud de Carpați. Iar regiunea cu cea mai însemnată populație turanică pare să o fi avut

Dobrogea, și nu degeaba călătorul otoman Evliya Çelebi, la 1659, în drum spre Iași a numit-o „Uzi Eyalet” sau („Țara uzilor”), iar pe locuitorii ei - „citaci” care erau creștini și vorbeau „o turcă stricată” [15, p. 15]. De aceea, mulți istorici găgăuzi, și nu numai, s-au grăbit să considere Despotatul Dobrogei un stat „pur Oguz”, sau chiar „găgăuzesc”. Lucru puțin probabil, fiindcă până în prezent istoria nu amintește de vreo populație cu etnonimul găgăuz, care să fi venit în Balcani. Și, în genere, actualmente este dificil de stabilit dacă statul dobrogean a fost unul pur turanic, românesc sau bulgăresc, fiindcă în Evul Mediu predomina mai mult identificarea la apartenența religioasă decât la cea etnică. Așa că nu este exclus ca în Dobrogea să fi existat un stat polietnic în care majoritatea populației împărțea aceeași credință creștin-ortodoxă.

Chiar dacă, după cucerirea definitivă a Dobrogei de către Imperiul Otoman în 1417 [16, p. 469], mulți turcofoni se vor converti la islam, majoritatea populației, totuși, a continuat să practice creștinismul pe ascuns [17, p. 106-107], fiind incluși în categoria „ghiaurilor” (necredincioșilor), și asemenea altor popoare creștine supuse plăteu haraciului, iar copiii lor erau luați cu forța pentru a fi crescuți ca ieniceri [18, p. 131].

Este adevărat că dominația otomană a avut un impact negativ asupra populației creștine din Balcani, inhibându-le dezvoltarea lor națională și zădărnindu-le contactul cu civilizația Europei Apusene. Totuși, nu putem nega și rolul pozitiv pe care l-au avut osmanii în stăvilirea asimilării grecești și slave a albanezilor, vlahilor [19, p. 12] și turcilor balcanici.

Pe la sfârșitul dominației otomane se va înrăutăți însă situația social-economică a popoarelor creștine din Balcani, fapt datorat și frecventelor războaie ruso-turce. Deoarece țarul rus le-a promis ortodocșilor că îi va elibera de sub jugul musulman și mulți dintre ei au luptat alături de ruși, iar după

¹ Anatolie Bajora, doctorand, Shangai University, Global Studies.

război s-au retras împreună cu ei, de teama represaliilor din partea turcilor.

Numărul găgăuzilor va crește semnificativ în spațiul carpato-danubian odată cu alipirea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812, fiindcă autoritățile țariste le vor acorda noilor veniți o serie de privilegii, precum scutirea de serviciul militar, libertatea confesională, dreptul de asociere și de exercitare a oricărei profesii. Găgăuzii au profitat de aceste avantaje și, fiind un popor muncitor, s-au gospodărit destul de bine aici, ocupațiile de bază fiind păstoritul (activitatea lor tradițională), grădinăritul, pomicultura și viticultura [20, p. 374-375].

Nu ne este cunoscut numărul exact al coloniștilor găgăuzi de la început, fiindcă în documentele oficiale și datele recensămintelor de pe parcursul secolului al XIX-lea ei erau trecuți drept bulgari. Cu toate că găgăuzii din Bugeac nu proveneau numai din Bulgaria, dar și din Rumelia, Macedonia [21] și Dobrogea.

Găgăuzii pentru prima dată vor fi înregistrați separat de bulgari la recensământul din 1897, iar numărul lor constituia atunci 55 000 de persoane, adică 2,9% din populația Basarabiei [15, pp. 33- 35].

Majoritatea găgăuzilor și-au declarat limba maternă bulgara și turco-tătara (osmana), iar cei veniți din Dobrogea cunoșteau și limba română. Ei utilizau trei sisteme de scriere, cele cu caractere chirilice, grecești și romane.

Din punct de vedere religios, 97,7% dintre bărbați și 99,6% dintre femei s-au declarat creștin-ortodocși [22, p. 74]. Serviciul divin era ținut la început în limbile bulgară sau greacă, în școală era aceeași situație.

Așadar, strămoșii găgăuzilor au venit din Balcani, divizați în două partide ostile, „grecofilă” și „bulgarofilă”, între care uneori aveau loc conflicte destul de sângeroase. Această situație stupidă a continuat un timp și după ce găgăuzii s-au stabilit în Basarabia [7, p. 7], cu timpul însă lucrurile

s-au normalizat.

Principalele colonii găgăuzești, care erau de fapt enclave etno-teritoriale distincte, au fost fondate în județele Bender, Ismail și Cetatea Albă, cel mai însemnat dintre ele fiind Comratul [17, p. 108]. Ei au preluat în totalitate toponimia veche turanică de origine protobulgară, pecenegă, uză, torcă, cumană, tătarească, precum și o serie de denumiri de sate moldovenești din Bugeac [23, p. 4]. Pe când substratul turc otoman lipsește cu desăvârșire din toponimia găgăuzilor din Republica Moldova [23, p. 6].

În Basarabia, găgăuzii au avut contacte strânse cu românii și bulgarii, mai puțin cu ucrainenii și germanii [24].

Schimbarea baștinei și provocările de pe urma acesteia au făcut ca găgăuzii să se unească și să uite de vechile litigii, constituindu-se treptat într-un nou etnos aparte, cu conștiință etnică proprie [25, pp. 78-84]. La acest proces au luat parte mulți bulgari și români, fapt ușor de sesizat și după numele de familie purtate de găgăuzi, însă elementul turc a câștigat, poate că și din considerentul că limba turcă mult timp a fost *lingua franca* a popoarelor din Balcani!?

Prin urmare, găgăuzii au fost creați în laboratorul multietnic din Basarabia, iar politica țaristă a avut un rol hotărâtor în crearea „experimentului găgăuz”, ca și în cazul populației autohtone. Ei vor introduce și promova etnonimul găgăuz [26, pp. 194-216], ca și conceptul de limbă găgăuză, în locul celei „türkçä” [7, p. 19], așa cum până nu demult își denumeau limba bătrânii găgăuzi din Bugeac [27].

BIBLIOGRAFIE

1. *Moldovan Census 2004, without Transnistria region.*
2. Art. 2, *The Law on the Special Status of Gaguzia-1994*, Nr. 344-XIII от 23.12.94, Мониторул Официал, № 3-4 / 14.01.1995.
3. Мещеряк И., *Болгарские и гагаузские поселения Бессарабии в 20-х гг. XIX столетия.* — УЗКУ, 2, 1950.
4. Milețici L., *Vechimea elementului*

bulgăresc In N.-E. Bulgariei si in Dobrogea; Distribuția actuală a Hárcoilor. In: *N-E Bulgariei.* (Traducere de C. Bratescu). In *Analele Dobrogei*, 1922, Anul III, No. 2, Aprilie-Iunie, Constanța, 1922.

5. Măcriș A., *Găgăuzii.* București, Editura Paco, 2008.

6. Державин Н. С., *О наименовании и этнической принадлежности гагаузов.* Кишинэу, 2005.

7. Мошков В. А., *Гагаузы Бендерского Уезда.* Кишинев, 2004.

8. Иречек К. *Няколко бележки върху остатъците от печенеги, кумани, както и върху т. нар. народи гагаузи и сургуци в днешна България.* – ПСП., XXXII, 1889.

9. Arbore Al. P., *Incercare de reconstruire a trecutului Romanilor din Dobrogea.* In: *Analele Dobrogei: Revista Societății Culturale Dobrogene*, Anul III, No. 2, 1922.

10. *Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси.* Под ред. Г. Г. Литаврина. – М., 1988.

11. Varzari A., Wolfgang Stephan, *Population history of the Dniester-Carpathians: evidence from Alu markers*, The Japan Society of Human Genetics and Springer 2007.

12. Wittek P., *Les Gagaouzes = les gens de Kaykavus.* – Rocznik Orientalistyczny, XVII, 1951-1952. Krakowie, 1953.

13. Atanasov G., *Etnoghenez gagauzov Dobrudzhi-Teorii, Ghipotезy i realnosti, Kursom razvivayshejsya Moldovy*, Moskva, 2010.

14. Ангели Ф., *Очерки историй гагаузов потомков огузов*, Кишинев, 2007.

15. Macris A., *Gagauzii în literatura și publicistica română*, Bucuresti: Editura Paco, 2007.

16. Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1938.

17. Roman M., *Turcii de rit creștin (Găgăuții): Scurt istoric. Situația Găgăuților din sudul Basarabiei. Raporturile cu bulgarii. Încercări de bulgarizare*, Revista Societății Culturale Dobrogene, ANUL XVII, Cernăuți 1936.

18. Федор Ангели, *Краткая история гагаузов*, Кишинев, 2010.

19. *История Османского государства, общества и цивилизации.* Под ред. Ихсаноглу Э. Т. 1. М., 2006.

20. Nistor I., *Așezările bulgare și găgăuze din Basarabia*, *Analele Academiei Române*, Memoriile secțiunii isto, Seria III, Tom. XXVI, București 1943-1944, www.digibuc.ro, (accesat 20.09.2015).

21. Суляк С., *Этнодемографические процессы в Бессарабии в XIX – начале XX в, Русин*, 2012, № 1 (27), <http://cyberleninka.ru/article/n/etnodemograficheskie-protsessy-v-bessarabii-v-xix-nachale-xx-v> (accesat 05,12,2015).

22. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи*, 1897 г. III. Бессарабская губерния. СПб., 1905, XXII

23. Дрон И., *Современная топонимия Гагаузского Региона Молдавии.* Москва, Академия наук ССР, 1987.

24. *Традиционная пища гагаузов XIX - начала XX вв.*, тема диссертации и автореферата по ВАК 07.00.07, кандидат исторических наук Николо, Диана Евгеньевна, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/traditsionnaya-pishcha-gagauzov-xix-nachala-xx-vv#ixzz42Oq9yhBx>, 05,12,2015.

25. Грек И. Ф., Руссев Н. Д. *1812 год - поворотный рубеж в истории Буджака и «задунайских переселенцев».* Кишинев, 2012.

26. Koeppen P. Von., *Die Bolgaren in Bessarabien.* In: *Bulletin de la Classe des sciences Historiques, Philologiques et Politiques de L'Académie imperiale des sciences.* T. XI, № 13-14. Sankt-Petersbourg – Leipsig, 1854.

27. Квилинкова Е., *Гагаузский язык сквозь призму динамики этнической идентичности гагаузов. О способах идентификации своего языка различными группами гагаузов.* lib.sale/antropologiya-istoriya/kvilinkova-gagauzskiy-yazyik-skvoz-prizmu-41231.html, 05,12,2015.

RELAȚIILE BILATERALE ALE ARMATEI NAȚIONALE CU FORȚELE ARMATE ALE ALTOR STATE ȘI COOPERAREA ÎN CADRUL „PARTENERIATULUI PENTRU PACE”

BILATERAL RELATIONS BETWEEN THE NATIONAL ARMY AND OTHER
STATES ARMY FORCES, COOPERATION WITHIN “PARTNERSHIP FOR PEACE”

Victor GAICIUC¹
Vitalie CIOBANU²

REZUMAT

În lucrare sunt abordate elementele fundamentale care au stat la baza realizării politicii externe a Ministerului Apărării al Republicii Moldova. S-au analizat direcțiile principale de activitate: relațiile bilaterale cu armatele altor țări; colaborarea cu organismele internaționale de profil, cu ajutorul cărora dezarmarea și controlul asupra armamentelor se încearcă să se țină sub control arsenalul militar al fostei armate sovietice, dislocat în raioanele din partea stângă a Nistrului.

O componentă esențială a politicii externe a Republicii Moldova o constituie relațiile cu blocul NATO și statele membre ale programului „Parteneriatul pentru Pace”. Prin aderarea în anul 1994 a țării noastre la acest program s-a fixat o nouă perioadă în activitatea externă a Armatei Naționale. În cadrul Programului „Parteneriat pentru Pace”, militarii moldoveni participă la o serie de aplicații internaționale, fiind apreciați la un nivel înalt de către experții militari străini. Forțele Armate ale Republicii Moldova sunt implicate într-un amplu proces de modernizare, de constituire a cadrelor militare profesionale și de dotare cu tipuri moderne de armament, având rezerviști bine instruiți.

ABSTRACT

The paper presents the fundamental elements that formed the basis of foreign policy of the Ministry of Defense of Republic of Moldova. The paper presents the analyses of the main activity directions such as: bilateral relations with the military forces of other countries; collaboration with specialized international bodies, through which disarmament and arms control of Soviet army military arsenal deployed in the districts of the left bank of Dnestr river is trying to be achieved.

An essential component of the foreign policy of Moldova is the relations with the NATO and the Member States of the Program "Partnership for Peace". The joining of Moldova to this Program in 1994, fixed a new period in the external activity of the National Army. In the framework of "Partnership for Peace" Program, the Moldovan servicemen participate in a number of international applications, being highly appreciated by foreign military experts. Army Forces of the Republic of Moldova are involved in a comprehensive process of modernization, the establishment of professional military personnel equipped with modern types of armament, having well trained reservists.

¹ **Victor Gaiciuc**, general de brigadă, doctor în istorie, Universitatea Academiei de Științe a Moldovei.

² **Vitalie Cibanu**, colonel, doctor în istorie, Centrul de Cultură și Istorie Militară al Ministerului Apărării al Republicii Moldova.

Un compartiment important al politicii militare a țării noastre îl constituie desfășurarea relațiilor bilaterale de colaborare a Armatei Naționale a Republicii Moldova cu forțele armate ale altor state.

Activitatea pe plan extern a fost axată pe realizarea practică a prevederilor Constituției Republicii Moldova și ale legislației militare, Doctrinei militare a statului și a fost călăuzită de Concepția politicii externe, aprobată prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova (nr. 368-XII din 08.02.95), care prevede următoarele principii de bază ale politicii externe a statului: nerecurgerea la forță sau la amenințarea cu forța; reglementarea diferendelor internaționale prin mijloace pașnice; neamestecul în treburile interne ale altor state; cooperarea internațională; egalitatea în drepturi a popoarelor și dreptul lor de a-și hotărî singure soarta; egalitatea suverană a statelor; îndeplinirea cu bună-credință a obligațiilor asumate; inviolabilitatea frontierelor; integritatea teritorială a statelor; respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului [1].

Promovând o politică de neutralitate permanentă, țara noastră s-a angajat să nu ia parte la conflictele armate, la alianțe politice, militare sau economice care au ca scop pregătirea războiului, să nu folosească teritoriul său pentru amplasarea de baze militare străine, să nu dețină, să nu producă și să nu experimenteze arma nucleară.

Conform acelorași principii, Republica Moldova sprijină încheierea și respectarea acordurilor în domeniul neproliferării armelor nucleare, controlului asupra armamentului, susține eforturile îndreptate spre dezarmare și destinderea încordării.

Toate aceste elemente fundamentale au stat la baza realizării activității externe a Ministerului Apărării, direcțiile principale fiind: dezvoltarea relațiilor bilaterale cu armatele altor țări; colaborarea cu organismele internaționale de profil; dezarmarea și controlul asupra armamentelor.

Stabilirea și dezvoltarea acestor relații au fost dictate de schimbările din viața internațională și de necesitatea securității militare a statului și populației republicii. În acest context, începând cu primele zile de existență a Armatei Naționale, se vor pune bazele relațiilor de colaborare cu țările și organismele militare internaționale. La acest capitol se pot evidenția mai întâi de toate relațiile bilaterale cu Federația Rusă, ce au vizat încheierea acordurilor privind retragerea trupelor ruse de pe teritoriul Republicii Moldova, relațiile bilaterale cu țările limitrofe - România și Ucraina, Bulgaria, Grecia, Germania [2]. În al doilea rând, relațiile ce au rezultat din aderarea Republicii Moldova la documentele internaționale privind controlul asupra armamentului - Tratatul privind Forțele Armate Convenționale în Europa și Documentul de la Viena din iunie 1993 [3].

După semnarea Convenției între Republica Moldova și Rusia din 21 iulie 1992, care a pus bazele reglementării pașnice a conflictului transnistrean, tratativele cu Federația Rusă au continuat. În cadrul acestor tratative au fost elaborate un șir de documente semnate de părțile moldovenească și rusă privind retragerea trupelor ruse de pe teritoriul Republicii Moldova și legate de destrămarea fostei Armate Sovietice. Acordul încheiat între Guvernul Federației Ruse și Guvernul Republicii Moldova privind condițiile retragerii Regimentului 300 parașutiști pe teritoriul Federației Ruse, semnat deja la 26 august 1992, a fost primul document de acest gen [4]. Destul de îndelungate au fost tratativele cu privire la retragerea Armatei a 14-a a Federației Ruse de pe teritoriul Republicii Moldova, care s-au încheiat la 21 octombrie 1994 cu semnarea Acordului între Republica Moldova și Federația Rusă privind statutul juridic, modul și termenul de retragere a formațiunilor militare ale Federației Ruse, aflate temporar pe teritoriul Republicii Moldova [5].

Neratificarea de către Duma de Stat a Federației Ruse a acestui acord lasă o amprentă negativă asupra dezvoltării cu succes a întregului cadru de relații bilaterale.

Pornind de la necesitatea stabilirii relațiilor în domeniul militar cu statele vecine, s-au întreținut negocieri și a fost încheiat cu România, în decembrie 1992, primul acord bilateral de colaborare, iar puțin mai târziu, în baza lui, a fost semnat un Protocol privind colaborarea în domeniul învățământului militar [6]. Din 1992 până în prezent peste 200 de militari moldoveni și-au făcut sau își fac studiile în instituții militare române [7]. Și dacă până acum Armata Națională a beneficiat doar de locuri pentru ofițerii tineri, începând cu anul 1997 partea română ne-a oferit posibilitatea de a ne pregăti cadre și în Academia de Înalte Studii Militare.

În perioada 1992–1993, la inițiativa Ministrului Apărării al Republicii Moldova, au avut loc vizite de lucru în țara noastră a miniștrilor apărării a României, Ucrainei și Belarusei, vizite reciproce ale echipelor respective de experți care au pus temelia relațiilor militare dintre statele vecine.

O contribuție esențială la facilitarea desfășurării colaborării militare aduc atașaii militari ai ambasadelor străine acreditați în țara noastră. Până în prezent în Republica Moldova au fost acreditați atașai militari din următoarele state:

- Federația Rusă, România, Statele Unite ale Americii, Ucraina (cu sediul la Chișinău);
- Elveția (cu sediul la Kiev);
- Germania, Polonia, Slovacia, Turcia (cu sediul la București).

Cu regret, trebuie să constatăm că Armata Națională nu dispune de atașai militari peste hotare. Unica unitate de acest gen a fost instituită pe lângă Ambasada Republicii Moldova în România (Hotărârea Guvernului Republicii Moldova din 17.07.1992, nr. 487) [8]. Prezența experților

militari în cadrul ambasadelor republicii în Federația Rusă, Ucraina, S.U.A. ș.a. state, precum și deschiderea unei reprezentanțe permanente a Republicii Moldova pe lângă NATO ar permite intensificarea activității militar-diplomatice în scopul asigurării intereselor de securitate ale țării noastre pe arena internațională.

O deosebită importanță pentru Republica Moldova o au relațiile ei cu țările blocului NATO. Este necesar de menționat că primele contacte dintre Republica Moldova și Pactul Nord-Atlantic au fost stabilite după declararea independenței de stat din 27 august 1991. În cadrul CONA (Consiliului Nord-Atlantic) au avut loc un șir de întâlniri ale înalților funcționari ai NATO cu reprezentanții Guvernului și Parlamentului republicii în ceea ce privește posibilitatea extinderii relațiilor între cele două subiecte.

În acest context are loc întâlnirea de la Bruxelles de la 30 ianuarie 1992, care a pus baza noilor relații militare și politice între statele Europene, SUA, Canada și fostele republici sovietice [9]. Poziția Republicii Moldova la această întrunire a fost expusă de șeful secției militare a Departamentului Militar T. Samoilenko, care a prezentat în ședință programul militar al Moldovei.

În septembrie 1992, generalul P. Creangă are o întrevedere cu colonelul John C. Reppert, atașat militar al SUA în CSI, la care s-a discutat situația din zona de securitate din raioanele de est ale republicii, iar mai apoi, la 29 martie 1993, Ministrul Apărării efectuează o vizită la NATO, unde a avut loc întâlnirea celor 16 miniștri ai Pactului Nord-Atlantic și 15 miniștri ai țărilor partenere la colaborare [10]. Pentru consolidarea relațiilor Republicii Moldova cu NATO o deosebită importanță a avut participarea Ministrului Apărării al Republicii Moldova la întrunirea analogilor săi din țările membre ale NATO și parteneri de la 9 iunie 1995 la Bruxelles, unde pe lângă altele s-a făcut

și un schimb de păreri în ceea ce privește securitatea europeană [11].

Evenimentul principal al colaborării cu NATO a constituit-o vizita domnului Javier Solana, Secretar General al NATO, la Chișinău în februarie 1997. În cadrul întrevederilor cu conducerea Republicii Moldova, menționând participarea activă a militarilor moldoveni la realizarea Programului „Parteneriat pentru Pace”, domnul J. Solana a declarat că Republica Moldova, în calitate sa de partener „și-a demonstrat angajarea în lupta Alianței Nord-Atlantice pentru pace și securitate în Europa” [12].

Un alt aspect al relațiilor externe ale Armatei Naționale, căruia i se acordă o importanță deosebită, este aderarea Republicii Moldova la „Parteneriatul pentru pace”. Acest program a fost adoptat la 10 ianuarie 1994 la Bruxelles de către șefii de state și de guverne care au participat la Sesiunea Uniunii Nord Atlantice. Toate Statele din Europa de Est, practic, și-au exprimat în acest sens solidaritatea cu N.A.T.O., confirmându-și voința de a adera la program.

Republica Moldova a semnat Documentul-cadru la 16 martie 1994, devenind astfel a 12-a țară care a aderat la Program [13]. La ceremonia semnării acestui Document, Președintele Republicii Moldova, printre altele, a menționat: „Republica Moldova atribuie o importanță deosebită mecanismului consultărilor pentru securitate, stipulate de „Parteneriatul pentru Pace”, mai ales în cazul în care un stat participant consideră că percepe o amenințare directă la integritatea teritorială, independența politică și securitatea sa națională. Cu atât mai mult, cu cât astăzi aceste principii sunt periclitare de prezența pe teritoriul nostru a unor trupe militare străine, moment care, în opinia noastră, constituie principalul obstacol în soluționarea politică definitivă a conflictului din raioanele de est ale Moldovei.

Noi suntem interesați în participarea

efectivă la acest Program, având certitudinea că el ne va oferi posibilități favorabile pentru crearea unei armate moderne profesionale, în conformitate cu cerințele, principiile democratice și standardele internaționale” [14].

Pe termen scurt și mediu, „Parteneriatul pentru Pace” a contribuit la menținerea și consolidarea stabilității în zona în care ne aflăm, deși ea rămâne marcată de situații de conflict și factori de risc.

Chiar dacă prin „Parteneriatul pentru Pace” nu se oferă garanții explicite și imediate de securitate, clauza cuprinsă în punctul 8 al Documentului-cadru privind consultările cu Alianța în cazul perceperii unei amenințări directe împotriva statelor partenere are o semnificație deosebită pentru Republica Moldova.

Parteneriatul pentru Pace a ajutat la o mai intensă interacțiune între cercurile politice și de afaceri din țările participante, sporind încrederea între acestea, ceea ce poate scurta tranziția, oferind sprijin și încurajare în depășirea numeroaselor obstacole întâmpinate de țările din centrul și estul Europei.

Printre elementele constructive ale dimensiunii politice a „Parteneriatului pentru Pace”, cu implicații privind securitatea națională a Republicii Moldova, sunt cele referitoare la obligația tuturor statelor membre ale Alianței și a celor care aderă la parteneriat de a respecta principiile dreptului internațional și cele din cadrul documentelor de ordin universal și european. Acest aspect este deosebit de important pentru că vizează abținerea de la folosirea forței sau amenințarea cu folosirea forței, respectarea granițelor existente, soluționarea pe cale pașnică a diferendelor, îndeplinirea angajamentelor și obligațiilor asumate în domeniul dezarmării și controlului armamentelor.

Aderarea la „Parteneriatul pentru Pace” a tuturor statelor vecine Republicii Moldova

și asumarea de către ele a obligației de a respecta principiile acestuia ar fi de natură să ofere anumite garanții indirecte consolidării securității naționale.

Un eveniment important l-a constituit aderarea la Programul respectiv a Federației Ruse. În străduința de a-și conserva pozițiile de mare putere europeană, Rusia și-a declarat un statut special în cadrul Programului „Parteneriatul pentru pace”. Aderând la „Parteneriatul pentru Pace” și, concomitent, semnarea, conform unor analize politice bazate pe informații din surse sigure, a unui acord cu S.U.A. și N.A.T.O., care i-au recunoscut statutul de mare putere nucleară, Rusia se înscria așadar ca un partener al viitorului sistem de securitate colectivă euro-atlantic-asiatic. Totuși, mai domină încă o neliniște ce ține de dimensiunile calităților Rusiei ca partener.

Documentul de prezentare a Republicii Moldova a fost înaintat la Cartierul General al NATO la 10 septembrie 1994 [15]. Peste o lună documentul în cauză a fost adoptat de către conducerea Pactului Nord-Atlantic.

La 25 ianuarie 1995, în baza documentului de prezentare, a fost elaborat proiectul programului individual de parteneriat al Republicii Moldova cu NATO [16].

Programul individual de parteneriat se modifică și se perfecționează în fiecare an în conformitate cu acest program. Direcțiile prioritare de colaborare ale Republicii Moldova în cadrul „Parteneriatului pentru Pace” sunt: controlul asupra armamentului și dezarmarea, protecția civilă, prevenirea și soluționarea situațiilor de criză, planificarea și desfășurarea în comun a operațiilor de menținere a păcii, pregătirea cadrelor și alte aspecte de activitate militară.

Totodată, conform acestui Program, Republica Moldova își asumă următoarele obligațiuni:

- a pregăti o subunitate pentru operațiuni de menținere a păcii sub egida ONU;

- a oferi personal militar medical pentru operațiuni de menținere a păcii;

- a oferi aerodromul de la Mărculești pentru aterizarea și staționarea avioanelor în conformitate cu activitățile Parteneriatului – operațiuni de menținere a păcii, operațiuni de asistență umanitară;

- a pune la dispoziție pentru instruire și manevre tactice în cadrul Parteneriatului Centrul de instrucțiune „Bulboaca”;

- a pune la dispoziție pentru activitatea în cadrul Parteneriatului un avion-cargou și două elicoptere de transport [17].

În scopul coordonării activității din cadrul Parteneriatului, Ministerul Apărării a detașat un ofițer de legătură la Celula de coordonare a Parteneriatului pe lângă Cartierul General al Forțelor Aliate în Europa, care se află la Mons (Belgia) [18].

Trebuie să privim „Parteneriatul pentru Pace”, ca și alte acțiuni sau inițiative (ca de exemplu „Pactul pentru stabilitate” lansat de Franța), și să ținem cont de interesele care le organizează. Prin acest program s-au contractat unele tendințe ale unor puteri de a organiza securitatea pe continent conform intereselor lor. După prăbușirea sistemului totalitar în țările Europei de Est, au apărut unele probleme noi. Nu numai că a dispărut lanțul care ținea aceste țări împreună, dar și se profilează o nouă competiție între marile puteri.

Așadar, trebuie să avem în vedere cele două planuri: cel al inițiativelor concrete, la care participăm și în cadrul căruia ne facem datoria, având toată grija să nu rămânem în urmă și, în același timp, planul relațiilor bilaterale cu marile puteri.

S-ar putea adăuga că Republica Moldova vede în „Parteneriatul pentru Pace” și un instrument de încurajare a investițiilor, afacerilor și dezvoltării economice. De fapt, nu este întâmplător că în afară de acest program se vorbește tot mai mult de „Parteneriatul pentru Prosperitate”. În acest context referințele se fac și la necesitatea unui par-

teneriat economic, concept al cărui aplicabilitate trebuia să depășească limitele continentului european și să se extindă treptat la scara planetară. Desigur, „Parteneriatul pentru Prosperitate” este un concept care trebuie dezvoltat și realizat, cu mari șanse de a se impune în viitor.

Realizarea programului presupune anumite cheltuieli, de aceea participarea Republicii Moldova în anul 1995 a fost limitată, din considerente de ordin financiar, la doar trei activități:

- aplicațiile „Strong Resolv-95” și „Cooperative Nagget-95” respectiv de la 26–27 februarie 1995 în Norvegia și din august 1995 în S.U.A., unde a fost invitat Ministrul Apărării al Republicii Moldova general de divizie P. Creangă;

- întrunirea Comitetului Militar al NATO de la 26 aprilie 1995 la Bruxelles, Belgia, la care a participat șeful Marelui Stat Major al Armatei Naționale, colonel P. Chirău;

- aplicațiile militare „Cooperative Bearc-95” din 23–27 octombrie 1995 din orașul britanic Lineham, la care au fost invitați diferiți specialiști din Armata Națională a Republicii Moldova [19].

În cadrul vizitei sale la Varșovia (iunie 1994) Președintele S.U.A. Bill Clinton a înaintat propunerea de alocare a unui ajutor financiar pentru țările partenere în scopul susținerii participării acestora la „Parteneriatul pentru Pace” (inițiativa de la Varșovia). Conform acestei inițiative, Republica Moldova a beneficiat în 1996 de circa 1 mln. dolari USD. Datorită acestui fapt, participarea țării noastre la realizarea programului de Parteneriat în 1996 a cunoscut un salt calitativ. Armata Națională a participat la 63 de activități în cadrul acestui program (seminare, cursuri și aplicații) [20].

Militarii moldoveni au participat la 15 aplicații militare în cadrul exercițiilor de menținere a păcii. La desfășurarea exercițiilor „Peace Shield” (Ucraina), „Cooperative

Determination” (Bulgaria), „Cooperative Osprey” (S.U.A.), „Cooperative Best Effort” (Cehia) au participat subunități de infanterie motorizată, la aplicațiile „Cooperative key” (România) au luat parte trei aparate de zbor (un avion AN-72 și două elicoptere MI-8) conduse de piloți moldoveni [21].

La aplicațiile menționate au participat 163 de militari ai Armatei Naționale, inclusiv 47 de ofițeri și 116 plutonieri și ostași [22].

În anul 1997, cu suportul financiar al guvernului S.U.A., reprezentanții Armatei Naționale au participat la 86 de activități în cadrul Programului, inclusiv la aplicațiile „Cooperative Nagget” (S.U.A.), „Cooperative Best Effort” (Letonia), „Cooperative Neighbour” (Ucraina) – cu subunitățile de infanterie, iar la aplicațiile „Cooperative Key” (Slovacia) – cu trei aparate de zbor.

În acest context nu poate fi trecut cu vederea și faptul, că pentru prima dată la Chișinău, în ianuarie 1997, a avut loc o activitate militară de talie internațională din cadrul „Parteneriatului pentru Pace” – atelierul de lucru al exercițiului „Cooperative Determination-97”, la care au participat circa 40 de reprezentanți din 12 țări NATO și partenere [23]. Organizatorul atelierului, Comandamentul forțelor aliate terestre din Europa de Sud au apreciat nivelul înalt de organizare și desfășurare a activității și și-au exprimat speranța că țara noastră va continua și în viitor să contribuie în acest mod la realizarea Programului „Parteneriat pentru Pace”. Cooperarea în cadrul Programului a continuat și în anii următori. Analizând ultimele activități organizate de către Cartierul General al N.A.T.O., precum și de comandamente ale alianței, putem observa că în ultimul timp în cadrul acestor aplicații se atrage o mai mare atenție conceptului „calitatea contra cantității”, ceea ce înseamnă concentrarea eforturilor asupra obținerii unor rezultate vizibile și ridicarea eficacității participării militarilor la aplicațiile din cadrul acestui program.

Vorbind despre îndeplinirea de către Moldova a obligațiilor asumate în cadrul Programului Individual de Parteneriat, menționăm că este foarte bine venită încadrarea republicii în Procesul de Planificare și Revizuire, care a fost lansat în cadrul Programului încă în anul 1994. Scopul acestui proces este furnizarea unui instrument important pentru sporirea interoperabilității între parteneri și state membre ale NATO în domeniul menținerii păcii, misiunilor umanitare și al operațiilor de căutare și salvare. Acest proces contribuie, de asemenea, la transparență în planificarea apărării. El este bazat pe un ciclu de planificare biannual, destinat să promoveze și să sporească transparența în rândul aliaților și partenerilor. Primul ciclu al acestui proces, la care au participat 14 state partenere s-a încheiat în anul 1997. La ciclul 2 al acestui proces (1997–1999) au participat 18 state, inclusiv și Republica Moldova (cu începerea din mai 1997) [24].

În luna aprilie 1997 delegația Ministerului Apărării a participat la întreprinderea cu experții NATO în scopul discutării aspectelor participării Armatei Naționale la procesul de Revizuire și Planificare a Parteneriatului. În cadrul discuțiilor au fost determinate propunerile Republicii Moldova privind obiectivele pentru ciclul al 2-lea al acestui proces. În luna mai aceste propuneri au fost aprobate de Comitetul Director Politic al NATO Participarea la Procesul de Planificare și Revizuire va permite Armatei Naționale a Republicii Moldova atingerea nivelurilor necesare forțelor de menținere a păcii.

Pregătirea unei subunități de menținere a păcii este una din obligațiunile Republicii Moldova conform Programului Individual de Parteneriat. Pe parcursul ultimilor ani în acest domeniu s-a făcut destul de puțin, activitățile limitându-se practic la participarea unor ofițeri la cursuri internaționale în cadrul Parteneriatului. Totodată, au fost

duse unele tratative cu România și Ucraina la nivelul miniștrilor apărării și al șefilor statelor-majore generale privind formarea unităților bilaterale de menținere a păcii. Lipsa unui concept integrat, cât și a resurselor financiare pentru pregătirea acestor unități este cauza principală, în opinia mea, care nu permite realizarea obligațiilor Republicii Moldova.

Astfel, vom concluziona că relațiile bilaterale de cooperare între Armata Națională și NATO, prin intermediul programului „Parteneriatul pentru Pace”, contribuie în mare măsură la consolidarea relațiilor țării noastre cu organizațiile internaționale.

Concomitent cu aceste acțiuni de amploare, încă în ianuarie 1991 Republica Moldova aderă la tratatul FACE, iar în iulie 1992 – la Documentul de la Viena ș.a. Aceste documente presupun diferite obligațiuni, care încep cu un schimb de notificări și se termină cu un schimb de inspecții și vizite pentru verificarea datelor și controlul armamentului aflat în dotarea Forțelor Armate ale statelor semnatare. Trebuie de menționat că activitatea în acest domeniu a început cu reuniunea de la Tașkent din mai 1992, în cadrul căreia statele-membre ale C.S.I. au semnat Acordul cu privire la principiile și modul de îndeplinire a Tratatului FACE [25].

Prima inspecție, conform prevederilor Tratatului FACE, în Forțele Armate ale Republicii Moldova a fost efectuată de către o delegație a Turciei în august 1992, după care până la sfârșitul anului au mai urmat încă două inspecții. În anii 1993–1995 echipe străine au inspectat obiectivele de verificare ale armatei noastre de patru ori, în conformitate cu Tratatul F.A.C.E., efectuând trei inspecții și patru vizite de evaluare conform Documentului de la Viena.

De asemenea, a fost întreprinsă o încercare a unei echipe de inspecție din S.U.A. de a efectua o inspecție a trupelor Federației Ruse temporar staționate în Repu-

blica Moldova, în conformitate cu tratatul FACE. Dar această inspecție a fost amânată de partea americană din cauza neadmiterii de către autoritățile locale transnistrene a trecerii și însoțirii echipei de inspecție pe teritoriul Transnistriei.

În cadrul controlului armamentului necontabilizat conform tratatului FACE și cu mandatul Grupului Consiliului Comun de la Viena, un grup de inspectori din Marea Britanie a efectuat o vizită în Moldova pentru cercetarea posibilității efectuării unei inspecții multinaționale în „forțele armate” ale Transnistriei, în scopul controlului armamentului aflat în mâinile formațiunilor militare transnistrene.

În cadrul activității de control asupra armamentului și dezarmării s-au efectuat schimburi de inspecții de instrucție cu centrele de verificare din S.U.A., Marea Britanie și Germania.

De asemenea, militarii moldoveni au participat la diferite seminare și întâlniri desfășurate sub egida Comitetului de Verificare și Coordonare al NATO

Dinamica evaluării contactelor militare pentru perioada anilor 1992–1999 poate fi urmărită și prin prisma participării ofițerilor Armatei Naționale la diferite activități peste hotarele republicii. Și anume, în anul 1992 s-au efectuat patru vizite peste hotarele republicii, în 1993 – 20, în 1994 – de asemenea 20, iar în 1995 militarii moldoveni au efectuat peste 60 de vizite în afara hotarelor țării [26]. În ultimii ani numărul lor a crescut considerabil.

Toate acestea permit statului nostru să obțină un nivel înalt de încredere și sinceritate în domeniul militar din partea țărilor vecine și din regiune.

Aceste evenimente deosebite, ce au culminat îndeosebi către anul 1997, cât și schimbările petrecute în țară și peste hotarele ei au marcat începutul unei noi ere în dezvoltarea instituției militare a Republicii Moldova. Democratizarea societății face

conducerea militară să devină conștientă că e necesar un proces de reforme ample, racordând pregătirea de luptă la cerințele statului în noile condiții internaționale. Adoptarea doctrinei militare face posibilă o nouă concepție despre armată și propune limitarea activității militare exclusiv la misiunea fundamentală, prevăzută de Constituție, de Legea „Cu privire la apărare”, Legea „Cu privire la Forțele Armate” – asigurarea suveranității, independenței, integrității teritoriale a Republicii, apărarea intereselor statului, asigurarea unei vieți pașnice poporului și prevenirea războaielor și conflictelor armate prin mijloacele de drept internațional.

De asemenea vom concluziona că pentru realizarea acestor scopuri se proceda la stabilirea de relații bilaterale de colaborare a Armatei Naționale cu forțele armate ale altor state. Astfel, pe parcursul anilor 1992–1997 au fost stabilite relații bilaterale cu România, Belarus, Ucraina, S.U.A., Marea Britanie, Grecia, Germania ș.a.

O deosebită importanță pentru Moldova au relațiile cu blocul NATO și statele membre ale programului „Parteneriatul pentru Pace”. Aderarea, în martie 1994, a Republicii Moldova la acest program a însemnat începutul unei noi perioade în activitatea externă a Armatei Naționale. În calitate de membru al Programului „Parteneriat pentru Pace” militarii Armatei Naționale participă la un șir de aplicații internaționale, fiind apreciați la un nivel înalt de către experții militari străini.

Tot cu ajutorul organismelor internaționale se încearcă de a se ține sub control arsenalul militar al fostei armate sovietice, dislocat în raioanele din partea stângă a republicii.

Viitorul Forțelor Armate ale Republicii Moldova trebuie văzut într-o armată modernă, formată din cadre de profesioniști, dotată cu tipuri moderne de armament, având rezerviști bine instruiți. Serviciul în

Armata Națională trebuie să fie un lucru de onoare, de prestigiu, iar armata să se bucure de autoritate și sprijin în societate.

Forțele Armate trebuie să privească cu încredere în viitor, ca poporul să aibă ori-când încredere în armata sa, bazată spiritu-al pe tezaurul trecutului glorios al înaintași-lor noștri și dotată cu cele necesare obținute prin sudoarea frunții poporului pe care-l servește.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. *Arhiva Președintelui Republicii Moldova* (în continuare – AP RM), Hotărârea nr. 368-XII din 8 februarie 1995.
2. *Arhiva Ministerului Apărării Republicii Moldova* (în continuare – AMA RM), dosarul nr. 1, f. 209.
3. *Ibidem*.
4. *Sfatul Țării*, nr. 150 din 27 august 1992.
5. *Moldova Suverană*, nr. 125 din 21 octombrie 1994.
6. *Sfatul Țării*, nr. 206 din 4 decembrie 1992.
7. *Arhiva Guvernului Republicii Moldova*

(în continuare – AG RM), dosarul nr. 4, f. 211.

8. *AG RM*, Hotărârea nr. 487 din 17 iulie 1992.
9. *Sfatul Țării*, nr. 20 din 30 ianuarie 1992.
10. Creangă P., *Я хочу рассказать*. – Chișinău, 1998. – P. 216.
11. *Ibidem*, p. 218.
12. *Moldova Suverană*, nr. 42 din 27 februarie 1997.
13. *Ibidem*, nr. 51 din 16 martie 1994.
14. *Ibidem*.
15. *Oastea Moldovei*, nr. 30. din 14 septembrie 1994.
16. *Ibidem*, nr. 3 din 25 ianuarie 1995.
17. *Ibidem*.
18. *Ibidem*.
19. *AMA RM*, dosarul nr. 17, f. 96.
20. *Ibidem*.
21. *Ibidem*, f. 98.
22. *Ibidem*.
23. *Oastea Moldovei*, nr. 4 din 2 februarie 1997.
24. *AMA RM*, dosarul nr. 17, f. 107.
25. *Ibidem*.
26. *Sfatul Țării*, nr. 95 din 23 mai 1992.

КОГНИТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ПЕРЕВОДУ ИНОЯЗЫЧНОГО ТЕКСТА СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ ОБЩЕНИЯ

COGNITIVE-ACTIVITY BASES CONCERNING THE INTERPRETATION AND FOREIGN TEXT TRANSLATION TRAINING PROCESS IN SOCIOCULTURAL SPHERE OF COMMUNICATION

Наталья УШАКОВА¹

REZUMAT

L'article est consacré au problème de la description des compétences professionnelles des futurs traducteurs, plus précisément à la formation du système cognitif de l'interprétation des textes littéraires; à l'élaboration méthodique des moyens de l'enseignement des étudiants étrangers-philologues de traduire des tropes. L'auteur analyse le rôle de la lecture dans la formation des traducteurs. Une place à part est donnée à l'étude de la reconstruction conceptuelle, ainsi qu'à la réduction interprétative du texte littéraire. Les composantes linguistiques, interprétatives et littéraires du travail des traducteurs sont considérées en termes de formation des étudiants étrangers. Le modèle de l'enseignement est présenté en se servant de l'exemple de la métaphore.

Mots-clés: *compétences professionnelles de traducteurs, système cognitif, le modèle de l'enseignement, les compétences d'interprétation, des tropes.*

ABSTRACT

The article is dedicated to the problem of description of professional skills of future translators, specifically to forming of cognitive system of interpretation of literary texts; elaboration of methodical ways of teaching foreign students-philologists to translate tropes. The author analyses the role of reading in the training of translators. An important role is given to the conceptual reconstruction as well as the interpretative reduction of the literary text. Linguistic, interpretative and literary components of the work of translators are considered in terms of training of foreign students. The model of teaching is presented on the sample of metaphor.

Key words: professional skills of translators, cognitive system, model of teaching, skills of interpretation, tropes.

История методики обучения будущих переводчиков тесно связана с проблемой комплексного описания модели профессиональной личности переводчика и создания списка соответствующих когнитивно-деятельностных требований. Наше исследование данной проблемы привело нас к выводу о необходимости выявления и обоснования

основных параметров профессиональной переводческой компетентности. Актуальность данной тематики обусловлена возросшими требованиями к формированию личностных и профессиональных качеств учащихся, будущих переводчиков.

Профессиональная компетентность переводчика является сложным методи-

¹ **Наталья Ушакова**, доктор хабилитат педагогических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина.

ческим конструктом, который состоит не только из набора лингвистических, культурологических, литературоведческих и других знаний, но и из перечня умений и навыков по их применению для адекватной интерпретации исходного текста средствами языка перевода. Современный характер преподавания дисциплин лингвистического цикла характеризуется расширением и углублением коммуникативно-деятельностной парадигмы за счет когнитивно-семантических аспектов речевой деятельности. Цель своего исследования мы видим в выявлении когнитивных и деятельностных параметров переводческой компетентности при обращении к текстам социокультурной сферы общения, в частности, художественным.

В методике преподавания иностранных языков существует понятие профиограммы преподавателя [2]. Профиограмма – перечень требований к глубине знаний и устойчивости владения основами деятельности. Нас же интересует профиограмма переводчика художественных текстов социокультурной сферы общения, ее когнитивно-деятельностные аспекты.

При работе с иностранцами в реальном учебном процессе ситуация осложняется тем, что студенты (китайцы) осуществляют перевод с одного иностранного языка (например, английского) на другой иностранный (русский). Или же им приходится выполнять обратный перевод: с русского языка на родной язык студента, а затем снова на русский. К сожалению, преподаватель-русист может проконтролировать только такой перевод.

Перевод является таким видом речевой деятельности, цель которого – передача сообщения в случаях, когда коды источника и получателя информации не совпадают.

Перевод представляет собой беспре-

рывный акт преодоления трудностей всех уровней языка и речи, что требует умений выбирать инвариант, который максимально отвечает речевой ситуации, прагматике текста.

Художественный текст – особое явление, его лингвистические, литературоведческие, культурологические и другие характеристики давно привлекают внимание исследователей. И можно сказать, что в данной области накоплен огромный опыт, который освещен, в частности, в работах В.В. Виноградова, Г.О. Винокура, Л.А. Новикова, Е.М. Верещагина, В.Г. Костомарова, С.К. Милославской, Н.В. Кулибиной. Мы не будем сосредоточиваться на характеристиках этого типа текста, об этом уже написано достаточно фундаментальных работ. Для достижения целей нашего исследования следует обратить внимание на одно обстоятельство: синтез лингвистического, литературоведческого, лингвострановедческого подходов к художественному тексту дает основания для его интерпретации, понимания на наиболее глубоком уровне, для усвоения идейно-эстетической и эмоциональной информации. Последнее делает возможным отражение авторского видения действительности. Но правильно понять текст еще не означает правильно перевести его.

Содружеством наук, которые занимаются изучением художественного текста, достаточно разработаны лишь первая и вторая составляющие цепочки «чтение – понимание – перевод». Что касается описания деятельности перевода, здесь еще остается множество методических лакун.

И.А. Зимняя выделяет три главные фазы перевода: а) понимание и осмысление первичного речевого произведения, когда осуществляется анализ языкового материала, ситуации, единиц перевода; 2) осмысление инвариантов

перевода для выбора контекстуального соответствия; 3) внешняя реализация текста перевода [1].

В ситуации обращения к художественному произведению первая фаза – это чтение первичного текста. Проблеме обучения чтению на иностранном языке, психологической характеристике этого вида речевой деятельности посвящены работы И.А. Зимней, С.К. Фоломкиной, Е.И. Пассова, З.И. Клычниковой. Опираясь на работы исследователей, мы выделяем основные составляющие читательской компетентности, а также умения, которые являются элементами этих составляющих [5]. Попробуем экстраполировать читательские умения на процесс адекватной интерпретации текста при переводе.

Первая составляющая – *лингвистическая* – предполагает наличие следующих умений:

– Умения зрелого читателя:

1. Умения выделять в тексте слова, словосочетания, предложения.

2. Умения синтезировать их иерархию на основе грамматических и синтаксических связей.

3. Умения догадаться о значении незнакомых слов по словообразовательным компонентам, контексту, связи с родным и другими языками.

4. Умения определять прямое и переносное значение слов в контексте, их оценочный и эмоциональный характер.

5. Умения определять единицы лингвострановедческого характера.

6. Умения предвидеть структуру сложных фраз, определять характер связи между предложениями и частями сложных предложений.

Умения переводчика:

1. Умения найти эквиваленты единиц названных уровней.

2. Умения отобразить иерархию элементов средствами языка перевода.

3. Умения сохранить функционально

важные словообразовательные характеристики средствами языка перевода, воссоздать контекст.

4. Умения использовать переносные значения слов языка перевода для передачи смысла текста, использовать слова, несущие эмоциональную и оценочную нагрузку.

5. Умения адекватно переводить / толковать единицы лингвострановедческого характера.

6. Умения отображать средствами языка перевода структуру фраз и характер связи между предложениями.

Важной характеристикой читательской и переводческой компетентности является самостоятельность в реализации названных умений, которая должна стать результатом обучения этому виду деятельности.

Вторая составляющая – *интерпретационная* – также предполагает наличие определенного деятельностного набора.

Умения зрелого читателя:

1. Умения вывести суждение (сделать выводы на основе фактов текста).

2. Умения соотносить, оценивать факты, характер реализации авторской идеи.

3. Умения выделять и оценивать прагматическую и эмоциональную информацию.

Умения переводчика:

1. Умения подать факты текста таким образом, чтобы подвести читателя перевода к аналогичному суждению.

2. Умения обеспечить адекватный (эксплицитный и имплицитный) характер реализации авторской идеи.

3. Умения передать прагматическую и эмоциональную информацию, осуществлять прагматическую и эмоциональную адаптацию, вносить изменения, учитывающие социокультурные, психологические расхождения между читателем оригинала и читателем перевода.

Третья составляющая – *литературо-*

ведческая – представлена следующими компонентами:

Умения зрелого читателя:

1. Владение информацией о литературных методах, стилях и т.д.

2. Понимание средств создания литературных образов, тропов.

Умения переводчика:

1. Владение информацией о литературных методах, стилях и т.д.

2. Понимание средств создания литературных образов, тропов.

2. Адекватное отображение средствами языка перевода средств создания литературных образов, тропов.

Как видим, последний компонент литературоведческой составляющей компетентности читателя и переводчика неразрывно связан с ее лингвистической составляющей, что еще раз подтверждает, что интерпретация при чтении и переводе – единый процесс, и составляющие компетентности выделяются лишь из методических соображений.

Обсуждаемая проблема находится в русле научного направления, которое анализирует проявления представлений о мире в лингвистических семиотических структурах. В процессе создания перевода осуществляется концептуальная реконструкция текста. Концептуальная реконструкция при переводе идет в направлении, противоположном тому, которое наблюдается при чтении на иностранном языке.

Разница картин мира, носителями которых являются автор текста и читатель перевода, нивелируется переводчиком с помощью переводческой редуции. Такая редуция осуществляется на основе трех взаимосвязанных принципов: – принципа баланса (учитывается набор аспектов понимания, который воссоздается в переводе); – принципа дополненности (наряду с моделями, в которых редуцируется текст, а главное

внимание уделяется наиболее полному учету аспектов понимания, возможны и варианты перевода, когда учитываются лишь некоторые аспекты понимания (толкования), а текст дается в неизменном виде); – принципа парадигматичности (для каждого текста можно выбрать такой тип реконструкции (перевода), который в наименьшей степени искажает, редуцирует и максимально реализует художественный потенциал данного текста. Иными словами, реконструкция может быть «строгой» и «нестрогой», в первом случае переводчик ограничивается структурами семиотического объекта, а также знаниями, на которые в данном тексте есть ссылки. При «нестрогой» реконструкции используется внешняя по отношению к семиотическому объекту информация.

Процесс перевода – это моделирование картины мира, отраженной в первичном тексте. Как отмечает Е.А. Селиванова, проблема воссоздания концептуальной модели требует обращения к психоментальной природе информационной структуры и выявления работы всех подсистем сознания в ходе ее языковой фиксации. Исследователем предложен ментально-психокинетический комплекс, который подчеркивает множественность и взаимосвязь познавательных психических функций сознания [3].

Другие авторы (А.Д. Швейцер, Е.Г. Эткинд) подчеркивают, что только филологический анализ переводимого текста не дает нужных результатов, адекватная его интерпретация требует выхода в эстетику и психологию. Кроме того, определение механизма процесса перевода предусматривает выявление логики переводческих решений. А они базируются на особенностях построения исходного текста. Понимание не только значения, но и того, какими средствами оно формируется, является началом эф-

фективного и адекватного перевода.

Художественный текст характеризуется разнообразием языковых конструкций, которые особенностями своего построения способствуют созданию того, что мы и называем «художественностью».

Наиболее распространенными среди таких конструкций являются такие тропы, как метафора, метонимия и гиперболы. Мы считаем, что эти элементы художественного текста играют огромную роль не только в создании эмоционального и прагматического контекста произведения, но и принимают участие в формировании такого макроконцепта, как национальная картина мира.

Существующий в сознании индивида социальный, культурный, лингвистический опыт накладывает отпечаток на понимание фигур речи художественного текста.

Чтобы максимально нивелировать погрешности понимания и перевода текста, содержащего такие феномены, необходимо начинать с выяснения и разъяснения их логической структуры.

Важно то, что в метафоре «заключено имплицитное противопоставление обыденного видения мира, соответствующего классифицирующим таксономическим предикатам, необычному, вскрывающему индивидуальную сущность предмета. Метафора отвергает принадлежность предмета к тому классу, в который он на самом деле входит, и утверждает включенность его в категорию, к которой он не может быть отнесен на рациональном основании» [4].

Метафора – это не столько сокращенное сравнение, сколько сокращенное противопоставление. Иностранцу сложно ее понять, так как элемент, содержащий противопоставление, только имеется в виду, домысливается. Чтобы

его эксплицировать, нужны определенные усилия.

При переводе необходимо тонкое чувство языка – возможна ли метафора – соответствие метафоры в оригинале с использованием того же образа. Это языковое чутье можно сформировать, если углубиться в лингвистическую, логическую структуру и социокультурные характеристики метафоры.

Основные черты метафоры: слияние в ней образа и смысла, контраст с обычной таксономией объектов, категориальные сдвиги, актуализация случайных ассоциативных связей, невозможность буквального перевода, возможность разных интерпретаций, отсутствие или необязательность мотивации, апелляция к воображению, а не знанию.

Переходным этапом к пониманию метафоры служит образное сравнение, в котором, в отличие от метафоры, логическая связь сохраняется путем использования слов-помощников *подобный, похожий*. Логическое пояснение типа «можно сказать, что это не А, а Б», может быть использовано для разработки методической системы для развития навыков и умений распознавать метафору и другие тропы в тексте и переводить их в соответствии с той же логикой. Это можно осуществлять с помощью так называемых метапроцедур, когнитивных операций, из которых составляются все мыслительные действия. Это операции анализа, синтеза, аналогии, сопоставления и противопоставления [5].

Две основные характеристики метафоры – семантическая (можно сказать, что не А, а Б) и формальная (полный или частичный эллипсис этой формулы в поверхностной структуре).

Использование этой схемы в системе заданий в процессе обучения переводу позволяет достичь адекватного отобра-

жения эмоциональной и прагматической информации текста, что и является основной целью перевода.

Лингвистическая и семантическая характеристика элементов метафоры варьируется в зависимости от национальной принадлежности переводчика. Такие концепты, как «красота», «ум», «любовь» переводятся носителями разных языков по-разному. В обратном под-

строчном переводе иногда появляются интересные и неожиданные решения.

Первые шаги в методическом описании когнитивно-деятельностных основ переводческой компетентности позволяют наметить направления дальнейшей разработки проблем обучения иностранных студентов интерпретации и переводу текстов социокультурной сферы общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зимняя И. А., *Психология перевода*, In Зимняя И.А., Ермолович В.И. Москва, МГППИЯ, 1981.
2. Молчановский В. В., *К вопросу о содержании и структуре профессиограммы преподавателя русского языка как иностранного*, In Русский язык за рубежом, 1990. № 1.
3. Селиванова Е. А., *Исследовательские возможности ментально-психонетического комплекса*, In Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, № 635. Харків: Константа, 2004.
4. *Теория метафоры*, In Общ. ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. Москва, Прогресс, 1990.
5. Ушакова Н. И., *Формирование приемов умственной деятельности при обучении смысловому восприятию иностранного текста*, In Русская филология. Украинский вестник. Республиканский научно-методический журнал. – Харьков, 1998. № 3–4.

MACHIAVELLI VERSUS MACHIAVELISM: PSIHOLOGIE, ETICĂ, POLITICĂ

MACHIAVELLI VERSUS MACHIAVELLIANISM: PSYCHOLOGY, ETHICS, POLITICS

Liudmila ANȚIBOR¹

REZUMAT

În articol se examinează aspectele de bază ale concepției lui Nicolo Machiavelli, remarcabil gânditor din epoca Renașterii care a abordat problema rolului personalității guvernatorului. Reieșind din realitățile existente pe timpurile sale în Italia feudală fărâmițată teritorial, el considera că un principe puternic, fie și lipsit de remușcări, este mai bun în fruntea unei țări unificate, decât niște guvernatori dezmembrați separați și rivali.

Din perspectiva istorică, Machiavelli este prezentat ca un cinic rafinat, care consideră că la baza comportamentului politic stau avantajul (interesul) și forța, precum și că în politică trebuie să te bazezi pe forță, dar nu pe moralitate, care poate fi ignorată în cazul când există un scop nobil.

Trebuie, totuși, de menționat că Machiavelli nu a fost primul care a vorbit despre faptul că contradicțiile sociale constituie unul dintre elementele de bază ale vieții societății. Până la dânsul, asupra acestui fapt au indicat Platon și Aristotel, însă Machiavelli a fost primul după gânditorii Antichității care a încercat să facă o conexiune între procesele ce au loc în societate cu cele din sistemul politic.

Cuvinte cheie: Machiaveli, machiavelism, ordine mondială, scop, mijloace, stat, religie, morală.

ABSTRACT

This article describes the main aspects of the worldview of Niccolo Machiavelli – one of the biggest thinkers of the Renaissance. Machiavelli - one of the few figures of the Renaissance, who in his writings raised the question about the role of the leader's personality. He believed, basing on the realities of his day Italy, which suffered from feudal fragmentation, that it is better to have strong prince at the head of the unified sovereign country, even if he has no of remorse; than competing specific rulers.

Historically Machiavelli is shown as a keen cynic, who believed that the basis of political behavior is profit or power, and that policy should be based on force, not on the morality, which can be neglected for a good purpose.

However, it should be noted, that Machiavelli wasn't the first who spoke about the social contradictions as one of the main element of society. Before him, it was indicated by Plato and Aristotle, but he was the first of European non-ancient thinkers who attempted to link the processes taking place both in the society and its political system.

Key-words: world order, goal, way, state, religion, moral.

¹Liudmila Anțibor, doctor în psihologie, Universitatea de Stat a Moldovei.

Personalitatea lui Machiavelli a cunoscut, pe parcursul secolelor, multiple aprecieri divergente din partea savanților și politicienilor, principala fiind legată de concluzia de bază, formulată în cadrul percepției teoriei sale, care se rezumă la sloganul „scopul scuză mijloacele”. Această expresie proverbială a umbrit întreaga esență a învățaturii lui Machiavelli și i-a atribuit personalității gânditorului lui un aspect contradictoriu. Fiind comentat și dezmembrat în numeroase „citate” și interpolări extrem de diferite, această personalitate a fost identificată cu chipul unui om viclean și răutăcios care, în goana după putere, în vederea atingerii scopului său, nu se eschivează nici de la un mijloc/ metodă de influență asupra supușilor și adversarilor săi. Care este, totuși, scopul denaturării esenței învățaturii marelui florentin despre politică? Ipoteza pe care o avansăm este că nu Machiavelli urmărirea să țină cât mai mult poporul în neștiință, deoarece în asemenea stare el poate fi mai ușor condus, ci cei care sunt obsedați de putere.

Au trecut deja 500 de ani de când a fost scrisă memorabila carte alui Machiavelli „Principele” (1513), dar până în prezent ea stârnește polemici serioase și meditații ale filozofilor, savanților și politicienilor. Curajul concluziilor logice ale autorului nu numai că i-a scandalizat pe contemporani, dar în decurs de mai multe secole continuă să-i provoace la discuții pe politicieni și pe moralisti. Machiavelli și „răul” rămân a fi în continuare sinonime. Însă Machiavelli, ca personalitate, nu a fost un ticălos, iar filozofia lui politică avea tangență cu răul doar prin faptul că era doar extrem de realistă.

Teoria și filozofia guvernării statului, lansată de Machiavelli, a fost inițial concepută ca științifică, iar aceasta înseamnă că în ea nu era loc pentru sentimente și compasiune. Probabil, anume de aceea comentarii de mai târziu au evidențiat și formulat aparte teza despre „separarea politicii de morală”, deși Machiavelli nu vorbește nică-

ieri despre aceasta. Scopul urmărit de Machiavelli nu era condiționat de tendința de a clasifica evenimentele și faptele istorice din punctul de vedere al estimării morale a acțiunilor înlăptuite de personalități. Dacă ar fi să pornim de la clasificarea contemporană a tipurilor de comportament moral, propusă de R.M. Aidinean [1], atunci oricare dintre actele de comportament menționate de Machiavelli poate fi atribuit unui sau altui tip de acțiune morală: egoistă, egopragmatică, alterneutră, egoalterpragmatică, alterpragmatică, altruistă și nechibzuită.

„Principele”, reputata lucrare, care l-a imortalizat pe Machiavelli, este adresată guvernatorilor și relatează despre faptul cum trebuie condus un stat. După cum afirmă Machiavelli, principala sarcină a unui conducător de stat este de a menține puterea în mâinile sale și de a conduce statul cu folos maxim pentru sine. În continuare, el explică cum trebuie de procedat, folosind exemple istorice din viață, evitând manifestări de sentimentalitate în expunerea faptelor, conformându-se formulei „Nici un fel de manifestare a blândeții firii”.

Începând cu anul 1877, când apare un nou studiu al lui Lucio Villari „Machiavellie il suo tempo”, și până în zilele noastre, se expun presupuneri că este posibil a înțelege sursele și esența teoriei politice a lui Machiavelli doar dacă o vom racorda la perioada de timp în care a trăit și a creat marele gânditor. După cum menționa Machiavelli, „Oamenii înțelepți afirmă foarte corect și nu fără rost, că cel care dorește să prezică viitorul trebuie să se adreseze trecutului, fiindcă toate evenimentele din lume, în orice timp, pot fi comparate cu evenimentele asemănătoare din antichitate” [7, p. 454].

Filozofia politică a lui Machiavelli reflectă doar indirect viața și mediul său [14]. A fost scos în evidență meritul principal al gânditorului italian, care constă în faptul că teoria sa este fundamentată nu doar pe evenimente al căror martor a fost el însuși,

dar și pe faptul că le compara cu fapte istorice [7, p. 57]. Deci el a contribuit la crearea unei noi metodologii de cercetare, bazată pe analiza motivației psihologice comportamentului real a personalității, care constituie fundamentul pentru studierea omului ca entitate social-psihologică a analizei procesului cultural-istoric.

În „Principele”, Machiavelli dezvăluie cititorului tabloul vieții culturale a Italiei din epoca Renașterii. Este cunoscut faptul că mai mulți ani la rând el a participat activ în viața politică a Italiei. Expunând biografia lui Machiavelli în contextul istoric al timpului său, cercetătorii [3], [8], [13] se străduie să demonstreze 3s-au format treptat concepțiile sale politice sub influența evenimentelor prin care a trecut și a impresiilor pe care le-a trăit în perioada îndelungatei sale cariere.

Analiza lucrărilor secretarului florentin identifică, în primul rând, faptul că doctrina lui politică este nu altceva decât căutarea unui răspuns la întrebarea: cum trebuie condus un stat, pentru ca acesta să nu sufere de acele maladii, cu care era infectată Florența din acele timpuri. Pe gânditor îl preocupau întrebări principiale, cum ar fi scopul educativ al statului sau condițiile chemate să favorizeze dezvoltarea virtuții civice, a moralei și a moralității.

În opinia lui Machiavelli, Universul nu reprezintă o ordine armonioasă, creată de către Dumnezeu iubitor, dar un haos al forțelor ostile omului – cea mai fragilă creatură dintre toate cele care trăiesc pe pământ. Natura a înarmat toate animalele cu mijloace de luptă și numai omul se naște neputincios [5, VIII, cânt. 40–41]. El depășește alte creaturi doar prin dorințele sale exorbitante, iar pasiunile și voluptatea nu-l lasă în pace și îl gonesc în locurile urâte și rău famate [5, cânt. 20, 31]. Natura a perfecționat abilitățile umane, l-a înzestrat pe om cu flexibilitate și cu harul vorbirii, dar tot ea a turnat în om otrava vanității și

lăcomiei [5, cânt. 44]. Abilitățile sofisticate ale omului sunt cauza suferințelor lui, bogăția omului este cauza sărăciei și neputinței sale [5, cânt. 39]. Omul are o trăsătură comună cu toate animalele – *simțul autoconservării*, care îl impune să lupte cu natura și, cu cât este mai neputincios omul, cu cât mai neînfrânate sunt pasiunile lui, cu atât mai disperată este lupta sa pentru existență.

Conștientizând neputința sa în lupta cu natura, Machiavelli explică cum omul a încercat să caute o alianță cu semenii săi. Trăind inițial izolat, oamenii au început să se apropie, pentru a respinge cu forțe unite inamicii comuni. Astfel, în opinia lui Machiavelli a apărut statul [6, 102–108]. Descoperind în conviețuire un mijloc de a respinge adversarii, omul s-a întors spre lupta cu sine însuși, cu pasiunile sale. Până când oamenii trăiau izolat nimic nu-i putea obliga să-și înfrângă pasiunile. Dar, unindu-se într-un stat, oamenii au înțeles că aceste pasiuni sunt dușmanii oricărei conviețuiri și că pacea internă poate fi asigurată numai atunci când oamenii se vor dezice de aspirațiile lor egoiste și, în interesul conviețuirii pașnice, își vor calma pasiunile. Din această luptă a oamenilor cu pasiunile lor au luat naștere *moralitatea* [6, 102–108], *religia* [6, p.131–137] și *statul*, explică Machiavelli. Gânditorul consideră că oamenii nu sunt mulțumiți de averea dobândită, lăcomia lor este nesățioasă, ei caută să-și extindă hotarele. Statele ocupă teritorii străine, aceasta devenind cauza declinului lor ulterior [6, par. 10–14]. Un alt tip de războaie apar în urma unei conviețuiri confortabile care dă naștere trândăviei, satisfacției și liniștii, acestea fiind sursa viciilor. Însă liniștea, pe care și-au obținut-o oameni, instituind religia și moralitatea, este cauza unui nou rău care distruge statul. Astfel, răul dă naștere binelui, iar binele – răului, unul fiind cauza celuilalt [5, cânt. 32–34].

Machiavelli consideră că nu numai oamenii distrug ceea ce ei făuresc, o forță supremă care intervine este *forța destinului*. Soarta, după Machiavelli, nu este o forță imanentă universului și cu legi neschimbate, nu este nici o fatalitate căreia i s-ar supune orbește oamenii. Soarta, după cum înțelege Machiavelli, este o forță elementară care determină viața oamenilor, independent de voința lor liberă în epocile cataclismelor generale. Astfel, soarta nu este un factor care ar fi în permanență inerent evenimentelor globale, ea doar dereglează uneori mersul firesc al evenimentelor.

Astfel, Machiavelli „impune” *omul să joace rolul unei unelte a destinului*, unui executor al predestinațiilor sale. Când soarta vrea să producă o oarecare transformare importantă, ea promovează, în opinia gânditorului, personalități proeminente, înzestrate cu intelect și curaj, apte să realizeze această transformare.

Totodată, omul poate și trebuie să lupte cu soarta. Machiavelli compară acțiunea destinului cu un fluviu care, pe neașteptate, s-a revărsat. Așa cum cu ajutorul digurilor și canalelor se poate evita revărsarea fluviului, la fel și soarta își manifestă puterea sa doar acolo, unde nu există o forță care este în stare să-i opună rezistență [7, p. 325–328].

În afară de soartă, care acționează prin dezlănțuire neașteptate, Machiavelli recunoaște existența încă a unei forțe, pe care el o numește *fericire* atunci când ea îi ajută pe oameni, și *nenorocire* – când ea le stă în cale. De fapt, el pune pe seama implicării destinului tot ce nu poate fi explicat prin voința liberă a omului.

Forța destinului este invers proporțională forței oamenilor. Acolo unde omul își manifestă liber capacitățile sale, domeniul unde-i stăpână soarta este limitat [7, p. 328–332]. Acolo, însă, unde oamenii sunt slabi, nepăsători, acolo soarta îi ține în mâinile sale: *Dove gli uomini hanno poca virtù, la fortuna dimostra assai la Potenza sua*.

Oamenii remarcabili, afirmă Machiavelli, rămân aceiași cum au fost mai înainte și atunci când soarta se schimbă, ridicându-i sau umilindu-i, ei rămân fideli sieși, își păstrează tăria sufletească și modul specific de a acționa, astfel că soarta nu are asupra lor nicio putere. Cu totul altfel procedează oamenii neputincioși: ei se îmbată de fericire și devin înfumurați, atribuind toate bunurile dobândite întâmplător virtuților de care nicicând nu au dat dovadă [7, p. 428–431]. Astfel, fericirea și nenorocirea nu stingheresc activitatea oamenilor mari: ei merg direct spre scopul său, fără a conta pe fericire sau a fi împiedicați de nenorocire. Concursul fericit de împrejurări are pentru ei importanță doar în măsura, în care acesta le oferă o oportunitate pentru a-și aplica aptitudinile [7, p. 24].

Prin implicarea destinului Machiavelli explică și acele cataclisme provocate sau de oameni sau de forțe cerești, care au loc la intervale anumite de timp și care distrug toate rezultatele dezvoltării istorice anterioare, cum ar fi ciuma, foametea, inundațiile [6, p. 255]. În pofida distrugerii totale, răul nu este smuls din rădăcini, deoarece acest rău constituie esența omului. Istoria omenirii, prin urmare, nu este o mișcare progresivă, descompunerea a tot ce e vechi, nașterea unor noi forțe și dezvoltarea lor, deoarece oamenii nu sunt capabili să se perfecționeze, ei nu sunt capabili să se mențină la nivelul care ar corespunde stării lor firești, coborând treaptă cu treaptă, până când degradarea lor nu atinge dimensiuni extreme și un nou cataclism nu va curăți lumea de răutatea umană care s-a acumulat.

Aceste raționamente îl conduc pe gânditorul italian să conchidă că omul este nevoit să ducă o luptă neobosită și disperată cu natura și cu semenii săi. Doar astfel el poate atinge scopurile existenței sale, satisfacându-și necesitățile și conducându-se de regula *scopul scuză mijloacele*. Însă, treptat, omul învinge împotrivirea opusă

de natură și o impune să-i servească interesele. Iar cum după lupta cu natura urmează pacea, omul încetează să se mai conducă de această regulă și își urmează activitățile în armonie cu natura. Și tocmai împăcarea cu natura l-a învățat pe om *să prețuiască pacea cu semenii săi*. Conviețuind în comunități, oamenii creează mijloace care le permit să-și atingă scopurile cu consum minim de timp și efort. Aceste scopuri pot fi atinse doar în cazul în care nu se recurge la acțiuni, care contravin intereselor unor membri ai comunității. Astfel, ei introduc legi și instituții care consfințesc aceste mijloace și amenință cu pedeapsă pe oricine, care va folosi alte modalități. Aceste legi și instituții stabilesc o astfel de ordine socială, care face inutilă obligația să-l impune pe om, în caz de necesitate, să respecte aceste reguli și să recurgă la măsuri dure și crude. Prin aceasta, se permite ca fiecare om să-și satisfacă interesele, fără a împiedica și pe Celălalt să atingă același scop.

Astfel, în cadrul unei orânduiri externe inoportune, oamenii creează una *artificială și adecvată*. Într-o asemenea societate oportună regula „scopul scuză mijloacele” nu este aplicabilă, deoarece aici scopurile conviețuirii sunt în concordanță cu *mijloace legitime*. Însă cu timpul, această concordanță dintre scopuri și mijloace se dereglează. Este de remarcat ideea că cerințele și, odată cu ele, *scopurile conviețuirii se schimbă*, în timp ce mijloacele, fiind întruchipate în formă de legi, instituții, reguli morale, credințe religioase – rămân neschimbate. Deci orânduirea socială încetează a mai fi oportună și conducătorii și cetățenii, pentru satisfacerea noilor cerințe, sunt nevoiți să încalce regulile consfințite în timp. În aceste *epoci ale revoluțiilor acțiunile imorale sunt inevitabile*, fiindcă numai cu prețul unor măsuri dure, care violează interesele unor persoane, poate fi instalată o nouă ordine adecvată. Anume în asemenea epoci ale crizelor sociale

regula „scopul scuză mijloacele” intră din nou în vigoare.

Dar este interesant, că Machiavelli susține ideea că și în asemenea condiții ale vieții publice această *regulă periculoasă* nu se aplică necondiționat. Nu orice scop scuză orice mijloc imoral. Măsurile dure pot avea scuză numai în cazul când *acest scop este necesar în interesul binelui comun*, doar în acest caz el poate fi atins cu prețul unor asemenea măsuri radicale. N. Machiavelli îi condamnă pe oamenii de stat care neglijează considerentele morale în vederea obținerii puterii și gloriei, dar îi scuză pe cei care, având în vedere în exclusivitate binele comun, au fost nevoiți să recurgă la măsuri violente. El îl compară pe Cezar cu Romul: primul, ignorând drepturile poporului, a distrus libertatea romană, iar al doilea, prin măsurile sale violente, a pus bazele măreției Romei.

Scopul moral, după Machiavelli, nu justifică orice mijloc imoral. Măsurile violente pot fi justificate doar în cazul, în care binele dobândit cu prețul acestor măsuri depășește răul pe care l-au cauzat. Atunci când un om politic trebuie să decidă una din două – să recurgă la o măsură violentă și, prin aceasta, să cauzeze un rău celor aflați în minoritate, sau să renunțe la o asemenea măsură și să lase să se dezvolte acest rău, care poate contamina întreaga societate și să o distrugă, atunci el trebuie să sacrifice interesele celor care se află în minoritate în favoarea intereselor majorității, conducându-se de cunoscuta regulă: „din două rele trebuie ales cel mai mic”. Totodată, Machiavelli avertiza că nu trebuie dat frâu liber răului din cauza unui bine oarecare, dacă acest bine poate fi ușor distrus de rău. Și chiar dacă în epocile crizelor sociale era permis să se recurgă la măsuri violente, în condițiile derulării normale a vieții publice orice activitate ilegală este periculoasă. El avertizează oamenii de stat despre pericolul aplicării regulii „scopul scuză măsurile”.

Machiavelli dezvoltă ideea că într-o republică bine condusă și cu puritate morală guvernării nu au nici un pretext să facă rău, deoarece scopurile conviețuirii pot fi atinse prin mijloace legitime și că o faptă imorală, care poate fi utilă în cazul tiraniei, este sancționată într-o republică cu puritate morală [6, pp. 32-36; 175-180].

Comentarii care se revoltă de imoralitatea doctrinei politice a lui Machiavelli [11], [12], [13] et al., judecând despre raportul politicii și moralei, pun la baza criticii teoriei despre putere faimoasa teză "scopul scuză mijloacele". Însă ei scapă din vedere ceea ce este cel mai important în teoria lui – integritatea, dialectica și obiectivitatea. Orice maximă a lui Machiavelli este confirmată prin fapt real, eveniment, fapt istoric, în timp ce criticii lui afirmă că scopurile politicii nu trebuie să se contrazică cu morala, admițând totuși că oamenii de stat, urmărind scopurile lor, sunt nevoiți să recurgă la măsuri incompatibile cu prescripțiile moralei absolute. Argumentele lor sunt, astfel, diferite de cele la care a recurs Machiavelli însuși. Posibil că această deosebire în argumentare se explică prin faptul că cercetătorii menționați sunt adepți ai *abordării teleologice*, pe când Machiavelli neagă raționalitatea ordinii mondiale. Astfel, autorul „Principelui” îndreptățește mijloacele imorale în politică prin imperfecțiunea orânduirii sociale și prin lipsa mijloacelor legitime de atingere a scopurilor necesare pentru conviețuire. Cercetătorii care sunt convinși de raționalitatea a tot ce există, sunt nevoiți să recurgă la cele mai disperate subterfugii, pentru a explica orice fapt care vine în contradicție cu concepția lor despre lume.

În concepția teleologilor, în această lume nimic nu este întâmplător, fiecare fenomen este o parte constitutivă necesară a planului mondial și este destinat să servească scopul final al universului. Dar, dacă în această lume totul este conștient și rațional

și în toate se manifestă conștiința Creatorului, atunci și *răul* este un element necesar al orânduirii raționale, *considerat drept bine* care contribuie la realizarea planului predestinat. .

Astfel, dacă Machiavelli neagă caracterul rezonabil al universului și consideră *statul o instituție creată de oameni pentru a lupta cu răul și capabilă într-o anumită măsură să atenueze suferințele umane*, atunci politicienii–teleologi explică necesitatea de a se recurge la mijloace imorale prin faptul că răului îi revine un rol auxiliar în ordinea mondială. Spre exemplu, la timpul său, J. Bluntschli aspira să justifice mijloacele imorale în politică prin raționamente privind faptul că răul are în lume doar o semnificație tranzitorie [2]. Conform teoriei sale, răul este o parte componentă necesară a ordinii morale și există doar pentru a contribui la triumful virtuții. În acest sens, se poate vorbi despre mijloacele proaste, chemate să servească scopurile bune. În asemenea caz, persoana care a comis o abatere este acuzată de moralitate privată; însă, dacă s-ar examina în contextul studiului general al evoluției politice, această abatere ar apărea adesea ca o verigă necesară în lanțul general al evenimentelor care au contribuit la perfecționarea vieții publice. În cazul examinării „răului” din acest punct de vedere, el încetează de a mai fi privit ca rău și devine bine. Absurditatea acestui argument este evidentă. J. Bluntschli justifică politicianul care nu se conduce de regulile *moralei absolute*, obligatorii pentru o persoană privată prin faptul, că politicianul este impus să acționeze prin intermediul oamenilor și asupra oamenilor. De aceea el trebuie să aibă în vedere nu un om ideal, dar să țină cont de imperfecțiunile oamenilor și să se poată situa la nivelul mediu al mentalității poporului. Între timp, o persoană privată poate duce o viață contemplativă, să se îndepărteze de ispitele vanității și să se cunoască mai profund pe sine. Astfel, omul

poate să respecte regulile severe ale moralei absolute doar dacă va duce o viață de pustnic, iar activitatea politicianului în mijlocul oamenilor îl impune să se situeze la nivelul moral al majorității. În acest caz este de neînțeles, de ce cu aceeași argumentare nu se pot justifica faptele imorale ale persoanelor private care sunt nevoite să acționeze pe tărâmul activităților practice?

În alt mod explică coraportul dintre politică și moralitate diplomatul B.N. Cicerin, care a formulat propriul său concept în felul următor: politica nu poate fi adusă în corespundere cu punctul de vedere al moralității necondiționate, tot așa cum statului nu-i poate fi atribuit dreptul absolut [3]. Asupra ambilor domină scopul suprem al vieții politice – *binele general*. Acest scop este el însuși un principiu moral, dar el nu poate fi atins prin mijloace impecabile. De la o persoană privată se poate cere ca faptele sale să fie impecabile, deoarece scopul considerat de ea este fericirea personală. Însă fericirea nu este un scop obligatoriu și necesar, ea trebuie să se supună principiilor supreme. Astfel, o persoană privată trebuie să-și sacrifice fericirea în favoarea demnității sale personale, iar prosperarea poporului nu poate fi neglijată în favoarea rigorii absolute a regulilor moralității.

În politică legea supremă este binele comun (*salus populi suprema lex*), când pentru salvarea patriei uneori este nevoie de a face sacrificiu. Conducătorul nu se poate eschiva de la activitate, el este obligat să conducă statul, alegând calea optimă [6, p. 22, 86], [7], [9]. Astfel, dacă scopul trebuie să fie atins, atunci este permis, în caz de necesitate absolută, de a recurge la asemenea mijloace, pe care moralitatea nu le îndreptățește. În acest caz se manifestă un conflict între două principii, când legea morală nu poate pretinde la dominație absolută.

Dar dacă, în numele binelui comun, se admite de a sacrifica principiile moralității doar din considerentul că datorită acestui

sacrificiu poate fi obținut binele poporului, care prevalează asupra nerespectării intereselor unor indivizi aparte, atunci se întreabă de ce acest principiu de utilitate este aplicat doar în sfera vieții publice și nu este capabil să justifice faptele imorale ale persoanelor private? Dacă, totuși, ne plasăm pe punctul de vedere *al utilității*, atunci nu este clar de ce acest punct de vedere se extinde doar asupra domeniului politicii? În viața privată a fiecărui om, ca și în politică, există scopuri similare pentru atingerea cărora, pornind de la considerentul utilității, pot fi justificate unele mijloace cunoscute, care nu sunt compatibile cu regulile riguroase ale moralei. Ceea ce servește salvării statului și nu poate fi acceptat din punct de vedere al moralei poate fi, spre exemplu, pentru o familie, salvarea vieții tatălui, care asigură familia cu hrană și apă. În acest caz problema ce ține de admisibilitatea mijloacelor imorale se reduce *la gradul de importanță al acelor scopuri*, în numele cărora se recurge la mijloace imorale. În acest caz, va fi inconsecvent să se afirme că asemenea scopuri există numai în politică.

Statul, ca atare, nu are scopuri: el nu este altceva decât un mijloc cu ajutorul căruia oamenii își satisfac necesitățile. Însă nu oamenii există pentru stat, ci statul pentru oameni. Necesitatea de a apăra cu forțe comune interesele comune i-a obligat pe oameni să conviețuiască. Anume statul, care este creat de toți și pentru toți, trebuie să servească intereselor tuturor: scopul statului este binele comun [6, p. 191-196]. Dar este oare, în viziunea lui Machiavelli, o asemenea sarcină în puterile statului? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să cunoaștem viziunile sale nu doar asupra ordinii mondiale în ansamblu, dar și asupra naturii omului.

Machiavelli recunoaște că într-un om coexistă cele mai diverse pasiuni care, „reieșind din necesități”, dirijează activitatea sa [6], [7], [9]. Totodată, omul nu are cali-

tăți morale înăscute, adică el este lipsit de orice forță internă care i-ar frâna pasiunile și le-ar orienta într-o albie utilă pentru societate. Este de remarcat că acțiunile omului apar ca rezultat al impresiilor exterioare și se manifestă în dependență de imboldul din exterior. Iar dacă activitatea oamenilor este condusă de pasiuni provocate de circumstanțe externe întâmplătoare, atunci o asemenea activitate nu poate fi stabilă și consecventă.

Oamenii, după cum susține Machiavelli, sunt instabili din firea lor și numai legile sunt în stare să le țină în frâu pasiunile. Degeaba spun scriitorii că *poporul este nestatornic*: instabilitatea este un viciu specific pentru toți oamenii și „un prinț care nu este stăpânit de legi este și mai nestatornic decât gloata” [7, p. 224-229]. Dacă, însă, noi observăm că oamenii uneori încetează să oscileze între diferite sentimente și urmăresc brusc un anumit scop, aceasta se explică nu prin insistență sau prin consecvență, dar prin faptul că un imbold exterior a trezit în ei, cu o deosebită putere, o anumită pasiune, care pune stăpânire pe întreaga lui fire. Oamenii, după cum conchide Machiavelli, nu-și pot stăpâni pasiunile și în speranțele și dorințele lor nu au simțul măsurii.

Această neputință de a-și stăpâni pasiunile, de a acționa calm sunt adesea cauza faptului că activitatea oamenilor, îndreptată spre un anumit scop, rămâne permanent nesatisfăcută. Prin aceasta se explică și faptul că oamenii critică prezentul, laudă trecutul și cu speranță privesc în viitor, fără a se conduce de careva motive rezonabile [7, p. 236]. Această capacitate limitată a omului, pe de o parte, și dorințele lui impetuoase – pe de altă parte, generează incertitudine în forțele proprii, care se manifestă în toate acțiunile omului. Comparând dragostea cu frica, Machiavelli observă că ultimul sentiment este mai permanent și de aceea îi recomandă prințului său să influențeze asupra oamenilor nu cu dragostea, dar cu frica, de-

oarece „ferocitatea spectacolului simultan satisface și șochează poporul” [6, p. 29].

Potrivit lui Machiavelli, în om prevalează înclinațiile rele. „Oamenii, - menționează el, - sunt mai predispuși la rele decât la cele bune” [6, p. 146]. Se poate chiar afirma că ei sunt nerecunoscători și instabili, predispuși la ipocrizie și înșelăciune, sunt lași și lacomi [6; p. 96]. Dar, cât de diverse nu ar fi aceste înclinații, ele sunt legate de un motiv comun. Acest motiv este egoismul. *Egoismul* constituie o trăsătură specifică a firii umane, din el rezultă toate înclinațiile umane, dintre care Machiavelli plasează pe primul loc lăcomia [6, pp. 100-101, 349-372] și setea de putere [6, p. 311-314]. La cei bogați pasiunea de a obține bunurile pământeste este tot atât de mare ca și la cei săraci, și omul, care are tot atâtea câte oricare altul, nu se mulțumește însă să le stăpânească liniștit, dar tinde să obțină noi bunuri, care aparțin altora. Omul, astfel, este atât de lacom, că privește cu invidie chiar și la cei care nu au vreun avantaj oarecare. În repetate rânduri, Machiavelli indică *invidia* ca unul dintre motivele principale ale activității umane [7, pp. 311-314, 334-336, 233].

Oamenii prețuiesc bunurile terestre într-atât că nu pot privi la aproapele său fără casă fără a li se trezi dorința de a acapara ceea ce aparține altora, iar orice acțiune care îi lipsește de bunurile lor personale, le provoacă dorințe și mai mari. Omul, după cum ni-l prezintă Machiavelli, este extrem de sensibil la orice ofensă și niciodată nu se va împăca cu persoana care nu respectă interesele sale personale. Sentimentul de răzbunare este atât de puternic, încât oamenii sunt gata să sacrifice totul în numele acestei vendete [7, p. 323-325]. Chiar și dragostea, în accepția gânditorului italian, nu este altceva decât un sentiment, condiționat de firea egoistă a omului, o plată pentru beneficiile primite [7, p. 36-41]. În ce mod oare pot acești egoiști, unindu-se într-un stat, să se decidă de a urmări în exclusivitate in-

teresele personale și să devină purtători ai binelui comun? Machiavelli atacă această întrebare fundamentală, având în vedere discrepanța dintre natura ființelor umane și sarcinile la care îi obligă viața în stat. Întreaga lui teorie politică nu este altceva decât o serie de reguli, care au scopul să atragă atenția asupra acelor mijloace, cu ajutorul cărora această discrepanță poate fi atenuată. Iar aceste mijloace constau în înfrânarea instinctelor egoiste și înrădăcinarea unor asemenea calități morale care i-ar face pe cetățeni capabili să servească binele comun.

Oamenii acționează bine doar atunci, când pasiunile lor sunt stăpânite și dirijate de o forță rezonabilă. Oamenii fac bine numai în caz de necesitate, iar acolo unde există libertatea totală de a alege și se poate proceda după dorință, acolo imediat încep tulburările și dezordinea [7, p. 109]; acolo unde libertatea lor nu este cu nimic limitată – acolo apare confuzia și dezordinea. Anume de această latură a firii umane trebuie să se folosească fondatorii statului. Ei trebuie să organizeze viața publică astfel ca o forță exterioară să influențeze asupra oamenilor și să-i impună să acționeze numai în direcția care este utilă pentru conviețuire. Această forță, reieșind din sensibilitatea extremă și instabilitatea firii umane, trebuie să fie, în primul rând, *o forță de constrângere*, într-al doilea rând – una care *influențează permanent* asupra oamenilor. Ea trebuie să fie sabia lui Damocles, ridicată asupra capetelor cetățenilor, amintindu-le despre obligațiile lor. Este evident că o asemenea putere nu au nici școala, nici biserica. Cât de bune nu ar fi regulile care educă în om bunul simț, conchide Machiavelli, ele nu sunt în stare să dezvolte în om echilibrul moral: omul încalcă regulile care i-au fost induse prin educație. În capitolul 42 din „Discursuri în prima decadă a lui Titus Libia” cu denumirea „Despre aceea cât de ușor oamenii se lasă acaparați de ispită” el arată cât de ușor este să-i obișnuiești pe oameni cu desfrăul

și să le refaci firea, oricât n-ar fi fost ei până atunci de cuminți și educați în spiritul regulilor de bună cuviință [7, p. 196]. Dar și religia, din punctul lui de vedere, influențând asupra oamenilor numai prin predici, este neputincioasă să pună frâu pasiunilor umane. Și numai atunci, când ea devine o armă politică în mâna statului, sau când propovăduiește prin predicile unui profet care s-a servit de arme, numai atunci ea încetează a mai fi glasul celui care strigă în pustiu [7, p. 131-139]. Profetii care s-au servit de arme au învins, iar cei care au fost lipsiți de arme au fost nimiciți, scrie Machiavelli [6, p. 24]. Forța care trebuie să pună frâu pasiunilor oamenilor și să le educe virtuți civice poate fi doar statul, care creează condițiile vieții publice. Numai aceste condiții care acționează permanent asupra lui cu o forță irezistibilă, pot să-l impună să renunțe de a-și urmări în exclusivitate interesele personale. Numai statul posedă autoritatea care este în măsură să pună frâu pasiunilor umane și să le orienteze înclinațiile spre scopuri nobile. Înclinațiile umane, de felul lor, nu sunt periculoase: ele devin dăunătoare numai atunci, când li se oferă libertate și nu sunt îndreptate și dirijate de o forță rezonabilă, care tinde în mod conștient spre scopuri nobile [7, p. 22-25]. Una și aceeași înclinație este sau o pârghie pentru mari fapte eroice civice, ori temeii pentru acțiuni nesăbuite și dezastruoase. Sarcina statului în lupta cu înclinațiile umane este de a pune frâu acestor înclinații doar acolo, unde ele pot avea consecințe periculoase, și să le dea frâu liber acolo, unde ele pot servi ca stimul pentru o activitate rodnică.

Astfel, analizând problemele politice nu numai din punctul de vedere unilateral al politicianului practic, Machiavelli a analizat fenomenele vieții publice în dependență de toți factorii care le influențează. Este de remarcat, că el nu numai că nu a negat morala, dar, din contra, considera cerințele moralității obligatorii pentru un politician

și vedea în virtuțile civice temelia principală a conviețuirii. El demonstra cu o logică inexorabilă influența dezastruoasă a despotismului asupra moravurilor umane.

Anume în Republică el vedea acea formă statală care poate să împace interesele publice contradictorii, să asigure bunăstarea materială a poporului și să deschidă poporului calea spre iluminare morală. De aici concluzia despre faptul că orice mod de conviețuire, fie cult religios, împărăție sau republică, nu are nevoie de nimic mai mult decât de restaurarea autorității sale inițiale, păstrarea rânduieților bune și a oamenilor demni, care ar putea să aibă grijă de aceasta, pentru a nu fi impuși să așteptăm o implicare a unei forțe din afară [7, p. 343].

Apare ca evidentă ideea că Machiavelli contrapune curajul antic umilinței creștinești. În operele sale, N. Machiavelli a plasat omul în locul dogmelor religioase. În aceasta din urmă el a văzut un viciu, care face lumea mai neputincioasă, fiind lăsată în mila ticăloșilor cărora nu li se opune nici o rezistență. Astfel, abordând problema corelației dintre normele morale și oportunitatea politică, Machiavelli a dat și un răspuns psihologic argumentat la această problemă. Apreciem că Machiavelli demonstrează existența dependenței dintre structura socială a societății și forma de guvernare.

Deci interpretarea *machiavelismului* ca o modalitate de activitate politică, în promovarea căreia nu se ignoră nici un mijloc pentru a atinge scopul propus, nu poate fi considerată ca una irevocabilă. În psihologie *machiavelismul* este definit ca o înclinație a personalității de a manipula, fiind bazat pe convingerea că, în cazul comunicării cu alții, aceștia pot fi și chiar trebuie manipulați, că manipularea este nu doar un mod firesc, dar și unul foarte eficient de exercitare a influenței [10], [15], [17]. Însă concepția lui N. Machiavelli se rezumă la teza fundamentală că lucrurile nu

pot fi cercetate decât în adevărul lor efectiv, dar eficiența comportamentală nu poate fi interpretată ca imorală din punct de vedere al evoluției.

Vom conchide că teza privind realismul învățaturii psihologice a gânditorului italian, care se rezumă la ideea sa de bază: natura i-a creat pe oameni astfel, că ei pot dori lucruri opuse, ceea ce duce la o tensiune periculoasă, capabilă să-l deprime pe om, să-l facă invidios, înșelător sau lacom. Considerăm că, în opinia lui Machiavelli, toate procesele care au loc în societate și, prin urmare, în stat, care este institutul politic de bază al acesteia, sunt determinate de natura (instinctele) și gândirea umană. Astfel doctrina lui Machiavelli este fundamentală pentru cunoașterea profundă a legităților socio-psihologice ale comportamentului uman, de subliniat fiind sa remarca lui Machiavelli privind trei noțiuni fundamentale: *Patria - Virtutea - Gloria*, care constituie temelia ordinii mondiale. Aceste noțiuni formează temelia morală a interacțiunii unii sociale, care trebuie să dirijeze funcționarea normală a societății.

Urmând logica celor expuse, vom conchide că în psihologie *machiavelismul* poate fi conceput nu numai ca o aptitudine a personalității de a exercisa un model de comportament, dar, așa cum îl prezintă tipul de gândire postclasic, și ca o categorie a interacțiunii, interpersonale și intrapersonale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Айдинян Р. М., *Трактат о счастье*. – СПб.: Флетейя, 2008.
2. Блунчли И. К., *История общего государственного права и политики от XVI века по настоящее время*. – Москва, Изд-во «ЕЭ медиа», 2012. – 604 с. ISBN: 978-5-8849-9127-9.
3. Де Санктис Ф., *История итальянской литературы*. Москва, 1964.

4. Зорькин В. Д., *Чичерин* / Отв. ред. П. С. Грацианский. — Москва: Юридическая лит-ра, 1984. — 112 с.

5. Макиавелли Н., *Золотой осёл* / Пер. с ит. – Москва: Худож. лит., 2001, с. 11.

6. Макиавелли Н., *Сочинения*. – Москва: Изд-во Эксмо; Харьков: Изд-во «Фолио», 2007.

7. Макьявелли Н., *Государь*: [сб.: пер. с итал.] / Никколо Макьявелли. – Москва: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008.

8. Стретерн П., *Макиавелли за 90 минут*. Москва: Астрель: АСТ 2006.

9. Machiavelli N. *Principiile*, traducere din limba italiană de Sorin Ionescu, Biblioteca Academiei Române. (din scrisoarea lui Nicolo Machiavelli către Lorenzo de Medici Magnificul).

10. Ames M., Kidd A.H. *Machiavellism and women's grave point average*. În: *Psychological Reports*, 1979, v. 4, nr. 1, p. 223-228.

11. Burnham J., *The Machiavellians: Defenders of Freedom*, Washington, DC: Gateway 1943, p. 84.

12. Croce B., *Elementi di politica*. Bari: Laterza, 1925, p. 59-66.

13. Cronin V., *The Flowering of the Renaissance*. London: Collins/ Fontana, 1972.

14. Femia J. V., *Machiavelli revisited. Political philosophy now: University of wales press. Cardiff*, 2004, p. 148.

15. Christie R., Geis F., *Studies in machiavellianism*. New York: Academic Press, 1970.

16. Viroli M., *Machiavelli*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

17. Wilson D.S., Near D., Miller R.R. *Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures*. În: *Psychological Bulletin*, 1996, v. 119, nr. 2, p. 285-299.

18. Ames M., Kidd A.H., *Machiavellism and women's grave point average*. În: *Psychological Reports*, 1979, v. 4, nr. 1, p. 223-228.

19. Femia J.V., *Machiavelli revisited. Political philosophy now: University of wales press. Cardiff*, 2004, p. 148.

20. Christie R., Geis F., *Studies in machiavellianism*. New York: Academic Press, 1970.

21. Viroli M., *Machiavelli*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

22. Wilson D.S., Near D., Miller R.R. *Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures*. În: *Psychological Bulletin*, 1996, v. 119, nr. 2, p. 285-299.

O MINIENCICLOPEDIÉ A VITICULTURII ȘI VINIFICAȚIEI ÎN REPUBLICA MOLDOVA

MOLDAVIAN VITICULTURE AND WINEMAKING MINI ENCYCLOPEDIA

Ion VÂRȚANU¹

Apariția tipografică a editurii „Lexicon Plus”, cu modestul titlu „Pagini din istoria și actualitatea viticulturii” este o adevărată minieniciclopedie despre trecutul, prezentul și perspectivele evoluției viticulturii și vinificației în Republica Moldova, situație raportată cu discernământ prin prisma stării de lucruri din domeniu în context regional și mondial.

Chiar și la o lecturare lapidară a celor 260 de pagini, cititorul rămâne profund frapat de bogăția materialului factologic, expus într-o ținută strict științifică, dar pe înțelesul tuturor. Chiar din capul locului am consemnat caracterul enciclopedic al volumului, dat fiind că, în monografie, academicianul Boris Gaina, profesor universitar la filiera francofonă al Universitatea Tehnică din Moldova, și doctorul în științe biologice Eugeniu Alexandrov, cercetător științific la Grădina Botanică (Institut), au renunțat la repartizarea tradițională a materialului pe capitole și, pentru prima dată în Republica Moldova, au înmănuncheat între copertele unei singure cărți experiența acumulată de omenire în cultivarea viței-de-vie și producerea vinului, sub atractiva formă de eseuri inedite, acestea fiind expuse și structurate într-o consecutivitate logică, bine motivată și definită.

Eseurile „Rolul agro-tehnic-economic al speciilor genului *Vitis L.*”, „Arealul viticol al Republicii Moldova”, „Regionarea agrochimică a teritoriului Republicii Moldova” și „Resursele agrochimice în contextul cultivă-

rii noilor soiuri de viță-de-vie” familiarizează cititorul cu starea de ansamblu a ramurii, condițiile climaterice și pedologice, cadrul legislativ-normativ în vigoare, cu perspectivele argumentate științific de dezvoltare a acestei ramuri strategice a economiei țării.

Autorii, profesorul universitar, doctorul habilitat Boris Gaina, savant cu vocație mondială în enologie, și conferențiarul cercetător, doctorul în științe biologice Eugeniu Alexandrov, savant în ameliorarea viței-de-vie, într-o serie de eseuri au prezentat foarte convingător bazele științifice de ultimă oră, metodele de ameliorare și sortimentul viticol, tehnologiile inovatoare de cultivare a viței-de-vie raportate la condițiile naturale și tehnicile de prelucrare a strugurilor în funcție de calitatea lor, recipientele vinicole și etichetarea vinului. Cartea conține și o introducere amplă privind evaluarea organoleptică a strugurilor și a vinurilor, furnizând cititorului informații generale despre metodologia degustării produselor vitivinicole, inclusiv sesizarea compoziției chimice privind tăria alcoolică, aciditatea, extractul, zahărul, bioxidul de sulf și aprecierea însușirilor organoleptice ce țin de limpiditate, culoare, aromă, gust, tipicitate și armonie specifică soiului de struguri, vesela de degustare și amenajarea unei săli de degustare.

Patrimoniul cultural-național vitivinicol are o valoare inestimabilă pentru economia țării și promovarea imaginii ei peste hotare. În acest context este binevenit faptul că au-

torii au găsit de cuviință să ne familiarizeze cu „Programul național în domeniul turismului Drumul Vinului în Moldova”, prezentând și informații succinte despre unele din principalele repere de pe traseele vitivinicole: Combinatul de Vinuri „Cricova”, Combinatul de Vinuri de Calitate „Mileștii Mici”, „Vinăria din Vale”, S.A. „Chateau Vartely”, „Fautor”, „Vinăria Purcari”, „Cimișlia Wineries”, „Lion-Gri LTD”, „Pivnițele Brănești”, „Chateau Cojușna” ș.a.

De un real folos cognitiv și cultural-artistice le va fi tuturor cititorilor împătimiti de frumos lectura eseurilor în care este reflectată vița-de-vie și vinul în tradiția Bisericii Creștine Ortodoxe, în pictură, cinematografie, balet, sculptură, versuri, legende, datini, obiceiuri, dendrologie, iconografie, numismatică, heraldică, filatelie, artizanat...

Textul bine îngrijit, caracterul laconic și limpezimea exprimării, calitatea impecabilă a desenelor și ilustrațiilor, diagramele și tablele aferente textului, bogata bibliografie și glosarul din anexă, executarea poligrafică la cel mai înalt nivel dau o ținută aristocratică apariției editoriale, minieniclopedia viticulturii fiind de fapt o carte de zile mari. Suntem siguri că, grație prefeței în limbile română, rusă și engleză, această carte își va ocupa locul de cinste binemeritat printre lucrările de referință de specialitate din Republica Moldova, România, Ucraina ș.a.

În final, pe această cale aducem sincere felicitări autorilor cu ocazia apariției editoriale. Fie ca pe viitor să ne bucurăm cu noi lucrări valoroase pe potrivă așteptărilor noastre. Totodată, la o eventuală reeditare, ar fi binevenit creștinește și omenește să ne

cinștim înaintașii, înserând un amplu eseu aparte despre personalitățile, care prin profesionalism, responsabilitate civică și dăruire de sine, de-a lungul anilor, au trudit la dezvoltarea viticulturii și vinificației pe meleagul nostru mioritic, contribuind la bunul nume și faima vinurilor moldovenești. Iar ținând cont de numărul potențialilor cititori – cercetători științifici, profesori universitari, cadre didactice din colegii și licee, agenți economici din ramurile vitivinicole și cea a turismului, reprezentanți ai autorităților publice locale, doctoranzi, masteranzi, studenți, elevi și turiști –, această carte cu un tiraj de doar 200 de exemplare chiar de la apariție este deja o raritate bibliografică.

¹ Ion Vârțanu, agronom pomi-legumicultor, membru al Uniunii Jurnaliștilor din Moldova.

LA NATION IMPOSSIBLE : CONSTRUCTION NATIONALE EN RÉPUBLIQUE DE MOLDOVA, ET AU-DELÀ

LA NATION IMPOSSIBLE : CONSTRUCTION NATIONALE EN RÉPUBLIQUE DE MOLDOVA, ET AU-DELÀ

Dominique SCHNAPPER ¹

Ancienne pensionnaire étrangère à l'École Normale Supérieure (Ulm, Paris), Angela Demian est diplômée en Lettres modernes et Langues étrangères (Université Paris-Sorbonne, Paris IV), docteur en sciences sociales (École des Hautes Études en Sciences Sociales). Elle a commencé sa carrière au Conseil de l'Europe, avant d'intégrer la Représentation permanente de la République de Moldova auprès de cette organisation internationale. Depuis 2007, elle est consultante en édition, communication et formation au sein de la société parisienne Babylone.

Son ouvrage „Une nation impossible”, *Construction nationale en République de Moldova, et au-delà* (Paris, Hartmatann, 2015) est exceptionnel par son ampleur et sa qualité. Consacré à la construction problématique d'une nation démocratique en République de Moldova depuis la fin de l'Union soviétique, il dépasse par ses qualités un objet qui pourrait, au premier abord, paraître limité. Or Angela Demian, dont je m'honore d'avoir dirigé la thèse de doctorat – que je n'ai pas « dirigée », bien que j'aie entretenu un dialogue étroit avec son auteure –, le transforme en une étude exemplaire et une réflexion profonde et argumentée sur la constitution de toutes les nations. Angela Demian a tout lu et tout compris de la littérature philosophique, anthropologique et sociologique sur la na-

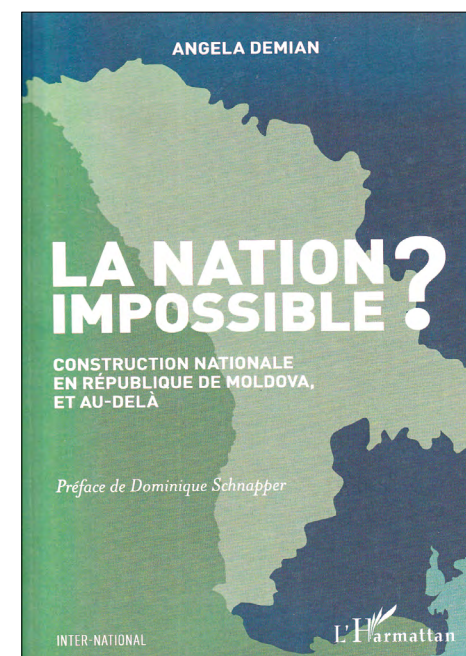
tion. Elle a pris connaissance de toutes les publications théoriques et politiques locales, qu'elle a complétées par une enquête auprès des acteurs des diverses inspirations. Les auteurs dont elle présente les conceptions se trouveront, comme moi, mieux compris par elle que par eux-mêmes. Ils admireront, comme moi, l'étendue quasiment encyclopédique de sa culture ainsi que la rigueur et la pertinence de son argumentation analytique. Comme moi aussi, ils déploreront la modestie excessive d'une chercheuse dont le talent devrait être mieux connu et reconnu.

Angela Demian analyse les conceptions de la nation pour les mettre à l'épreuve à propos du cas de la Moldavie. Ce faisant, elle s'inscrit dans la démarche proprement sociologique puisqu'elle se donne pour méthode de confronter les théories aux réalités sociales telles que l'enquête sociologique et historique permet de les établir. Pour comprendre les difficultés et l'échec probable de la construction nationale en Moldavie, elle est partie d'une enquête sur le présent et les conditions de l'intégration stato-nationale aujourd'hui, qui lui a imposé une double démarche archéologique, l'une théorique, l'autre historique. L'enquête proprement sociologique de la troisième partie est ainsi précédée des analyses des théories portant sur la constitution des nations (première

partie) et de l'histoire d'un pays situé entre la Russie et la Roumanie et successivement partie de l'une et de l'autre sans pouvoir maîtriser son propre destin (deuxième partie).

Tout est impressionnant dans ce travail, la réflexion théorique de la première partie, parfaitement maîtrisée, la réflexion historique de la seconde partie, rigoureuse et précise, l'enquête sociologique de la troisième partie, qui révèle les compétences d'une véritable sociologue de terrain. Ces trois parties s'entraînent l'une l'autre et se déroulent avec nécessité. Angela Demian a conjugué avec bonheur enquêtes empiriques et analyses théoriques, celles-ci permettant d'éclairer celles-là, et réciproquement. Quant à l'écriture, elle serait déjà remarquable pour une auteure dont la langue maternelle serait le français.

À partir des théories d'Ernest Gellner, de Dominique Schnapper, de Will Kymlicka, de Jürgen Habermas et de Stéphane Pierre-Caps, qui sont exposées et même reconstituées de manière magistrale, elle montre la difficulté de construire une nation dans laquelle les diverses frontières, ethniques, culturelles et politiques, n'ont jamais coïncidé – cette congruence étant au cœur des théories de la nation. La « double non-congruence » rend fondamentalement problématique la construction d'une nation moldave au sens « classique » du terme puisque, aujourd'hui encore, le « nous » ethno-national et le « nous » politico-territorial ne coïncident pas. L'enquête sociologique réalisée par Angela Demian (fondée sur l'analyse d'entretiens, le dépouillement de la presse et la recherche auprès des institutions locales) montre la tension entre deux types de langues identitaires, celle des « roumanistes » et celle des « moldovénistes ». Situées entre la Russie et la Roumanie, les populations du territoire actuel de la Moldavie ont été historiquement tantôt séparées, tantôt

réunies au sein d'unités politiques successives, elles n'ont jamais été vraiment maîtresses de leur destin collectif, elles n'ont pu être les acteurs de leur histoire.

Cette enquête comporte de nombreux enseignements. Par-delà le cas moldave, elle apporte un éclairage sur tous les phénomènes de construction nationale, et en particulier (mais pas exclusivement) sur celle d'autres « petits pays » de l'Europe centrale et orientale post-communiste. Nul doute que ceux qui se pencheront sur leur destin en tant que nation trouveront dans le livre d'Angela Demian les instruments théoriques et empiriques nécessaires pour le comprendre. Il contribue également à prolonger et développer la réflexion théorique. Il confirme l'idée que, pour construire une nation, il est nécessaire qu'existe une interdépendance forte entre les éléments prépolitiques et les dimensions contractuelles du projet d'avenir qui définit un horizon national. La nation ne peut être inventée à partir de rien. Toutes

¹ **Dominique Schnapper**, Directrice d'Études à l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS, Paris), Membre honoraire du Conseil Constitutionnel Français.

les spécificités ethniques, historiques ou politiques ne peuvent être transcendées par le projet politique commun qui définit une nation démocratique particulière. Dans le cas moldave, la non-congruence des frontières sociales et politiques conduit à ce qu'elles se délégitiment réciproquement. La recherche confirme aussi le rôle crucial et persistant de la « haute culture », pour reprendre l'expression d'Ernest Gellner, comme culture publique, ce qu'exemplifie, en République de Moldova, la vigueur de la compétition ou même de la rivalité entre les diverses langues. Ainsi se trouve posée à nouveaux frais l'interrogation sur les conditions de possibilité de la construction nationale et les fondements de l'ordre politique dans des situations de forte diversité historique et ethnique. La recherche permet enfin de s'interroger sur les relations entre les sentiments d'affiliation et le nationalisme doctrinal et politique.

On le voit, toutes les dimensions de la théorie de la nation sont éclairées par les analyses de notre auteure. Elle souligne justement le sens essentiellement politique des débats des « théoriciens » à l'intérieur de la Moldavie sur la construction de leur nation – on sait le rôle des intellectuels dans l'élaboration de la nation ; elle les présente sans jamais les confondre avec les analyses des chercheurs. On lira avec un intérêt tout particulier les textes de ces théoriciens locaux qui s'affrontent à propos de la langue, de l'école et de l'histoire, dans des termes qui s'expliquent par les positions et les intérêts des uns et des autres.

Le lecteur sera heureux de lire un ouvrage accessible à tous, même à ceux qui ignorent l'histoire de la Moldavie et de son destin divisé et déchiré, mais qui entendent comprendre la logique de la construction nationale, ses difficultés et ses limites.

FILOLOGIE, PEDAGOGIE ȘI COMUNICARE DIN PERSPECTIVA SEMIO-INTRE CULTURALĂ

PHILOLOGY, PEDAGOGY AND COMMUNICATION FROM THE SEMIO-INTERCULTURAL PERSPECTIVE

Elena PRUS¹

Volumul doamnei Irina Țvic *Formarea competenței interculturale a filologilor în procesul studierii/predării literaturii universale în universități* (Ирина Цвик. Формирование межкультурной компетенции филологов в процессе изучения/преподавания всемирной литературы в вузе. Кишинев: Б.И., 2014, 220 с.) abordează un subiect care derivă din actualitate, din provocările pluralismului epocii actuale, sub formă de diversitate, multilingvism / plurilingvism, multiculturalism și interculturalitate, proiectând și noi paradigme de unitate în diversitate. Iată de ce cercetători și universitari din varii zone geografice se mobilizează tot mai mult să mediteze asupra acestor subiecte. Exigențele ascendente ale modernizării academice, racordarea la standardele educaționale europene și mondiale în epoca proceselor de integrare europeană și de mondializare au catalizat extinderea epistemologică, interdisciplinară și interculturală a cercetărilor pe traseul noilor teorii filosofice și socioculturale, au orientat spre elaborarea unor modele sistemice ale abordării domeniilor culturii, educației și comunicării, proiectând soluții moderne, capabile să contribuie la formarea eficientă a specialiștilor filologi, traducători, jurnaliști.

În epoca confruntării civilizațiilor (ca să nu spunem, ciocnirea civilizațiilor, teza

consacrată a lui Huginon), umanitatea se confruntă cu complexitatea marilor configurații antagoniste, urmând multiple strategii divergente, contradictorii și conflictuale. Similitudinile și diferențele culturale nu sunt simple efecte ale hazardului, ele reprezintă a priori rezultatele unui proces de adaptare a ființelor și comunităților pentru a putea comunica eficient. Interculturalitatea, în aceste condiții, trebuie afirmată ca o regenerare a culturilor, sursă inepuizabilă a devenirii lor, impunând o stare de dialog și comuniune, de cunoaștere, profilând o transdisciplinaritate prin excelență marcată de o inseparabilitate și o complementaritate, în același timp epistemică, etică și pragmatică.

Situată la confluența dintre cunoaștere și acțiune, interculturalitatea nu semnifică recunoașterea strictă a valorii diferențelor, devierilor și/sau a opozițiilor culturale, ci și schimbul constant, “contaminarea” reciprocă și “fecunditatea” lor colaterală – caracteristici inerente civilizației umane. Pentru a realiza acest deziderat, paradigma interculturală solicită de asemenea un angajament conștient și afectiv, elemente care se regăsesc prin esență în literatură, lingvistică, traducere și științe ale educației – discipline fondatoare ale științelor socio-umanistice și a naturii umane *înseși*. Misiune care se complică, pentru că în comparație

¹ Elena Prus, doctor habilitat, în filologie, profesor universitar, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan” (Institut) a AȘM.

cu cultura împărtășită (realitate care se salvează de un control al conștiinței și se construiește mai degrabă prin imitare, decât prin reflectare), cultura savantă se învață, se cultivă și necesită apriori utilizarea ideologiei solidarității și practici educaționale constructiviste. Obiectivul general al lucrării doamnei Irina Țvic pleacă de la premisa că, dincolo de diferențe, istorie, dezvoltare asimetrică, universuri spirituale, culturile umane comportă trăsături fundamentale care le fac comensurabile și comparabile: limbile pot fi învățate, textele pot fi interpretate, practicile cotidiene și formele de organizare socioculturală pot fi înțelese, iar cultura poate și trebuie educată.

Necesitatea unei pedagogii, comunicări și filologii mai apropiate de domeniul semio-intercultural, interogația asupra semnificației circulante între triada organizată în studiul Irinei Țvic ca text artistic (literatură) – cultură - comunicare, asupra referinței, raportării la lume, asupra enunțării (con)sensului impun deplasarea interesului spre o articulare echilibrată și pragmatică a semnelor, din considerentul că semnificanțul și semnificatul sunt perceptibile doar în mișcare și devenire. Fără a ne antrena în discuții de profunzime metafizice, autoarea se află în albia conceptelor celor mai moderne. Astfel, platforma filozofică modernă se construiește pe conceptul lumi-culturi din perspectiva trialecticii: om – cultură - civilizație, real – rațional – relațional, cu accent pe legătura dintre lucruri, în vederea relativizării și depășirii tensiunii spre accesarea spre universalizare (v. lucrările lui Ștefan Lupașcu, Jacques Demorgon și a continuatorului lor Victor Untilă). Or, miza cercetărilor contrastiv-interculturale nu este una reduționistă, ci una complexă, deschisă și promițătoare, deoarece fenomenele lingvistice și literare se adevăresc a fi constitutive și configurative în generarea

și structurarea *codurilor-culturi*, în scopul unei intercomprehențiuni și comunicări mai bune între ființele umane.

Prin teza sa de doctorat, dna Irina Țvic propune o cercetare a paradigmei, modelelor și metodologiei formării competenței culturale în contextul dialogului intercultural. Radiografierea fenomenului complex al interculturalității, proiectarea potențialului comunicării, nanografia fenomenologică a multiplelor fațete ale competențelor culturale, investigarea și sistematizarea polivalentă/interculturală a proceselor integrative și interculturale sunt pistele decisive, purtătoare de sensuri înglobante ale cercetării în cauză. Aceste proiecții sunt completate cu elaborarea concepției formării competenței interculturale a studenților filologi; evidențierea conținutului competenței interculturale orientate spre literatura universală; elaborarea mecanismului de abordare complexă a studierii textului literar – a analizei național-culturale (dar și universal-culturale, vom adăuga noi cu riscul de a reveni la această componentă, dar dintr-o perspectivă diferită).

Trebuie să recunosc că m-a fascinat multitudinea tabelor în care se exprimă actualmente gândirea pedagogică. Mă întreb dacă nu este chiar un exces în acest sens (chiar dacă Hegel spunea că orice gând ajunge la perfecțiunea sa când se exprimă într-o formulă clară, de preferință *matematică*), *referindu-mă la faptul că informația* din ele este uneori repetitivă. Dar meticulozitatea și precizia cu care au fost urmate denotă un concept sistemic bine pus la punct și urmat în linie ascendentă.

Metodologia cercetării științifice include pe lângă metodele teoretice, metode de cercetare empirică și metode statistice, ar fi trebuit să figureze și metode contrastiv-comparative (care nu se regăsesc nici în grupul de metode practice), metodă de bază a studierii câmpului conceptual intercultural, care reușesc să lanseze deschideri de largă respirație, propunându-și degajarea analogiilor, a asemănarilor formale dintre culturile și limbile înrudite, dar și a celor lipsite de contactul direct bazate pe intercomprehențiune și dialog, or în cadrul literaturii universale suntem mai cu seamă în fața unor astfel de contacte indirecte. În acest context vom menționa că este interesant și de utilitate tabelul corelării metodelor didactice generale, a metodelor specifice și a metodelor gândirii critice. Considerăm foarte eficientă aplicarea lor în expertizarea modelului pedagogic de formare a competenței interculturale a studenților de la facultățile cu profil filologic.

Noutatea științifică și originalitatea studiului constă în determinarea și analiza aspectelor teoretice a formării competenței interculturale la studierea literaturii universale; dezvăluirea rolului și specificului textului artistic ca mediator al culturilor. Cu siguranță, Textul literar în dialogul intercultural este perceput drept un mediator al culturilor, drept un fenomen național-

cultural, cum demonstrează autoarea, dar aici trebuie neapărat adăugat, din perspectiva Celuilalt, deoarece altfel cu avem componentele dialogului care presupune dialogos, comunicarea ambilor subiecți.

Examinarea educației culturale și a celei literare cu predilecție ca parte a educației interculturale este o parte forte a lucrării. Pe bună dreptate, doamna Irina Țvic pornește de la constatarea că în pedagogie s-a impus punctul de vedere conform căruia competența interculturală se realizează, tradițional, în cadrul studierii limbilor străine. Anume în cadrul studierii literaturii ca scop în sine și nu ca mijloc de cunoaștere a limbii, subliniază autoarea, subiectul educației are posibilitatea de a-și extinde spațiul sociocultural și a se autodetermina cultural – a se percepe ca pe un subiect cultural-istoric în spectrul mai multor culturi.

Este un demers de actualitate, în perioada postmodernă textul artistic fiind perceput ca un vector al comunicării. Autoarea fundamentează postulatul său de cercetare pe constatarea că „textul artistic este un mijloc de transmitere și de păstrare a informației artistice, de cunoaștere a realității, dar în același timp și un mijloc de cunoaștere a universului național și a imaginii spirituale ale reprezentanților altei culturi. Autorul textului artistic ca purtător al identității naționale nu doar reflectă, intenționat sau neintenționat, universul național, dar concomitent îl descoperă și îl creează“, deseori am adăuga noi, creează și universul altora. Acest lucru ne demonstrează că formarea competenței interculturale este posibilă, în procesul de studiere a literaturii, în baza textelor artistice. Autorul textului artistic nu se limitează doar a fi „purtător al identității naționale“, cum afirmă autoarea la începutul studiului, ci își extinde universul imaginar spre surprinderea și analiza universurilor altor spații geo-cul-

turale, cum de fapt se va constata în partea conceptuală a demersului metodologic și în partea demonstrativă a anexelor artistice.

Este concludent faptul că activitățile experimentale s-au desfășurat în trei etape pe parcursul anilor 2011 – 2013. În cadrul experimentului de constatare a fost studiată starea actuală de formare a competenței interculturale a studenților filologi în procesul de predare-învățare a literaturii universale; au fost analizate curricula/programele de studii, manualele și suporturile didactice la literatura universală utilizate în Republica Moldova; au fost elaborate criteriile de evaluare și determinare a nivelului de formare a competenței interculturale la studenții filologi; au fost depistate greșelile tipice comise de studenți în analiza textelor artistice.

Analiza produselor curriculare și a situației de învățare denotă că, pe lângă elementele pozitive, cum ar fi: tendința de a realiza dialogul culturilor prin intermediul operelor artistice; descoperirea legităților comune în dezvoltarea literaturilor fiecărui deceniu și a particularităților individuale ale măiestriei artistice a scriitorului din fiecare epocă etc., documentele studiate ar mai putea fi revizitate sub aspectul următoarelor sugestii: nu se atestă tendințe reale de a evidenția imaginea *Celuilalt* prin textul artistic (dar poate că nici nu trebuie exagerată această tendință, trendul actual este spre echilibrare, definirea punctelor comune, cu toate că, recunoaștem, pentru o analiză completă a dialogului intercultural trebuie examinată și această problemă); nu sunt reliefate adecvat particularitățile național-culturale ale operei artistice; nu se urmărește continuitatea în formarea competenței interculturale etc. Deoarece conceptul de interculturalitate presupune, în primul rând, căutarea contactelor, punctelor de convergență mai mult, decât punc-

te de diferențiere și deoarece nimeni nu a anulat problema originalității, singularității și specificului național, prin urmare, aici totul este în echilibrarea părților și abordare conjunctivă și nu disjunctivă a lor.

Meritul definitoriu al lucrării este elaborarea modelului de formare a competenței interculturale a studenților filologi, care s-a realizat în partea sa practică ca dezvăluire a evoluției literaturii universale în care concertează tradiția și actualitatea pentru a-i valoriza și reactualiza limbajul simbolic-metaforic, uneori mai dificil perceptibil pentru alte culturi.

Cercetarea aspectelor intercultural-contrastive din literatura /cultura europeană și universală se produce din perspectiva apetenței studenților pentru texte exotice (Altcineva, Altundeva) – crearea multiplelor strategii pentru sensibilizarea studenților, din perspectiva trasată în capitolele precedente ale modelului polifonic și heteroglosiei bahtiniene (v. Școala autohtonă a dr. hab. Anatol Gavrilov și alte lucrări din arealul filologic național acri nu sunt, din păcate, citate de autoare).

Urmărind conceptul culturii și complexității diferențelor, considerăm că termenul *străin* trebuie scos din seriile identitare pe care le construiește (p. 51, 52, 89, 104), deoarece are conotație negativă și instituie o opoziție disjunctivă între modurile de a gândi, de a acționa și de a construi expresia verbală. Termenul se conține, filozofic, în termenul *celălalt*. Multe țări constituie societăți plurilingve, iar în acest spațiu mondializat necesitatea de contact socio-cultural devine irepresibilă. Din această perspectivă, comunicarea riscă să devină o activitate complexă și profund marcată de interconexiuni lingvo-culturale discriminatorii. Suntem convinși că dialogul ideilor și cunoștințelor noastre poate conduce la un pregnant discurs academic, în sensul

adevărat al lui *universitas*. Antagonismele opozitive sunt considerate distrugătoare, iar ca să devină constructive se recurge la triada *identitate, alteritate, interitate* (Jacques Demorgon, dar termenul aparține lui Louis Couturat), care face referință și la dialogica implicativă a lui H. Putnam. Mișcarea centrifugă trebuie schimbată pe cea centripetă (proces ce include căutarea centrelor comune de solidaritate umană, de interculturalitate).

Promovând cunoașterea interdisciplinară bine definită în serviciul comunicării și al medierii literare plurilingve de înalt nivel, încadrându-se prin deschiderea sa în preocupările și tendințele în domeniu pe plan mondial, lucrarea dnei Irina Tvic a reliefat

în același timp politica Comisiei Europene și a Parlamentului European referitoare la comunicarea globală și interculturalitate și importanța acordată studiului și cercetării în domeniul pedagogiei și predării literaturii la nivelul paradigmei postmodernității didactice.

În concluzie, constatăm că cercetarea doctorală a dnei Irina Tvic s-a soldat cu mai multe rezultate relevante pe compartimente și cu impact științifico-aplicativ, ce permit cu certitudine să vorbim despre un specialist deja apreciat în cercurile pedagogilor și filologilor, care aduce un studiu polivalent de calitate, depășind perimetrul unei singure specialități.

FOAMETEA ÎN MEMORIA INDIVIDUALĂ ȘI COLECTIVĂ

FFAMINE IN INDIVIDUAL AND COLLECTIVE MEMORY

Ion Valer XENOFONTOV¹

În ultimii ani, autori consacrați, Alexandru Vakulovski, Mihai Vakulovski, Lidia Prisac, Sergiu Bacalov, Igor Prisac ș.a., originari din comuna Antonești, raionul Ștefan-Vodă, au explorat cu meticulozitate prin prisma istoriei locale istoria militară, deportarea, genealogia, memoria colectivă și individuală etc. De aceea, când am aflat că reputatul pedagog antoneștean Alexei Vakulovski (1949–2006) este autorul unei lucrări consacrate foametei din anii 1946–1947 de la Antonești – „În gura foametei. Mărturii ale supraviețuitorilor” (a fost publicată în două ediții: 2011, 2013) lansate la 4 octombrie 2013 la Biblioteca Națională a Republicii Moldova –, am consemnat cu plăcere apariția editorială și cu amărăciune subiectul lecturat. Mi s-a confirmat propria teorie, antoneștenii sunt naratori excepționali, atenți la poveștile de viață ale sătenilor, pe care doresc să le perpetueze prin discursul scris pentru generații, pentru a nu se uita *marile povești de viață ale actorilor mici în contextul istoriei mari*. În cazul de față este vorba de foametea din Moldova sovietică. Se estimează că în URSS au murit de foamete între 1 și 1,5 mil. de oameni. Raportat la 1000 de locuitori, cel mai înalt nivel al mortalității a fost în RSS Moldovenească, iar cel mai redus – în Rusia. Numărul celor decedați de pe urma foametei din RSSM se estimează între 100 mii și 200 mii de suflete. Zilnic plecau în afara Moldovei sovietice, în căutare de

resurse alimentare, câte 5-6 mii de suflete, o parte dintre care au murit peste hotarele republicii. În 1946, în plină foamete în Moldova Sovietică, URSS a exportat 1 mil de tone de cereale, inclusiv în Franța – 500 de mii de tone. În anii 1946–1947, în URSS au mucigăit și putrezit circa 1 mil. de tone de grâu. La 1 februarie 1947, „rezerva de stat” a URSS constituia 10 mil. de tone de cereale, mai mult decât la începutul anului 1946.

Foametea a constituit unul dintre subiectele tabu ale istoriografiei sovietice. Primul care a dat startul chestiunii foametei din anii 1946–1947a fost scriitorul Dumitru Matcovschi, care în 1987 a publicat în *Literaturnaia gazeta* un articol la subiect. S-au expus mai multe teorii referitoare la foamete. În plin proces de restructurare și transparență gorbaciovistă, economistul Gavriil Popov a argumentat că fenomenul foametei a fost încrețit de sistemul administrativ de comandă (de fapt, este o tautologie, *a administra* semnifică *a comanda*). Unii istorici vorbesc despre factorul subiectiv uman care a generat și menținut foametea în Moldova sovietică, alții despre concentrarea de către stat a resurselor de pâine pentru a constrânge populația, rezultat al activității Partidului Comunist (bolșevic) și al structurilor statului sovietic. Referitor la istoriografia subiectului se referă și Vasile Vakulovski (tatăl lui Alexei), intervievat în lucrarea În gura foametei: „O mare triste-

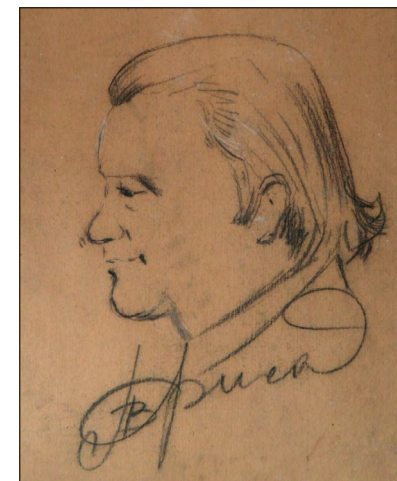
țe mă copleșește când mă gândesc că urgia foametei a trecut parcă neobservată de știința noastră istorică. Rămân uimit când văd câte pete albe sunt în istoria noastră. Oamenii care o scriu nu par a fi cercetători serioși”.

Anii 1946–1947 au fost singurii de la fondarea satului Antonești (1842), în care nu au cântat cocoșii. Povestea vieții unei localități, a cărei populație s-a înjumătățit din cauza foametei, este una personalizată, aflată la incidența destinului colectiv. Citez din amintiri: „În 1945 m-am măritat... iar în 1946 nu s-a făcut pâinea... Azi și vitelor li se dă mâncare mai bună... dar atunci”. Foametea a transgresat hotarele. În căutarea unei bucați de pâine, oamenii mergeau în Ucraina (Lvov, Cernăuți): „Am vândut toate hainele în timpul foametei. Câte am avut mai bune, le-am vândut. Se ducea bărbatul meu în Polonia (de fapt, Ucraina – n.n.) și le schimba pe cartofi, pe grâu, pe secară – ce găsea. Am dat și toate covoarele pe care le-am avut și le-am mâncat atunci, cu foametea”.

Foametea era un adversar aprig al vieții: „Eram sătui de viață. Nu ne păsa de nimic. Vroiam să scăpăm mai repede de chinuri”; „Pe atunci medicii ne recomandau să mâncăm chiar cioroi și guzganii. Numai să ne salvăm cumva... Mâncau unii și câini”; „Lucruri strașnice se înfăptuiau atunci. Căci ce poate fi mai îngrozitor decât sacrificarea copiilor? Un bărbat din Palanca, ori din Tudora, simți lângă o casă miros de carne prăjită. Intră și văzu cum unul cu mințile pierdute împinse un copil în cuptor și se pregătea să-l mănânce”.

Lupta pentru existență era una acerbă: „Am schimbat niște grăunțe pe o farfurie de răcitură. Am mâncat zeama și când ne-am uitat din ce-s făcute răciturile, am înghețat: erau drese din opinci”.

Aceste imagini infernale, rupte parcă din filme hollywoodiene (de altfel, la Hollywood multe scenarii sunt inspirate

Veaceslav Prisac, Portretul profesorului Alexei Vakulovski, semnat jos, nedatat. Pictură în grafit, 35 x 70 cm. Colecția familiei Vakulovski

din povestea de viață a martorilor la cataclismele istorice majore), cât de straniu este, dar i-au întărit pe supraviețuitori. Volumul elaborat de Alexei Vakulovski constituie un manual de supraviețuire în condițiile unui flagel sociopolitic: „Astăzi, când mă gândesc la greutatea foametei, la chinul prin care au trecut oamenii, îmi vine să cred că strașnic de puternic e omul, dacă poate trece printr-un război, printr-o foamete și încă mai poate zâmbi”.

Narațiunile au și o marcă de protecție a urmașilor pentru a evita cele trăite de înaintași: „Doresc nepoților și strănepoților noștri să nu știe în vecii vecilor de zile grele ca cele din timpul foametei din 1946–1947”; „Să le deschidem ochii urmașilor noștri, să le spunem tot adevărul, chiar dacă acest adevăr mușcă. Chiar dacă acest adevăr doare”.

Cartea În gura foametei este un veritabil depozit al memoriei unor martori care se retrag din existență. Din cei 52 de supraviețuitori, 35 nu mai sunt în viață. Cel mai înaintat în vârstă martor s-a născut în 1910, iar cel mai tânăr în 1946.

Prin *teroarea înfometării* (termenul îi aparține savantului britanic Robert Conquest), se anihilau reflexele comunitare,

¹ Ion Valer Xenofontov, doctor în istorie, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan” (Institut) a AȘM.

liantul social era înlocuit cu anxietatea. Dacă nu ar fi trecut prin foametea din anii 1946–1947, moldovenii ar fi fost de mult în Europa, alături de țările baltice. Schimbările de mentalitate, frica transmisă prin codul genetic, caracteristicile inoculate în acei ani ne țin pe loc. Iată că Alexei Vakulovski a analizat subiectul foametei prin această prismă, prin ochii martorilor acestui cataclism sovietic, subiect care *volens-nolens* s-a inoculat în conștiința colectivă și individuală.

Pe baza lucrării, la Teatrul Național „Mihai Eminescu” se joacă piesa „Copiii foametei. Mărturii” în regia Luminiței Țăcu. Trupa de teatru a avut un turneu și la Sala Atelier a Naționalului Bucureșten, unde a prezentat cu succes piesa dramatică. „Cei de acasă” l-au răsplătit pe scriitorul și pedagogul Alexei Vakulovski prin faptul că au numit strada pe care a locuit „Cel mai mare antoneștean”, în cinstea acestuia.

În cimitirul vechi al satului Antonești se află o cruce, una dintre puținele de acest gen în Republica Moldova, ridicată în memoria celor decedați în timpul foametei. Foto: Simi Ion Xenofontov

O vorbă înțeleaptă spune că Veșnicia este inima oprită a Timpului. Ținând cont de acestea, putem afirma că Alexei Vakulovski – prin cartea *În gura foametei* – a reușit nu doar să oprească timpul, ci să-și ducă cititorul cu 70 de ani în urmă, integrându-i în atmosfera dramatică. Prin acest volum de justiție a memoriei istorice și prin întreaga sa muncă educațională, profesorul A. Vakulovski și-a creat propriul motto: „A muncit toată viață, ca să trăiască și după moarte”.

„PROIECȚII INTERCULTURALE ÎN FILOLOGIA MODERNĂ” – O VIZIUNE PARADIGMATICĂ A CERCETĂRII COMPLEXE ȘI INTEGRALE

“INTERCULTURAL PROJECTIONS IN MODERN PHILOLOGY”
- A PARADIGMATIC VISION
ON COMPLEX AND INTEGRATED RESEARCH

Dragoș VICOL¹

Până relativ recent tendința de modernizare a sistemului de cercetare autohtonă era concepută și interpretată în spațiul nostru destul de vag, suscitând multiple și controversate polemici. Edificarea și perceperea propriu-zisă a acestei noțiuni sintetizatoare se menținea, nefericit, într-o zonă amorfă, fiind ignorate elementele de profunzime, constitutive, funcționale.

Ca idee complexă, benefică, totalizatoare, aflată sub influența schimbărilor socio-politice, paradigma cunoașterii, derivată din provocările pluralismului în epoca proceselor de integrare a spațiilor multilingve/plurilingve, s-a cristalizat abia în perioada 2009-2013.

Un exemplu elocvent, în această ordine de idei, este volumul în analiză *Proiecții interculturale în filologia contemporană* (Chișinău, ULIM, 2014), autori - prof.univ. dr. hab. Elena Prus și conf.univ. dr. Victor Untilă, care au conceput și derulat profilul de cercetare „*Multilingvism, Contrastivitate și Comunicare Interculturală*”, sub auspiciile Institutului de Cercetări Filologice și Interculturale, din cadrul facultății de Litere a Universității Libere Internaționale din Moldova (ULM). Urmând logica extinderii cercetărilor asupra arealurilor lingvo-culturale mai largi (euroasiatic, francofon și hispanofon), cooptarea tematicilor dome-

niului mass-media și comunicare, profilul în discuție a dus la renovarea problematicii și axarea pe studierea următoarelor probleme: Multilingvismul/Plurilingvismul ca provocări ale globalizării: de la învățământ - la politici lingvistice și culturale; Limbile europene moderne în sistemul comunicării universale; abordări polivalente a traducerii și limbajelor specializate.

De mai bine de un deceniu de la proclamarea Independenței țării noastre, conceptul de *multilingvism, contrastivitate și comunicare interculturală* nu cunoștea perspective inedite. Iată însă că, în sfârșit, avem astăzi elaborată o concepție-viziune clară, bine definită a respectivului concept, atât în context național, cât și în plan internațional, elaborat cu ardentă strădanie și acribie didactico-științifică de titratul corp de profesori-cercetători din cadrul ICFI, printre care menționăm coordonatorii direcțiilor științifice prof.univ. dr. Ana Guțu, prof. univ. dr. hab. Ion Manoli, prof. univ. dr. hab. Dragoș Vicol ș.a.

Misiunea autorilor a rezidat, primordial, în faptul de a nu admite confuzii și inadvertențe, fiind eradicate irevocabil ambiguitatea și superficialitatea. Conceptul, așadar, s-a cristalizat din perspectiva valorilor etice și estetice, având la temelie cele mai nobile tradiții: spiritul inovator, clasicismul anali-

¹Dragoș Vicol, doctor habilitat, în filologie, profesor universitar Universitatea Liberă Internațională din Moldova.

tic, îmbinat cu modernitatea, studiul aplicativ etc., scopul scontat vizând, în definitiv, configurarea procesului filologic și lingvo-cultural modern și contemporan: evaluări și considerări teoretico-critice exprimate în dimensiunile: *Comparatismul lingvistic și literar – parcurs și perspective, Dimensiunea mediatică a comunicării interculturale; Interconexiunea paradigmatelor metodologice și didactice în predarea/învățarea limbilor străine în contextul inovațiilor educaționale*. Concomitent, specificul profilului științific comportă un caracter euristic complex al abordării filologice, via interculturalitate și transdisciplinaritate, fiind orientat spre dezvoltarea gândirii filologice în contextul noilor teorii filosofice integrative, lingvistice și socioculturale în dimensiuni comparativ-contrastive.

Cercetările au vizat polimorfismul și polivalența lingvisticii, literaturii, comunicării, dar și a (gloto)didacticii, care, în condițiile globalizării, sunt redirecționate spre necesitățile comunitare, de unitate în diversitate, și interconexiuni lingvo-culturale. Astfel, investigând fenomenologia limbă-cultură ca indiciu al evoluției civilizationale a societății la etapa actuală, investigațiile contrastive de ordin teoretic, empiric și funcțional au dezvoltat proiecții praxiologice ale interconexiunilor lingvo-culturale și de (inter)comunicare, contribuind la valorificarea și implementarea metodologiilor, practicilor și documentelor instituționale europene în contextul educațional-cultural al Europei unite.

Ansamblul de competențe comunicative/literare/lectorale (cunoștințe, capacități, atitudinii), pe care le propune conceptul în discuție presupune o pregnantă viziune implicată și hermeneutică. Este de apreciat și prezența elementului istoric/cronologic, decantat suficient și receptat ca atare grație recuzitelor expositive și „rechizitoriului” analitic propriu-zis. Componenta

comunicativă, desfășurată biplan (uzual și specific), se produce, și ea, în calitate de entitate monadică, astfel încât să nu aducă vreo atingere balanței analitico-etico-estetico-empirico-organiciste, unica aptă să interpreteze multidimensional limba-cultură ca fenomen, în sensul în care Umberto Eco contempla *opera deschisă*. Materiile lingvistice, literare, materiile comunicării și materiile didactice nu sunt „intercalate” aleatoriu, ținându-se cont de complexitatea fiecărui tip sistemic și a practicii didactico-funcționale a limbii.

Astfel, componenta filologică și componentele (inter)culturală reprezintă, pe bună dreptate, expresia valorilor supreme de cercetare din secolul XXI. Finalmente, motivația, istoricul, parcursul și, poate în primul rând, fundamentarea acestui concept au beneficiat, cu siguranță, la toate fazele elaborării, de la proiectare la definitivare, de imbolduri călăuzitoare atât de necesare, ce au conferit autorilor nu numai însemnul temerității inerente, ci și convingerea certă că travaliul oneros de vast poate fi dus cu bine spre finalul scontat. Mă refer, în primă instanță, ca să devin cât mai explicit, la eforturile depuse de cercetătorii deosebiți din cadrul ICFI, care au reconsiderat, integrat și valorificat din plin cunoștințele vaste din patrimoniul filologiei autohtone, astfel încât au plasat în interiorul conceptului tot ce este mai rezistent, mai durabil și mai necesar, esențialmente.

Așa se explică faptul că în structura axiologică a conținuturilor educaționale primează, ca o marcă de noblete, validarea echidistantă, minuțioasă, a aserțiunilor enunțate. Adică *Multilingvismul, Contrastivitatea și Comunicarea Interculturală* posedă un rol major, de persuasiune, ca jalon esențial în devenirea noastră culturală. Prin edificarea și promovarea acestor valori autohtone este împins, firesc și durabil, spre universalitate.

Acest important laborator științific, *Multilingvism, Contrastivitate și Comunicarea Interculturală*, materializat în volumul de față, se constituie într-o mostră viabilă de percepere și instrumentare critică a unui material extrem de vast, axat pe o pistă certă, ferită de provocările și tentațiile unei cercetări superflue, de suprafață. Autorilor le-a reușit cu brio acest lucru și faptul se im-

pune a fi remarcat expres, mai ales că, repet, avem de a face cu un veritabil laborator, cu ceea ce numește reputatul critic și istoric literar Dumitru Micu „nisipurile mișcătoare” ale civilizației și culturologiei europene.

Din această perspectivă, misiunea autorilor conceptului poate fi pe deplin considerată o reușită conceptuală și investigațională.

POLITICA PUTERII

POLITICA PUTERII

Adrian ROȘCA¹

În lucrarea *Power Politics* (prima ediție apărută în 1978) scrisă de Martin Wight, cercetătorul își propune drept scop să explice definițiile fundamentale ale politicii internaționale precum *puteri*, *puteri dominante*, *mari puteri*, *revoluții internaționale*, *anarhie internațională*, *echilibru al forțelor*, *război*, *intervenție*. Autorul scoate în evidență însăși experiența istorică printr-o serie de exemple cunoscute și mai puțin cunoscute. Lucrarea nu este o operă istorică propriu-zisă, ci o reflecție asupra istoriei, fiind utilizat un limbaj accesibil persoanelor din afara domeniului respectiv. Interesant este că, din start, sunt scoase în evidență scrierile politice ale grecilor, deoarece relevanța și caracterul lor actual au fost experimentate din nou de fiecare generație succesoare.

Aici cel mai relevant exemplu este discursul lui G. Marshall de la Universitatea Princeton, care considera că e imposibil ca cineva să abordeze cu înțelepciune problemele internaționale de astăzi (1947), fără să se fi gândit măcar la Războiul Peloponesiac și la căderea Atenei (p. 32). Autorul și-a scris lucrarea după încheierea Primului Război Mondial, însă acesta are și o abordare civilizaționistă asupra istoriei, dovada cea mai bună în acest sens fiind faptul că el consideră lumea secolului al XX-lea una occidentală, cu toate că era clar că dominația Europei este mai mult un subiect pentru

istorici decât pentru politologi, economiști sau jurnaliști. Această dominație se referă mai mult la domeniul instituțional.

Anume tipul de stat occidental, din punct de vedere al organizării dar și al percepției instituției respective, predomină practic în întreaga lume. În cadrul relațiilor internaționale, M. Wight, fiind un realist convins, e de părere că nu există o anumită legitate după care să evolueze evenimentele de pe arena internațională. Caracteristic în acest domeniu, deși sună marxist, este factorul economic. Referitor la marile puteri, sunt evidențiate câteva trăsături ale acestora, cum ar fi: o mare putere nu cere ca să fie recunoscută de alții, acest lucru se face din start, apoi există o anumită separare între puterile maritime și continentale, sunt diferențe și între puterile mari și puterile mondiale. Ultimul exemplu este cel din secolul al XX-lea, când arena a fost împărțită între puterea continentală URSS și cea maritimă și continentală – SUA.

Apare cu timpul și al treilea concept, cel de putere aviatică, ce însă de-a lungul timpului s-a dovedit ineficientă datorită neluării în considerare a factorului uman, de solidaritate civică. Lucru pe care l-au descoperit cel mai bine germanii în timpul bombardării Londrei, din cadrul celui de al Doilea Război Mondial. În ciuda faptului că autorul nu a reușit să cunoască verdictul final al Războiului Rece, a putut să evidențieze

cele mai importante realizări din punct de vedere al politicii externe în prima jumătate a secolului al XX-lea, ale statului, care reprezintă cel mai mare eșec politic și economic din epoca contemporană. Uniunea Sovietică este văzută de către britanic drept un stat hegemon, recunoscut practic oficial de către restul statelor socialiste după 1945. Modul în care era perceput acest stat este redat destul de laconic, și practic în același timp, aducând-se un exemplu din viața cotidiană a omului simplu, care, dacă ar fi fost întrebat despre SUA și URSS, acesta le-ar clasifica drept supraputeri, pentru a denumi puterile care i se par indubitabil foarte mari, acestea fiind cele două forțe ce s-au încadrat într-o cursă lungă pentru dominația globală sau, cum menționează autorul, pentru unificarea lumii (p. 53). Anume URSS a servit drept bază pentru crearea Blocului Nord-Atlantic, care, în viziunea mea, reprezintă o etapă intermediară spre crearea unei confederații globale, idee exprimată și de istoricul A. Toynbee în cartea *Studiu asupra istoriei*.

Statutul pe care îl dețineau era evidențiat de sovietici printr-o serie de declarații ale elitei politice, astfel că în 1958 Hrușciov declara că deja nu lumea capitalistă înconjoară lumea socialistă, ci socialistii îi înconjoară pe capitaliști, când i-a spus lui Nasser că Flota a Șasea a SUA din Mediterană nu reprezenta altceva decât niște coșciuge de oțel pentru marinarii săi, iar lui Eisenhower că navele de suprafață erau bune doar pentru vizite de curtoazie și ținte pentru rachete. Prin asemenea declarații el a arătat cea strategică încredere în sine proprie primei mari puteri continentale din istorie, care, deși a fost creată pe o solidă bază doctrinară, vedem din start că nu s-a diferențiat cu nimic de Franța catolică ce a semnat un tratat de cooperare cu Imperiul Otoman.

Referitor la această situație există o lege

nescrisă a politicii internaționale conform căreia în apărarea propriilor interese este permisă intrarea în alianță nu doar cu ereticii și turcii, ci chiar cu diavolul însuși. Hitler a spus odată că ar accepta același aliat împotriva Franței, iar Churchill a declarat: *Dacă Hitler ar invada iadul, i-aș pune măcar o vorbă bună diavolului în Camera Comunelor* (p. 101). În ultimele două cazuri, diavolul s-a dovedit a fi Rusia sovietică. Pactul sovieto-nazist, ce a determinat cel de al Doilea Război Mondial, s-a dovedit a fi un exemplu relevant de batjocorire a principiilor ideologice de dragul interesului național imediat. Un rol tipic realizat de URSS ca mare putere a fost și cel jucat de alianța defensivă semnată cu Cehoslovacia în 1935, act ce a existat doar de jure, nu și de facto. Prezentarea politicii externe a statului sovietic este una reușită, fiind evidențiate anumite caracteristici proprii marilor puteri, deși URSS încerca să se prezinte drept un stat diferit de altele.

Astfel, statul sovietic nu a fost recunoscut de către alte puteri pentru simplul motiv că nu doreau să recunoască ordinea internațională, menținând o organizație revoluționară pentru a o submina, și anume Internaționala a III-a. Vedem din start cum statul ce s-a angajat în misiunea de a propaga comunismul, revoluția proletară, a făcut din doctrina sa un element catalizator al expansiunii teritoriale, lucru făcut de Habsburgi în secolul al XV-lea. Ulterior se evidențiază vidul de putere creat în Europa de Est după 1918, concepția lui Stalin despre echilibrul puterilor, ce era văzut mai degrabă drept o nenorocire decât un lucru favorabil URSS, acesta făcând declarația respectivă în 1940, deja după semnarea pactului cu Germania nazistă. După 1945, autorul deja scoate în evidență rolul de hegemon al colosului sovietic în răsăritul Europei, cât și spionajul intens, fenomen în

¹ Adrian Roșca, Facultatea de Istorie și Filozofie, Universitatea de Stat din Moldova.

care a fost implicată orice ambasadă sovietică, deși sovieticii erau cei care cel mai tare denigrau public utilizarea unor asemenea metode.

În concluzie pot afirma că, în urma lecturării cărții, ajungem la aceeași idee la care a ajuns George Kennan în anii 1950: statul sovietic a avut toate elementele necesare destrămării din interior, politica externă fiind doar un impuls ce a acutizat dezintegrarea acestuia. Etapa celor două supraputeri

a fost una intermediară spre crearea unei confederații globale, lucru ce s-a dovedit a fi inevitabil. Drept minusuri ale lucrării putem afirma că autorul s-a pripit să prezică viitorul Germaniei, axându-se doar pe starea națiunii germane după cel de al Doilea Război Mondial, eroarea sa fiind demonstrată astăzi de către rolul Germaniei jucat în UE. În rest, cartea are o abordare realistă și pragmatică a relațiilor internaționale și a conceptului de putere.

